

МАХ МУ

1

00

НОМЫРЫ ИС:

ЙЕСО ЧЫРЫСТИ: 2000 азы	
Ирвæзынгæнæг	15
КОЛЫТЫ Аксо. Æмдзæвгæтæ	20
ГÆДИАТЫ Секъа. Хæлæгдзинад. Доньскъæфæны размæ Хуыцаубон	
СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ	
ХАДЖЕТЫ Таймураз. Рæстаг, рæдау зæрдæ. Æмдзæвгæтæ	34
ЧЕДЖЕМТЫ ГЕОР: 60 азы	
ЧЕДЖЕМТЫ Геор. Чери. Комеди	49
БИАЗЫРТЫ Кромвел. Хох, саг у 'гас, хох. Æмдзæвгæтæ	97
АДАМОН СФÆЛДЫСТАД	
Фольклорон æмæ этнографион æрмæг.	108
ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТÆ	
ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат. Цы номæй йæм дзурæм?	129
ТЕДТОЙТЫ Зинаæ. Ныхас æвдисæг мивдисджытæ Хъаныхъуаты Инал æмæ Хетæгкаты Къостайы уацмысты	152
НÆРАЗАГЪДЫ ЛÆГТÆ	
ХЪУЫССÆТЫ Валодя. Стыр ирон ахуыргонд-философ	160
АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН	
МЗОКТЫ Аслæнбег. Рæстдзинады бардуаг	167

Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер III - 0132

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дугæй» ист кæй у, уый.

Владимиры Мадымайрæм. XII æнусы фыццаг хай

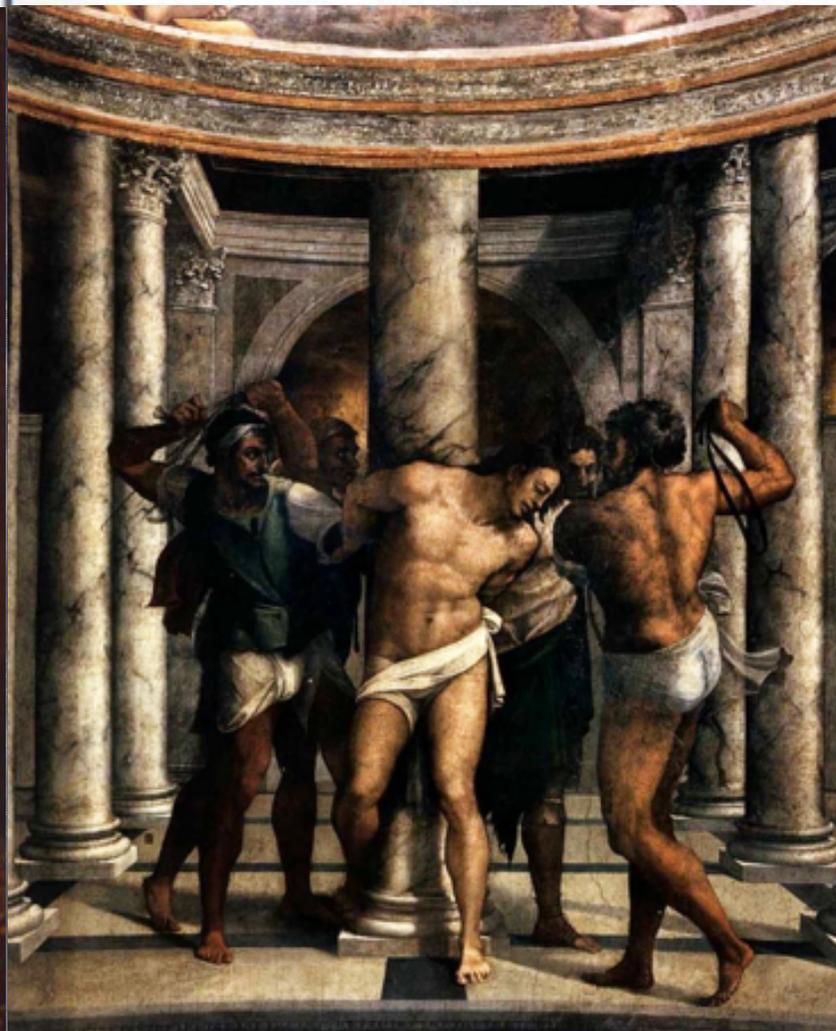
Вифлеемге балц, Византийга мозаика, XIV æнусы райдиан

Савольдо. Дæсныты табу. XVI æнус

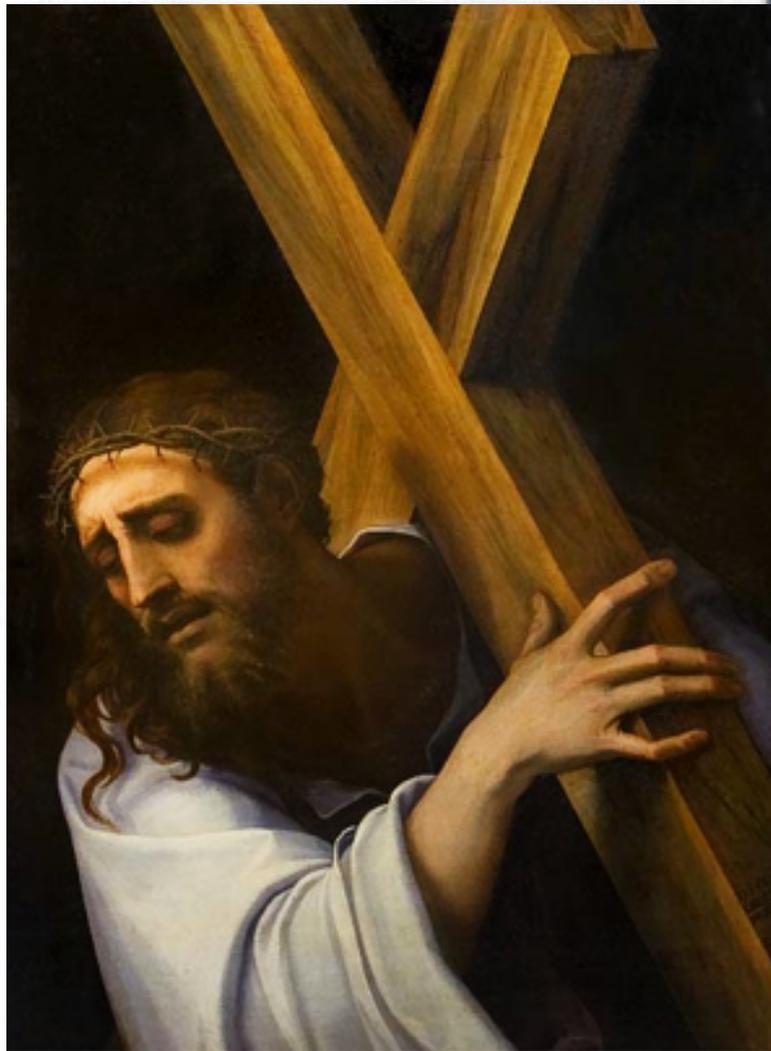

Корреджо. Фыйæутты табу. 1530 аз

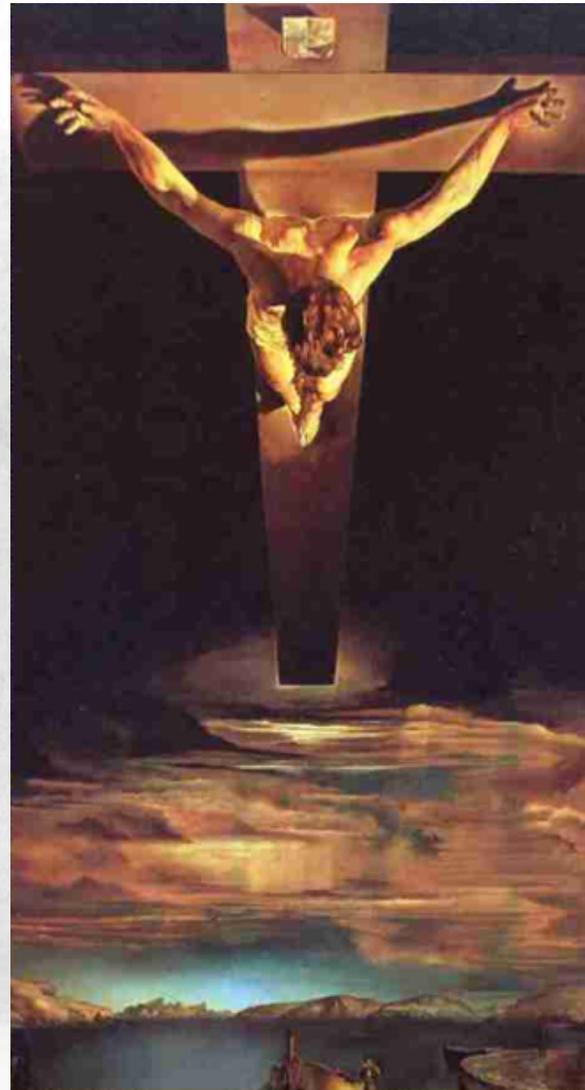

Себастьяно дель Пьомбо. Чырыстийы нæмынц ехсыгай. 1517-1524 азтæ

Себастьяно дель Пьомбо. Чырыстийы нæмынц ехсыгай. 1517-1524 азтæ

Себастьяно дель Пьомбо. Дзуар хэссын. XVI ғанусы 30 азгә

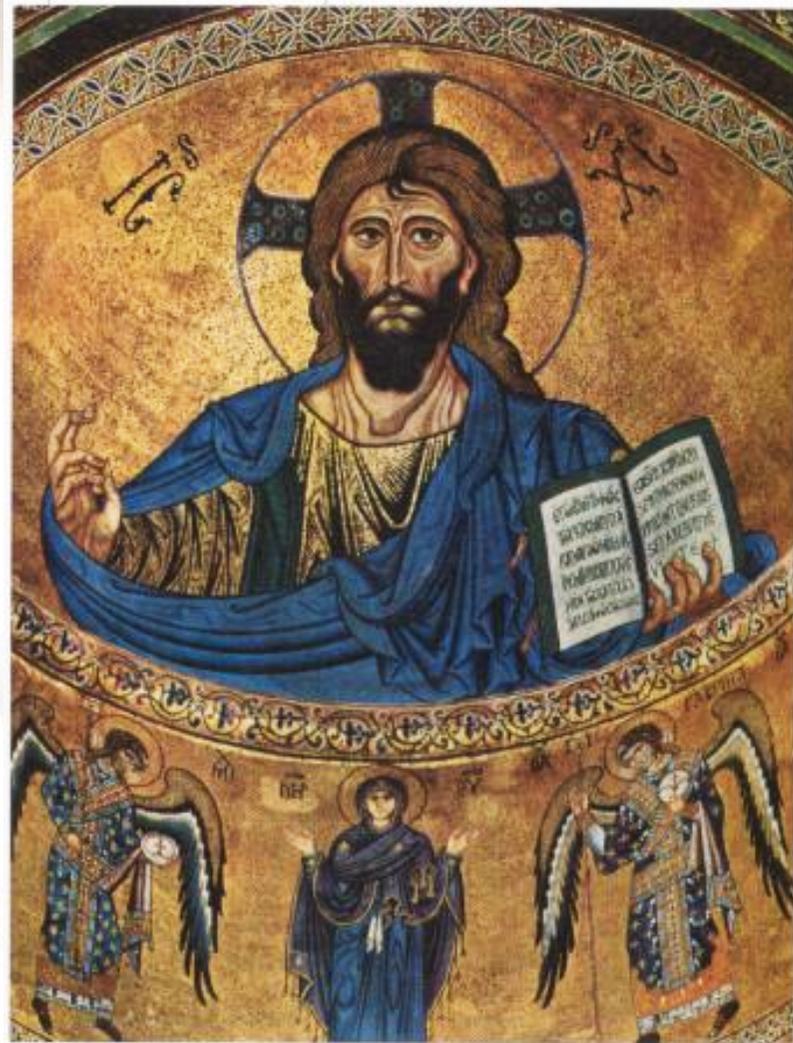
Сальвадор Дали. Дзуарыл тыгъд. 1951 аз

Рогир ван дер Вейден. Азуарей исын. 1435. аз

Ангерран Картои. Мәрдегъдау. XIV ануусы 'мбис

Чырысти Дунедарæг. Мозаикæ. XII æнус

ИРВÆЗЫНГÆНÆГ

Иесо Чырыстийы ном дзуттагау у Ешуа Машиах. Ешуа амоны Хуыцауы æххуыс, арфæ, хорзæх. Машиах та — Хуыцауы номæй сæрмагонд сойæ сæрст, ома Хуыцауы фæндæй паддзахиуæг чи кæндзæн, уый.

Иæ фыд Иосиф уыд хъæдгуысты дæсны, рагзаманты намьсджын паддзах Давиды байзæддаг. Иæ мад та Иууылсыгъдæг Чызг Мария, Сыгъдæг Мадæ-Майрæм — Мариам. Уый дæр Давиды фæдонтæй.

Цардысты Галилеы, Назареты сахары, фæлæ Иесо дунейы рухс федта Вифлеемы. Хъуыддаг уымæн афтæ рауад, æмæ дзуттыты бæстæ уыди Ромы империйы дæлбар. Æмæ император Август бардзырд куы радта, цæмæй империйы царджыты номхыгъд арæст æрцæуа, уый тыххæй, уæд Иосиф дæр иæ хæстбойнон бинойнаг Мариамимæ Назаретæй Вифлееммæ фæраст, иæ рагфыдæл Давиды сахармæ: бардзырдмæ гæсгæ хъуамæ алчидæр уыцы æрфыстмæ хаст æрцыдаид иæ фыдæлты уæзæгыл.

Се 'рбацыдмæ Вифлеемы фысымуаты уæгъд бынат нал баззад, Мариамæн та иæ арын афон æрхæццæ. Æмæ иу лæгæты ныййардта тырын æмæ Иæ тыхтæй иннæ лæгæты кæвдæсы сæвардта.

Уыцы 'хсæв арвыл ног диссаджы стъалы ссыгъд, æмæ иæ уымæ гæсгæ Скæсæны зоньнджын лæгтæ базыдтой, ног паддзах, Ирвæзынгæнæг, кæй райгуырд, уый. Æмæ Иæм уæд адæм табу кæнынмæ цæуын райдыдтой.

Иесо Чырыстийы удыхæды сайрагдæр миниуджытæ сты Дунесфæлдисæджы раз де 'набоныл сæттын, æппæтæн дæр быхсын, хæларзæрдæ, цæстуарзонæй цæрын. Иæ ахсджиагдæр хъуыды уыд ахæм: алчидæр нæ ацы дунейыл у царддзугенæг уазæг æмæ хъуамæ йе стырдæр мæт уа иæ уды хорзæхыл, йе 'натæригъæдыл, иæ ирвæзынкæныныл.

Адам ын дзыхэй-дзыхмæ истой Йæ сидтыгæ, Йæ дисса-
дзы рæстхуыды, æмбисонды аив ныхæстæ — Хуыцауы фæндагæй
гуыргæ хуыдытæ:

Сымах ыстут зæххы цæхх. Æмæ иугæр цæхх йæ тых куы
фесафа, уæд ма йæ цæхджын цы скæндзæн? Ницæмæн бæзгæ
уал у уæд, æмæ йын адæмы къæхты бынмæ акалынæй уæлдай
ницуал амал ис.

Сымах ыстут дунейы рухс. Хохы сæр цы сахар æрæнцæд,
уый йæхи нæ бафæсвæд кæндзæн. Цы сойын цырагъ ссудзынц,
уый исты гарзы бын нæ фембæхсынц, фæлæ йæ бæрзонддæр
ран цырагъдарæны савæрынц, цæмæй хæдзары мидæг æппæтæн
дæр куыд рухс кæна. Уадз æмæ уæ рухс дæр рухс кæнæд адæмæн,
цæмæй уын уæ фæрнæйдзаг хуыддæгтæ куыд уыной æмæ уын
уæ уæларвон Фыдæн табу куыд кæной.

Тæхудиаг сты ныфсæй бонзонгæтæ, уымæн æмæ уыдоны у
Уæларвон Паддзахад.

Тæхудиаг сты маройгæнджытæ, уымæн æмæ сын зæрдæвæ-
рæг уыздæн.

Тæхудиаг сты æвалмастæ, уымæн æмæ зæхх уыдонæн баз-
зайдзæн.

Тæхудиаг сты рæстдзинадæй стонг æмæ дойнытæ, уымæн
æмæ разыйæ баззайдзысты.

Тæхудиаг сты хатыргæнджытæ, уымæн æмæ сæхицæн дæр
хатыргонд уыздæн афтæ.

Тæхудиаг сты зæрдæйæ æнæкъæмтæ, уымæн æмæ уыдон
суындысты Хуыцауы.

Тæхудиаг сты дунесабыргæнджытæ, уымæн æмæ сæ Хуы-
цауы цот схондысты.

Тæхудиаг сты рæстдзинады охыл фæхауæггæтæ, уымæн
æмæ уыдоны у Уæларвон Паддзахад.

*Чырысти-иу арæх хаста Йæ ахуыргæнинæгтæн æмбисæндтæ
— Ног Фæдзæхсты ахæмтæ иу æмæ ссæдз сты. Мæнæ сæ фыц-
цаг — Хортауæджы тыххæй.*

Иуахæмы Йесо хæдзарæй рацыд æмæ денджызы былгæрон
Йæхи æруагъта. Ахæм бирæ адæм Æм æрæмбырд, æмæ Йын
бæлæггы æнæ сбадгæ нал уыд, адæм та былгæрон лæууыды-
сты. Уыцы бон сын бирæ æмбисæндтæ дзырдта, уыдонимæ мæнæ
ахæм дæр:

«Æмæ уалынды тауаг рацыд тауынмæ. Æмæ куы тыдта,

уæд нæмгуытæй иутæ фæндаггæронмæ æрхаудысты, æмæ цыиу-
тæ æртахтысты æмæ уыдоны рауыгътой. Иннæ дзы æрхауд
дурджын ран, зæхх гæзæмæ кæм уыд, уым. Æмæ уайтагъд билцъ
суагъта, уымæн æмæ мæр тæндзар уыд. Фæлæ хур куы скастис,
уæд бахус, уымæн æмæ æнæуидаг уыд. Иннæ дзы æрхауд како-
ны, æмæ ныппыхс какон æмæ йæ йæ быны ныккодта. Иннæ дзы
æрхауд хъæздыг зæхмæ æмæ тыллæг радта: сæ иу сæдæ, иннæ
æхсай, аннæ, цы уыд, уымæй æртын хатты фылдæр. Хъустæ
хъусынæн кæмæн ис, уый хъусæд!

Йæ ахуыргæнинæгтæ йæм сæхи бахæстæгдæр кодтой æмæ
йæ бафарстой: «Семæ æмбисæндтæй цæй охыл дзурыс?» Уый
сын дзуапп лæвардта: «Уымæн, æмæ сымахæн загъд у Уæлар-
вон Паддзахады сусæгтæ зонын, уыдонæн та нæу. Уымæн æмæ
кæмæ ис, уымæн ма лæвард уыздæн æмæ йын ыл бафтдзæн;
кæмæ нæй, уымæй та, цы йæм ис, уый дæр ист æрцæудзæн.
Уымæн сын дзурын æмбисæндтæй, æмæ уыдон уынгайæ нæ
уынынц, хъусгæйæ нæ хъусынц, æмæ не 'мбарынц. Уыдоны,
Исайа кæддæр цы пехуымпар ныхас загъта, уый æййафы, уый
та загъты: «Хъусдзыстут æй, фæлæ йæ нæ рахатдзыстут; цæстæй
йæ уындыстут, æмæ йæ нæ фендзыстут. Цыдæриддæр у, уæддæр
ацы адæмы зæрдæ ныддæрзæг, æмæ хъусæй дæр тых-амæлттæй
хъусынц, æмæ сæ цæстытæ дæр ныцъцъын кодтой, æмæ нæдæр
цæстæй фендзысты, æмæ нæдæр хъусæй фехъусдзысты, æмæ
нæдæр зæрдæйæ рахатдзысты, æмæ мæм нæдæр сæхи бакъул
кæндзысты, цæмæй сæ Æз сдзæбæх кæнон, уый охыл».

Сымахæн та тæхудиаг сты уæ цæстытæ, уынгæ чи кæны,
æмæ уæ хъустæ, хъусгæ чи кæны.

Уымæн æмæ уын æцæгдзинадæй загъын, бирæ пехуымпар-
ты æмæ рæстаг лæгты фæндыд уынын, сымах цы уынут, уый,
фæлæ йæ нæ уыдтой, æмæ хъусын, сымах цы хъусут, уый, фæлæ
йæ нæ хуыстой.

Сымах уæдæ байхъусут тауæджы æмбисонды нысаниуæгмæ:
Кæмæфæндыдæр, Уæларвон Паддзахады тыххæй ныхасмæ
хъусæгмæ æмæ йын ницымбарæгмæ, фæзыны йæ хæйрæджы
хай æмæ йын йæ зæрдæйы тыд мыггаг адавы: раст ахæммæ
амоны фæндаггæрон тыд.

Дурджын бынæтты тыд та ахæммæ амоны, ныхас чи хъусы
æмæ йæ уайсахат дæр цингæнгæйæ чи айсы. Фæлæ йæ мидæг
уидаг нæй æмæ иузæрдион нæу: фыдохы бон куы ралæууы кæнæ
та дзырды тыххæй æфхæрæн дуг, уæд уайсахат ног зæрдæсай-
ды фæвæййы.

Каконы тыд та ахæммæ амоны, дзырд чи хъусы, фæлæ йын

ацы дуджы сагъæстæ æмæ мулчы бæллиц дзырд сæ быны банордынц, æмæ уый дæр цъæмæл разыны.

Хъæздыг зæххы тыд та амоны дзырд хъусæджы æмæ æмбарæджы, æмæ уымæ гæстæ уый вæййы тыллæгдæттæг, афтамай дзы кæцыдæр ратты тыллæг сæдæ хатты, кæцыдæр æхсай, кæцыдæр, цы уыд, уымæй æртын хатты фылдæр».

Йесо Чырыстийы ахуырады цы бирæ зонджын ныхæстæ æмæ хъуыдытæ ис, уыдонæй ма мæнæ ну къорд:

Мæнимæ чи нæй, уый Мæ ныхмæ у; Мæнимæ чи не 'мбырд кæны, уый хæлæттаг кæны.

Сыгъдæг кувинагтæ куййтæн ма дæттут æмæ дзындз хуытæн ма калут, цæмай сæ сæ къæхты бын ма ссæндой æмæ уæ, сымахырæм фездæхгæйæ, ма скъуыхтæ кæной.

Алы хъуыддаджы дæр дын адæм цæмай дæ зæрдæзæгъгæ фæуой, уый дæ кæд фæнды, уæд сын дæхæдæг дæр ахæм у.

Уæхи мæнг пехуымпартæй хизут, уыдон уæм фысдзармы æрбацæуынц, сæ мидахæстæй та сты тугдзых бирæгътæ.

Ахуыргæнинаг ахуыргæнæгæй уæлдæр нæу, æмæ фæсдзæуин дæр йæ хицауæй нæу уæлдæр.

Адæм уæгъды цыдæриддæр дзырд зæгъой, уый тыххæй дзуапп дæтдзысты Хъаймæты Бон.

Цы ахъаз у адæймагæн, æнæхъæн дуне дæр йæхи куы бакæна, фæлæ йæ уды тæригъæды куы бацæуа, уæд уый?

Æмæ фыццагтæ уыдзысты фæ тæгтæ, æмæ фæстагтæ уыдзысты фыццагтæ; уымæн æмæ бирæ сты куывддзаутæ, стæм сты æвзаргæтæ.

Айдагъ хойрагæй нæу адæймаджы цард, фæлæ Хуыцауы алы дзырдæй дæр.

Цыфæнды куы бацæуа адæймаджы мидæг æддæйæ, уæддæр æй уый не 'лгъаг кæны; йæхицæй цы рацæуы, уый йæ кæны æлгъаг.

Уырнынад æнæ хъуыддæгтæй мард у.

Дæ цæстыты раз цы ис, уый базон, æмæ дын уæд, цы не 'мбарыс, уый дæр æргом уыдзæн.

Тæхудиаг у, фæллоу чи кæны, уыцы адæймаг: уый цард ссардта.

Аразджытæ цы дур аппæрстой, уый ма мын равдис! Уый — фысыны дур у.

Тауæг дзырд тауы.

Ма бахудут æмæ уæ худæджы хал ма схауа, уымæн æмæ цы

хуызы худат, уыцы хуызы уыл худдзысты; цы бæрцбарæнтæй барат, уыцы бæрцбарæнтæй уын бардзысты уæхицæн дæр.

Курут æмæ уын ратдзысты; агурут æмæ ссардзыстут, хойут æмæ уын байгом кæндзысты. Уымæн æмæ алы курæг дæр райсы, æмæ агурæг ссары, æмæ хойæгæн байгом кæндзысты.

Ахæм арф æмбæхстæй ницы ис, æмæ ма паргом уа, æмæ ахæм сусæгæй, кæй нæ базоной.

Йæхи бæрзонд чи исы, уый æрныллæг кæндзысты; йæхи чи дæлдзинаг кæны, уый сбæрзонд уыдзæн.

Чидæриддæр цирхъ райса, уыдон цирхъæй байсæфдзысты. Пехуымпар æнæ намыс нæ вæййы, æрмæст йæ фыдыбæстæ æмæ йæ хионтæ, æмæ йæхи хæдзарæй фæстæмæ.

Уæ ныхмæ чи у, уый уæ фарс у. Куырм куырмæн фæндагамонæг уа? Сæ дыууæ дæр нæ ныхаудзысты дзыхъхъы?

Уæ быхсыны руаджы ирвæзын кæнут уæ удтæ. Бауарз дæ Удылхæцæг Хуыцауы дæ зæрдæйы дзагæй, æмæ дæ уды æппæт арфæй, æмæ дæ зонды æппæт уæрæхæй. Уый у

Мæ фыццаг æмæ ахсджиагдæр фæдзæхст. Дыккаг дæр йæ 'нгæсæн у. Дæ 'мхуызоны бауарз, цыма уый дæхæдæг дæ, афтæ.

Æз рухс дæн дунейæн; Мæ фæдыл чи рацæуа, уый хуыдалынджы нæ цæудзæн, фæлæ йæм уыдзæн царды рухс.

Ног фæдзæхст уын зæгъын, æмæ кæрæдзи уарзут; Æз сыхмах куыд бауарзтон, афтæ уарзут сыхмах дæр уæ кæрæдзи.

Гусалты Барисы тæлмац

МАХ ФЫД

Нæ уæларвон, нæ уарзæгой Фыд!
 Дæуæн арв у Дæ бæрзонд бадæн!
 Кæрæй-кæронмæ дунейы афтид
 Циу, уымæй æгасæй — Дæ къæхты 'нчайæн.

Сыгъдæг æрттивæд хуры тынтау,
 Дæ ном нæ мидæг иууыл сыгъдæг,
 Дæ хуыз нæ уаты, зæдты удтау,
 Махæн дæр фæуæд зæрдæрухсгæнæг.

Æрцу махмæ Де 'нусон цадæй,
 Æрæвæр не 'хсæн Дæ бæрзонд бадæн,
 Паддзахад ныл кæн Дæ хорз фæндонæй,
 Æмæ нæ хъахъхъæн Дæхи Стырадæн.

Нæ цард, нæ мæлæт, нæ уд æгасæй
 Дæуыл æфтауæм нæ буартимæ,
 Араз нын нæ цард Дæхи фæндонæй,
 Æмæ нæ фæндаг Дæ фæндæгтимæ.

Уром нын нæ цард Дæ зæххон хæрзтæй,
 Удæй, буарæй нæ алцæмæн дæр,
 Дæтт нын алыбон æнæхъаджджынæй
 Дæумæ кувджытæн, нæ алкæмæн дæр.

Бар нын Дæхæдæг не 'взæр ракæндтæ,
 Кæцытæй зайæм ыстыр хæсджынæй,
 Де Стырады раз мах, æдылытæ,
 Фылдæр уæлдайæ æнæфæсмонæй.

Мах нæхуыддæг дæр афтæ куы кæнæм,
 Чи нæ цы дары, уыдон æппæтæн
 Махæн ракондтæ хæлар куы кæнæм,
 Стырæй, чысылæй нæ фыд-зæрдæтæн.

Æмæ нæ бахиз фыдæвзарæнæй,
 Рагæй-æрæгмæ нæ фыдызнагæй,
 Æвзæр фыдвæндтæй, хæйрæджы митæй,
 Фыдæбонтæ 'мæ ахæм истытæй.

Фæлæ нæ бавæр æнæ зианæй
 Фыдбылыз æмæ алцы æвзæрæй,
 Цæмæйдæриддæр уды талынгæй,
 Æмæ уымæ фыды фыдуагæй.

Дæуæн æппæт дæр Дæ къухы куы ис
 Æлдардзинадæй — Паддзахадимæ,
 Дуне æппæтыл кадæй куы зылыс
 Дæ бар цæугæйæ Де Стырадимæ.

1865 азы 14 октябрь

МАДЫМАЙРÆМЫ КАДЫ ЗАРÆГ

1.

Уæ Мадымайрæм! Мах Дæумæ кувæм, Дæумæ дзыназæм!
 Уæ не 'Хсин, уæ не стыр ныфс, Мадымайрæм!
 Мах æмхуызонæй Дæу ыстыр кæнæм, Дæу ыстауæм.
 Дæу аккаг дзырдтæ кæцæй æрхæссæм, мах кæм ыссарæм?
 Дæ кадмæ гæсгæ Дæуæн æгъдауæй мах куыд ысзарæм?
 Не 'взаг къуымых у, нæ дзырд мæгуыр у Дæуæн кувынæн.
 Нæ хъару чысыл у, нæ уæнг мæллæг у Дæуæн кувынæн.
 Фæлæ Дæ курæм, ахъаз нын бакæн бафæзмынæн,
 Мæгуыр æвзагæй фыдæлтимæ афтæ зарынæн:

2.

Уæ не стыр Æхсин, Дæуæй циндзинад зæххыл рарттывтæ!
 Нæ рагон æлгыст Дæ уды фæрцы Хуыцау фехæлдта,
 Ахауд, Адамы дæлзæххы бынæй арвмæ фелвæста,
 Кæугæ Евæ йæ цæстысыгтæ Дæуæй асæрфта.

3.

Цин хъуамæ кæнай — Дæхæдæг ысдæ арвæй бæрзонддæр!
Кæдæм не 'ххæссы лæджы зонд нæ, фæлæ зæдты зонд дæр,
Кæй онг нæ уыны лæджы нæ, фæлæ зæдты цæст дæр,
Кæмæн нæ зыны йæ рухсы разы хуры рухс дæр!

4.

Цин хъуамæ кæнай — Ды ныллæууыдтæ уæларвон асин,
Кæуыл æрхызти уæларвæй зæхмæ Хуыцау Йæхæдæг.
Æмæ байдыдтой Дæу ыстауджытæ зындоныл хизын,
Ныллæууыдтæ сын уый сæрыл хидæн Ды Дæхæдæг.

5.

Цин хъуамæ кæнай — Дæуæй райгуырди цард ысфæлдисæг
Хуыцау Йæхæдæг, æппæты дарæг æмæ уромæг.
Дæхæдæг та сдæ Уымæн Йæхицæн Йе стыр ныййарæг —
Адæм æппæтæн æнæ сæрыстыр бæлвырд кувинаг!

6.

Цин хъуамæ кæнай — Ды дзы фæзындтæ дзыллæйы æхсæн
Æцæг Хуыцауæн аипджын зæххыл сыгъдæг бынатæн,
Бæлвырд фæзындтæ æгæр сабырæй дунейы кадæн
Æмæ нын ысдæ бæлвырд райдайæн не 'нусон цардæн.

7.

Цин хъуамæ кæнай — Дæуæй ыстауынц сæхи чызджытæ,
Сæхи Дыл фæдзæхсынц сæ зæнагимæ зæххон чындзытæ.
Дæу ыстыр кæнынц Дæуæй хорзгæндтæ зæронд устытæ,
Æмæ Дæм кувынц зæрдæйы бынæй Дæуæй бузныгтæ.

8.

Цин хъуамæ кæнай — Дæ фæрцы талынг зæххыл ысрухс и.
Нæ чыззи зæрдæ Дæ фæрцы митау махæн ысурс и.
Раст дини æгъдау Дæ фæрцы махмæ арвæй æрцыди.
Нæ бæрзонд Хуыцау тæригæдджынтæм Дæуæй басидти.

9.

Цин хъуамæ кæнай — зæххыл æрзадтæ, хосы дидинаг,
Дæ уынд адæмæн æцæгæй фæци æвдадзы хосæн.
Бæлвырд рабады æвзæр фыднизæй Дæ номмæ сидæг,
Уый тыххæй æмæ Дæ ном æвдадз у арвæй зæххы 'хсæн.

10.

Цин хъуамæ кæнай — Дæуæй равзæрди сæфт царды бæлас,
Нæ тæригæдтæ дзæнæты дуар кæмæ сæхгæдтой.
Адамы хъæдгом, Евæйы æфхæрд Дæ фæрцы байгас.
Дæ фæзынынмæ дæлдзæхæй арвмæ уымæн куы куывтой.

11.

Цин хъуамæ кæнай — Дæ ном айхъуысти (арвы) кæрæтты!
Ахæм зæхх нал и, Дæ кой кæм нæй, Дæу чи нæ зоны,
Дæу тæхудиаг, ыстыр амондджын кæм нæ хуындæуы,
Æмæ Дæ номыл сыгъдæг кувæндон кæм нæ чындæуы.

12.

Цин хъуамæ кæнай — Дæуæй фегуырди царды суадон!
Бæстæн разынди æцæг, бæлвырдæй хосы хæзнадон.
Уымæй нуазæг нæ бацагурдзæн æндæр хуыздæр дон,
Тæхудиаг у, афтæ чи зæгъы: уымæй бафсæдон.

13.

Цин хъуамæ кæнай — Ды махæн ысдæ удджын кувæндон,
Æртæйыонæн æмбисонд, сыгъдæг бадæндон,
Кæмæн у уынгæг дуне æгасæй йæ арвы кæрон,
Дæумæ ыссардта йæхимæ гæсгæ сыгъдæг бадæндон.

14.

Цин хъуамæ кæнай — Дæуыл ысхаудта амондджыны хал!
Дæуыл æрæнцад чызджыты æхсæн Хуыцауы фæндон,
Дæ гуыбын ысси аудынгæнæг ыстыр доны мал,
Хуыцауы дзырдæн æнæаипп æмæ сыгъдæг уазæгдон!

15.

Цин хъуамæ кæнай — Дæхæдæг ысдæ ыстыр минæвар!
Фыд-зондджын адæм сæ Хуыцауимæ кæмæй фидуынц,
Кæй фæрцы арынц уæлдайджынимæ сæ рагон лæвар
Æмæ сæхиуыл сæ рагон хæстæ кæй нал нымайынц.

16.

Цин хъуамæ кæнай — ыстыр сусæгад кæуыл раргом и!
Æнæмбаргæ ми адæмы æхсæн кæуыл æрцыди,
Ахæм хъуыддæгтæн æнаипп бынат кæм цæттæ и,
Фыццагон Дзырдæн æнаипп буар кæмæ разынди.

17.

Цин хъуамæ кæнай — аргæ-арын дæр хæрз æнæнизæй,
Арды фæстæ дæр сыгъдæг æнаипп æнæхъæн чызгæй
Баззадтæ зæххыл ыстыр диссагæн æцæг сыгъдæгæй!
Махæн не 'ппæтæн Чызгон Мадæлтæй бæрзонд кувгæйæ.

18.

Цин хъуамæ кæнай — Херувимтæй дæр цытджындæр уæвæг,
Зæдтæ, дауджытæй Хуыцауы разы бæрзонддæр кувæг!
Нæ куывдтæ махæн Уымæ Дæхæдæг бæлвырддæр хæссæг
Æмæ нын Уымæй ыстыр хæзнатæ, хорзæхтæ курæг!

19.

Цин хъуамæ кæнай — Дæуæй фехæлди хæйрæджы къона,
Йæ тых фæкуынæг, йæ хъару асаст, цы ма ракæна,
Йæ рагон фыдгонд дзæгъæл куы фæци, цы ма, цы кæна,
Йе 'лдардзинадæй йæ къух фæивгъуыд — цæрддзү фæкæна!

20.

Мах дæр цин кæнæм: ахæм тыхджынай Ды махæн кæй дæ,
Арвæй зæххы 'хсæн ыстыр хæзнайæн, ыстыр хæларæй!
Ды кæддæриддæр Дæ кадджын фыртæн йæ цуры кæй дæ,
Кæмæй нын курыс алыхуызон хæрзтæ махæн, мæгуыртæн.

21.

Амондджын уайд — Дæуæн зæрдæйæ лæгъстæ чи кæнид,
Йæ куывд, йæ лæгъстæ ахæм искæмæн дзæгъæл нæ фæуид.
Ыстыр хæрзтæ йыл йæ куывдмæ гæсгæ бæргæ æрцæуид,
Ды рæдау кæй Дæ, уый йæхи цæстæй æцæг куы фенид.

22.

Фæлæ мæгуырад махæн нæ фæдыл цæугæ куы кæны,
Дæуыл цытæ сси, нæ фылдæр ууыл кæлгæ куы кæны.
Æнæмбаргæйæ уыдонæн йæхи дæсны куы хоны,
Ахæм хъуыддæгтæ уырныны бæсты зонды агуры.

23.

Æмæ афтæмæй Дæуæн Де Стырад ницæмæ дары,
Йæхицæн хорзæй Дæуæй йæхæдæг куы ницы 'нхъæлы.
Йæ зæрдæ хъалæй, йæ зонд цыбырæй афтæ куы зæгъы:
Цы дзы ракурон, йæ бон цы суыдзæн, цы мын ратдзæни?

24.

Афтæ нæ хъæуы, цæмæн рæдийæм, цæуылнæ зонам?
Нæ бахъуаджы Уымæ зæрдæйæ хъуамæ ыздæхæм,
Нæхицæн хæрзтæ Уымæй, уыргæйæ, хъуамæ курæм
Æмæ хæларæй, фæлмæн зæрдæйæ хъуамæ зæгъæм:

25.

Уæ Бæрзонд Æхсин! Ахъаз нын бакæн Де стыр хорзæхæй!
Фервæзын нæ кæн Дæ тыхджын куывдтæй нæ уынгæг бонтæй!
Æрæмбæрз нæ-иу нæ бахъуаджы Дæхи 'мбæрзæнæй
Æмæ нын фæсур фыдбылыз дардмæ нæхи зæрдæтæй!

«Чырыстон цард», 1911 азы август

ЧЫРЫСТИЙЫ РАЙГАСЫ ЗАРÆГÆЙ

Абон Чырысти райгас ис,
Адæмыл рухс рарттыфта,
Адæмы цæф байгас и,
Зындонæй йæ ракодта.

Мах дæр уый цот ыстæм,
Йемæ аххосджын ыстæм,
Уый тæригъæд куы кодта, —
Мах дæр йемæ уыдыстæм.

Ныр та нын хорз ракодта,
Мах дæр йе 'мхайджын ыскодта.
Дæлзæххæй нæ ракодта,
Уæларвмæ нæ ыскодта.

Абон махыл цы æмбæлы?
Цин кæнын ныл æмбæлы.
Хæйрæг та дзы маæстæй маёлы,
Йæ къона дзы куы хæлы.

Цæй, æмæ зарын райдайæм,
Хъазын, кувын байдайæм,
Чырыстимæ базарæм,
Хорз хæрзтæ дзы ракурæм.

О мæрдтæй сыстæг Чырысти!
Æмдзыхæй дæм кувæм,
Дæуæй нæм хъарм хур æркасти
Æмæ талынджы нал ыстæм.

Сымах та, æнамонд дзуттытæ,
Цы 'взæр куысттæ бакодтат,
Уе сфæлдисæг Паддзахы
Дзуарыл куыд байтыгътат?

Æвзæргæнааджы мардæй йæ
Хъызæмарæй цы амардтат?
Уый уын хорзмæ хъавыди,
Сымах æй куынаæ базыдтат.

Абоны цины хъуыддаг
Сымахæй махмæ куы цыди,
Фæлæ дзы уæхи фæхъуыдтат
Æмæ махыл æрцыди.

Йæ бонтæ йын фæхыгътат
Æмæ уæм раст æрцыди.
Уæхицæй йæ фæсырдтат
Æмæ уæ дард фæлыгъди.

Сымах æнхъæл уыдыстут —
Паддзахæй уын ныллæудзæн,
Йæ Хуыцау ын нæ зыдтат —
Æнхъæлдтат æй: лæг уыдзæн.

Комкоммæ уын куы дзырдта:
Уый дæр афтæ нæ уыдзæн,
Кæд лæджы фыртæй фæзындтæн,
Уæддæр Фыдимæ иу дæн.

Мæрдтæ æгас кæй кæнын,
Уый мын уымæн æвдисæн.

Сыджыты бын æй фæкодтат,
Фесæфын ын æнхъæлдтат,
О мæгуыртæ, мæгуыртæ!
Цымæ йæ кæуыл бахыгътат?

Сæрæй, ахæм хъуыддæгтæ
Уæ фыдæлтæй базыдтат?
Пахуымпарты марынай
Уыдон фæфæзмгæйæ.

Фæлæ чысыл фæлæуут,
Æртыккаг бон куы сбон уа,
Раздæр уын æй куыд загъта
Иу пахуымпар Ионæ:
Райгас уыдзæн Чырысти.

Æртыккаг бон райсомæй
Зæд уæлæрвтæй æрцыди,
Арвы, зæххы кæрæттæ
Сæ бындзарæй сæнкъуыста.

Ингæн æмбæрзт кæмæй уыди,
Уыцы дур дæр атылди,
Æмæ Чырысти ингæнай
Йе Стырадæй рацыди.

*«Осетинские тексты, собранные Дан. Чонка-
дзе и Вас. Цораевым». Рауагъта сæ академик
А. Шифнер. Санкт-Петербург, 1868, 55-59 фæрстæ.*

ХАЛАГДЗИНАД

Нæ Хицау Йесо Чырысти иу сабат боны сдзæбæх кодта тынг уæззау рынчын усы, дзуттыты Ныхасы астæу. Ацы Ныхасы хистæр хицау хъуамæ Чырыстийæ бузныг фæцадаид, ахæм визджын усы кæй сдзæбæх кодта, уый тыххæй. Уый та мæсты сси æмæ загъта: «Хъуыддаг кæнынæн ис æхсæз боны, уыцы бонты цæут уæхи дзæбæх кæнынмæ, фæлæ сабат боны ма цæут». Цæмæн афтæ смæсты ис, ме 'фсымæртæ, Ныхасы хицау? Куыд уыд уый, уыцы таригъæддаг рынчын усы фенæг цин кæныны бæсты цæмæн смæсты ис, цæмæн йæ зæрдæ хæрамдзинадæй байдзаг?

Мæ уарзон æфсымæртæ, уый афтæ халæгдзинады тыххæй смæсты, халæгдзинад ын баталынг кодта йæ цæст, йæ зæрдæ æмæ йæ намыс, æмæ уарзон циндзинад æмæ уырнындзинады бæсты йæ зæрдæ масты цæхæртæ акалдта. Цы у халæгдзинад? Халæгдзинад у истæуыл искæмæ хæрам кæнын, мæсты кæнын; халæг адæймаг æндæры хорздзинад куы уыны, уæд мæстæй судзы, хъыг кæны. Афтæ уыцы Ныхасы хицау дæр ирвæзынгæнæг Чырыстийы хорз хъуыддагтæ уынгæйæ мæсты кодта, уымæн æмæ Чырыстийы адæм дзуттыты дин амонджытæй фылдæр бауарзтой, æмæ уый тыххæй уыцы Ныхасы хицауæн дæр йæ кой дæлдæр кодта.

Ныр ацы хъуыддагæй бæраг у, халæгдзинад цас æвзæр таригъæдтæ кæнын кæны адæймагæн, уый. Дæ хæстæджы хорздзинад уынгæйæ ууыл цин куы нæ кæнай, фæлæ ма йæм хæрам цæстæй дæр куы кæсай, ахæм адæймагмæ Чырыстийы ирвæзындзинады уд дард ис. Чи зоны, исчи иу иннæмæ халæгдзинадæй хæрам у, мæсты кæны æмæ йæ зæрдæйы хæрамдзинад фехалыны тыххæй хъуыды дæр нæ кæны, ахæм адæймаг фæстагмæ стыр зындзинады нæ бахаудзæн, цы!

Ирон адæммæ халæгдзинад ницы таригъæдау кæсы, фæлæ уый ахæм фыдбылыз у, æмæ уый аххосæй лæг æндæр стыр таригъæдтæ дæр ракæндзæн. Кæцæй æрцыди райдианы адæймагмæ таригъæддзинад, кæд халæгдзинадæй нæ уыд, уæд. Хæйраг бахалæг кодта фыццаг лæг æмæ усы тахудиæг цардмæ æмæ сæ фæрæдийын кодта. Халæгдзинад ныккалын кодта фыццаг адæймаджы туг зæххыл, дыууæ æфсымæры Каен æмæ Абел; Каен Абелы халæгдзинады тыххæй амардта. Халæгдзинады тыххæй æнæаххос Иосебы йе 'фсымæртæ ауæй кодтой египетаг къупецтæн. Кæд халæгдзинад нæ уыди, уæд Саул паддзах цæй тыххæй ратæр-батæр кодта æмæ йæ марынмæ агуырдыта Даут-пахуымпары? Æппæтыфæстаг уый бæрц цы баталынг кодта фарисетæн æмæ дзуттыты чиныджы дæснытæн сæ зонд æмæ сæ намыс, кæд халæгдзинад нæ уыд, уæд; цæуылнæ сæ бауырныдта ирвæзынгæнæджы диссаг хъуыддагтæ! Куынноæ дис фæкæндзæн адæймаг, куынноæ æрхъуыды кæндзæн лæг, халæгдзинадмæ цас тых æмæ хæрамдзинад ис, уый. Фарисетæ æмæ дзуттытæ уыдтой сæхи цæстæй Чырыстийы диссаг хъуыддагтæ, куырмыты кæсын кодта, сæ цæстытæ сын дзæбæх кодта, мард æгас кодта, фондз дзулæй фондз мин лæджы æфсæста, гобиты дзурын кодта, хъотырджынты дзæбæх кодта; ацы диссагтæ фарисетæ æмæ дзуттытæ сæ цæстæй уыдтой, уæддæр сæ халæгдзинад Чырыстимæ хæстæг нæ бауагъта æмæ талынды баззæдысты, сæ мыггаг дунейы кæрæтты ныххæлиу. Цы ма нæ хъæуы хуыздæр æвдисæн, халæгдзинад адæймаджы зæрдæйы таригъæды мыггаг тауæг, хæрам цыдæр кæй у, уый тыххæй.

Мах, ирон адæм, бирæ зылын стæм Хуыцауæй, иу æгъдауæй дæр ын не 'ххæст кæнæм йæ хорз амондзинадтæ; бирæ цæмæйдæрты мæсты кæнæм Хуыцауы зæрдæ. Фæлæ уыцы зылындзинадтæй се 'ппæтæй тынгдæр хъыгдары Хуыцауы нæ халæгдзинад, адæймаджы зæрдæ йæхимæ магниты хуызæн ласы, æмæ йæ йе стыр æнамонддзинады хуызы стыхсын кæны. О Хуыцау! Æрцæудзæн цымæ искуы уыцы рæстæг, æмæ адæймаджы мыггаг йæхи базондзæн? Æрцæудзæн цымæ уыцы сахат, æмæ лæг базондзæн, йæ цард ын цы хъыгдары æмæ цы рæвдауы, царды хæрзæбонæй йæ фæсвæд цы здахы, йæ уд æмæ йын йæ буары цы мæллæг кæны, цы сафы, уый базондзæн искуы? Æрцæудзæн цымæ искуы уыцы рæстæг, Хуыцау, æмæ дæсыгъдаг уды хорз лавардзинад срухс кæндзæн нæ зæрдæтæ æмæ уæд загъдыстæм æмдзыхæй: мæнæ не знаг, мæнæ нæ марæг, мæнæ, чи нæ фыдбонæй мардта, уый, мæнæ, Чырыстийæ нæ дардмæ чи ласта, уый. Бæлвырд, ме 'фсымæртæ,

хæлæгдзинад у тæригъæдтæ æппæтыл хæцæг, мах не 'ппæт дæр уыцы сау калмы уацæртæ стæм.

Кæй æвзаг бафæраздæн хæлæгдзинады лæзгъæртæ загъын, кæй зонд равзардæн уый талынг фæндæгты, нæ Ирыстоны зæрдиаг уарзон цæстæнгас чи халы. Гæды дзырд нæ уыздæн, ирон адæмæ хæлæгдзинад куына уайд, уæд фондзыссæдз хатты хуыздæр цæриккой. Фыццаг заманы æрвад æрвады фосмæ хæлæггæнгæйæ йе 'рвады марын кодта, æмæ йын-иу йæ бын байуæрстой. Ныр уырысы паддзахи руаджы уый нал ис, фæлæ æфсымæр æфсымæры нæ уарзы, фырт фыды коммæ нæ касы, ус йæ мойы дзырдæн аргъ нæ кæны. Хæлæгдзинад халы бирæ хорз цæрæг хæдзæртты.

Цæмæн афтæ здæхт сты хæлæгдзинадырдæм ирон адæм иннæ хорз адæмты хъауджыдæр? Æз афтæ æнхъæл дæн, æмæ уый нæ зыд æмæ нæ магусадзинады аххос у, фыццаг райдианæй зыддзинад нæ туджы æмæ не стæджы ахъардта æмæ йын ратарынæн ницыуал фæразæм, нæ зæрдæ не 'лгъæд кæны, нæ цæст не 'фсæды; дыккаг, иутæ хорз кусынц, архайынц алырдæм дæр æмæ хорз цæрынц, иннæтæ та бон-изæрма Ныхасы бадьнц æмæ къæцæлтæ амайынц, кæрæдзийы фыдгой кæнынц æмæ, сæ хорз сыхаджы цард куы уынынц, уæд æм хæлæг кæнынц æмæ йын йæ хорз цард фехалыныл зылынц; ахæм хъуыддæгтæ бирæ æрцыд Ирыстоны. Кус ды дæр, магуса лæг, къæцæлтæ амайыны бæсты. Хуыцау загъта: «Кус æмæ схъæздыг уай».

Дыккаг нæм хæлæгдзинад тынгдæр уый тыххæй арæх кæны, æмæ ныронг дæр нæма бахъардта нæ зæрдæмæ чырыстон дини рухс æмæ уарзондзинад. Евангелийы хорз уацъуыды ныхæстæ нæма фехæлдтой нæ зæрдæйы мидæг хæлæгдзинады ахстон. Тæригъæды бахауæг адæймаджы зæрдæ кæддæриддæр хæлæгдзинадырдæм зилы, фæлæ йæ мах хъуамæ уромæм чырыстон дини уарзон æгъдæуттæй.

Хæлæгдзинад низ у нæ буар æмæ нæ удæн; æмæ алы низæн дæр хицæн хос ис: хæлæгдзинад фесафыны хос сты Чырыстийы дзырдтæ Евангелийæ. Уымæ зæрдиагæй куы хъусай, алыбон дæр æй куы кесай, йæ дзырдты уидæгтæ йын хорз куы æвзарай, уæд дæ зæрдæ сæлгъæд уыздæн, срухс уыздæн, ацы дуне дæм æрдуыйы хуызæн нал фæкæсдæн, æмæ ферох кæндзынæ хæлæгдзинад.

Иесо Чырысти, царддæгтæг, уарзондзинады суадон, ахицæн кæн махæй хæлæгдзинад æмæ хæрамдзинад; нæ зæрдæ æмæ нын нæ уды чи судзы, уыцы хæлæгдзинады арт ахуыссын кæн æмæ уый бæсты нæ хуылфы æцæгдзинады æмæ уарзондзинады уд снæуæг кæн дæ сыгъдæг уды фæрцы, амин.

ДОНЫСКЪÆФÆНЫ РАЗМÆ ХУЫЦАУБОН

(32 къуыри)

Абоны Евангелийы фыст ис сыгъдæг фыд Иуанейы ныхæстæ, афтæ чи загъты: «Хъæргæнæджы хъæлæс æдзæрæг бæсты, æрцæут, адæмтæ, уæ тæригъæдтыл фæсмон фæкæнут, цæмæйдæриддæр уæларвон паддзахад æрæввахс». Фыд Иуане ацы ныхæстæ æрмæст уыцы рæстæджы адæмы тыххæй нæ кодта, фæлæ мах æмæ дунейы фæуыны онг адæмы тыххæй дæр дзырдта, цæмæй сцæттæ кæной сæхи æцæгдзинады размæ. Æцæгдзинад та уыди Чырысти.

Чырыстийыл дæс æмæ ссæдз азы куы ацыд, уæд райдыдта адæмæн амонин æцæгдзинады дин æмæ загъта: «Базонут æцæгдзинад, æмæ уæ æцæгдзинад ссæрибар кæндæн». Чырыстон динмæ раздæхтысты адæм сæдæ мингæйттæй; уый азутыты сауджынтæм хъыг касти æмæ йыл алы мæнгдзырдтæ мысыдысты, цæмæй йæ мæлæты тæрхонмæ ратгаиккой.

Чырыстийы фæстæ йæ минавæрттæй иу, Андрей, загъгæ, Иерусалимай æрцыд Ирыстонмæ æмæ æгас ирон адæмы счырыстон кодта, уæды онг та уыдысты ирон адæм арт æмæ хурæн куваг; уæдæй фæстæмæ ирон адæм чырыстон динæй æмхæст иу стыр дзыллæ уыдысты. Уæд ирон адæмимæ стыр паддзахæдтæ лымæн кодтой: Уырыс, Грекъ æмæ Гуырдыстон. Сæ паддзахтæ хастой сæхицæн усæн ирон чызджытæ, ирон адæмæй кæддæриддæр æххуыс агуырджытæ, куыд стырæнхъæлцау дзыллæйæ.

72 азы Ч. р. фæстæ Гуырдыстоны бæстæм сомих ныббырстой, байстой сын сæ зæхх иууылдæр æмæ дзы æрцардысты. Ирон адæмы паддзахтæ Базыхъхъ æмæ Лбазыхъхъ сæ æфсæдтимæ бацыдысты Гуырдыстонмæ æмæ сомихы Гуырдыстонæй фæсырдтой. Уый фæстæ, 786 азы, Гурам-паддзахи рæстæджы ирон адæм Гуырдыстонæй персы-тæгтары фæсырдтой æмæ бирæ хотыхимæ æрцыдысты.

1120 азы Ч. р. фæстæ Даут-паддзахи рæстæджы ирон адæм 40 мин барæгæй Туркимæ схæцыдысты Гуырдыстоны сæрыл æмæ сæ фæсырдтой. Ноджыдæр бирæ хæттыты баххуыс кодтой ирон адæм се 'мдин чырыстон паддзахтан. Уыцы рæстæджы гуырды Ирыстоны хуыдтой: «Диди-Осети», ома, Стыр Ирыстон; цæвиттон сæ гуырды сæхицæй фылдæр æмæ тыхджындæр адæм хуыдтой. Чырыстон дин сæ афтæ иумæ баныхæста, афтæ сын кæрæдзийы зæрдæ базонин кодта, æмæ æгас дунейыл айхъуыст сæ хорзы кой. Фæлæ иу стыр æнамонд уый уыд, æмæ æрæджиу ирон адæмы 'хсæн пысылмон дин фæзынд æмæ нæ æртæ дихы фæкодта: иутæ Туркмæ алыгъдысты æмæ туркаг

сысты, иннэтæ та ам дыууæ дихы фесты æмæ алы цардхалæн æгъдæуттæй сæхи цыбырæй-цыбырдæр скодтой.

Фыццаг рæстæджы-иу ирæд фыстой дæс æмæ ссæдз хъуджы, цæвиттон: гал — дыууæ хъугмæ, 5 сомы æхца — иу хъугмæ, дыкъухыг уæхст — 2 хъугмæ, хуымæтæджы кард хъугмæ, хуымæтæджы топ — 5 хъугмæ, афтæмæй иууыдæр уыдаиккой авд-аст туманы аргъ, æндæр нæ. Æмæ-иу лæппу йæ афоныл ус хаста, чызг моймæ цыд. Уыцы рæстæджы ирон адæмы рæсугъдзинад æгас дунейыл дæр хъуыст уыди, сæ æнæ-аипп æмæ æнæзæрдæхудт царды тыххæй сæ рæсугъдзинад нæ сæфти, фæлæ ныр та афтæ нал у: ирæд исæм дæс æмæ дыу-уиссæдз туманæй фондзыссæдзы онг. Лæппулаг æхца кусындæр фæцæуы ирæды тыххæй алы дард бæстæм æмæ дзы алы æвзæр низтимæ æрцæуы фæстама, æрхæссы йæхицæн æнæниз чызг усæн æмæ уый дæр йæхи хуызæн низджын кæны; зæнаг дæр ма сын кæнæ рацæуы, кæнæ нал; кæд ма сын райгуыры зæнаг, уæддæр алы низтæй сахъатджынтæй, уый дæр кæнæ фæцæры, кæнæ нал; афтæмæй нæ рæсугъдзинад фесæфти, нæ мыггаг та цыбырæй-цыбырдæр кæны.

Дыккаг нæм стыр диссаджы зæрдæ разынд, нæ зæрдиаг уæй кæнын нæ цæст куыд уарзы, уымæн аргъ скæнын нæ намыс куыд уæнды? Бакæсут-ма фосмæ, мæргътæм, сырдатæм, сæ цоты куыд уарзынц; арсæн йæ хъыбыл куы амарынц, уæд йæхи схъазуат кæны, йæхи дæр мæлæтмæ ратты; хъугæн йæ рæуæд куы бахицæн кæнынц, уæд иу къуыри, дыууæ къуырийы æдзухæй йæ рæуæдмæ фæуæсы. Мах та, мæгуыр нæ бон, нæ зæнаг уæй кæнæм; æрмæст ма йыл фырбуцæй сæвæрдтам ирæд, йæ арымысæг зындоны хъеллау кæнæд.

Дурзæрдæ, дур дæр атайдзæн, цæстысыг фестдзæни, йæ зæрдиаг ауæй кæнын йæ цæст нæ бауарздзæн; фæлæ мах та нæ зæрдиагæн фылдæрæй-фылдæр аргъ кæнæм, нæ мыггаг цæмæй къуындæгдæр æмæ мæгуыр дæр кæна, ууыл нæхи хъарæм. Мин фæндаджы рæдийынмæ кæнынц; æрмæст иунæг фæндаг æцæгдзинадмæ, мах та ферох кодтам æцæгдзинады фæндаг æмæ рæдыд фæндагтыл дзæгъæл хатæм; æрмæст иунæг æргом æцæгдзинад хъуамæ уа адæмы 'хсæн, адæм адæм уæд уыдзысты.

Иухатт Иесо загъта иу усæн: баууæнд мыл, куыд æрцæуы ахæм рæстæг, æмæ нæдæр ацы хохыл, нæдæр Иерусалимы кувдзысты Фыдæн (Хуыцауæн). Фæлæ æрцæудзæн ахæм рæстæг, æмæ цæугæ дæр æркодта, уæд æцæгдзинадæй кувджытæ кувдзысты Фыдæн (Хуыцауæн) удæй æмæ æцæгдзинадæй, цæмæй-дæриддæр ахæм кувджытæ агуры Фыд йæхицæн. Хуыцау у удæй æмæ уымæн кувджытæ хъуамæ кувой удæй æмæ æцæгдзинадæй.

(Иоан, IV, 21, 23, 24).

Мах та удæй кувын зонгæ дæр нæ кæнæм, аргъуанмæ нæ цæуæм: уый ма 'нхæлут, æмæ æнæ динæй зæрдæйы æнцой ссарат, дин дæтты адæймагæн удæнцойад; адæймаджы фыдцарды 'фсон уый у, æмæ йæ рæстдзинад куы нæ уырна. Адæмы мæгуыр дзинады аххос уый уыдзæн, æмæ мæнгдины æгъдæуттæ куы кæной.

Ныр-ма æркæсут, мæнæ хорз адæм, ахсæв цы митæ кæндзыстæм? Бадæнтæ, æлæмтæ, дугътæ. Адон иууыдæр мæнгдины æгъдæуттæй сты, æмæ сæм лыстæг куы 'ркæсæм, уæд мæгуыр дзинады бæрджытæ сты. Хорз зондджын адæмтæ сæхи хъарынц, цæмæй сæ зиан тагъдæр ферох кæной æмæ сæ цард цæмæй дзæбæхдæр арвитой; мах та нæ зиан ног скæнæм; цыдæр дарæстæй сывæллоны хъазæны хуызæн саразæм æмæ йын йæ разы стъол алы дыргъ, хæрд-нозтæй байдзаг кæнæм, йæ алыварс устытæ æрбадынц æмæ — айда-гъа, хъарджытæ кæнын райдайынц, дзы хъынног фесты мард. Хæдзарæй-хæдзармæ æхсæв-бонмæ зылын сисынц, Чи зоны, æмæ, зæгъæн кæмæн нæй, ахæм митæ дæр сыл æрцæуы, фæлæ уый тыххæй азурын нæ хъæуы.

Райсомы та лæгтæ бæхтыл сбадынц æмæ æнгузы муртæ, къæфеттытæ, æмбыд фаткъуытæ къæцæлты уæлæ хъæууынгты раскъæф-бакъæф кæнынц; бæхтæн сæ хид сæ фæрстæй кæлгæ бира хатт æнæ зианæй нæ баззайынц; куы салдыл æдзæфхад бæхæй барæг ахауы, куы искай сывæллон сæ къæхты бын фæкæнынц; иннæ ахæм дугъы рæстæджы: куы дзы лæг мард фæвæййы, куы — бæх. Адон иууыдæр æнæзонд митæ сты.

Китайаг стыр зондджын динамонæг лæг афтæ зæгъы: бауарз цæрджыты иууыдæр дæхи хуызæн; гъе уæдæ лæг цæрджытæй зондджындæр æмæ бæрзондæр уый тыххæй нæу, æмæ цæрджыты æфхæра, фæлæ бæрзондæр æмæ зондджындæр уый тыххæй у, æмæ цæмæй цæрджыты рæвдауа. Мах та сæ нæ марды удыбæстæйы тыххæй фыдæбонæй марæм; нæ, уый удыбæстæйæн æххуыс нæу, уый марды удыбæстæйæн зиан цы скæны, уый-йеддæмæ йын пайда не 'рхæсдзæн.

Мард арымысыны тыххæй афæдзæй афæдзмæ бæрæгбонтæ ис, æмæ чырыстон дин куыд аманы, афтæ уыцы бонты дæ марды арымыс. Ныр махæн дæр бамбарын афон у, мæнæ хорз адæм: ныууадзæм нæ дзæгъæл хæрдзтæ, ныууадзæм нæ дзæгъæл митæ, цæмæй ныл æвзары ном мауал æвæрой иннæ зондджындæр адæмтæ.

Иесо Чырыстыйы уарзондзинад, Фыд Хуыцауы арфæдзинад сыгъдæг уды æмдæриндзинад уæд сымах уе 'ппæтимæ. Амин.

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

Ацы аз 1 мартыйы 55 азы сæххæст уыдаид Курдиатджын поэт Хаджеты (Джусойты) Таймуразыл, Фæлæ, стыр хъыгагæн, цардхъуагæй ахицæн нæуæд æхсæзæм азы. Ныронг ын мыхуыры цы 'мдзæвгæтæ нæма уыд, уыдон ын джиппы уадзæм.

Редакц

ХАДЖЕТЫ Таймура

РÆСТАГ, РÆДАУ ЗÆРДÆ

* * *

Цы лæг нæ фæкæны фæсмон,
Куы нал фæдарæм мах нæ зæрдæ
Хæлар уа, хионыл... Фыдрæстæг
Куы хæсса саумызон бон,

Æмæ рæсугъд чызджы лæгъстæйæ
Куы нал атайа риуы мæт;
Хъаруйæ — цух, уæд уайы цæстыл,
Куыд кæны бонхæстæг мæлæт.

Куыд æхсызгон у гъеуæд хъусын
Нæ хæхты хурвæлыст хъæбысы
Фынкriu æхсæрдзæны зæлтæм.

Фылдæртæ чи базоны царды,
Нæ йын баххæссы уый йæ адмæ, —
Мæгуыр йæ катаяг зæрдæ!

ПОЭТАН

Æфстау исгæ нæ вæййы амонд,
Нæдæр уæлахиз уа, æнтыст.
Цы дæм ис тугвæллоуæ абон, —
Уый у дæ хъызæмар, дæ куыст.

Æмæ дзы райгондæй ыздæхыс,
Ыскодта дæ дæ рæстæг зæд, —
О, ма иу зæгъ: лæууын мæ къæхтыл,
Уæлахизæн мын у æгъгæд!

Нæ дын ныббардзæни дæ рæстæг,
Нæдæр цыфыддæры ызнаг:
Бæллиццаг амонды тæрæзтыл
Нæ вæййы рог уæлахиз фаг,

Æмæ-иу дæ уæд ма уæнт рохы:
Къуындæг, мысты хуынкъау, — дæ къæс,
Æрвылбон хæцæны дæ, тохы
Æмæ дæ хъысмæтыл æввæрс!

ХИСТÆРЫ НЫХАС КÆСТÆРÆН

Нафийæн

Нæ, мæ зæрдæйы рафтыд
Баст нæу абон уа, сомыл...
Æз куы нæ тæрсын афтæ
Сау хæрам æмæ сонтæй!

Цард, дæллаггалау, дары
Мæн йæ хуымгæнд, йæ зынты,
Гъеуæддæр мæм нæ хъары
Ингæн
Судзгæ фыдфынтау!..

Æз цы зæгъон æргомæй, —
Уый кæд, хъолоуау, маст у,
Гъеуæд ма уæнт мæ номæй
Райгонд чидæр, мæ фыстæй.

«У æппæтæн дæр барон!» —
Ацы рогвæсмон хъуыды
Дары раст уды й 'аууон, —
Мæнг, кæрæфы йæ зыдыл.

Уæд цы уыди мæ рæдыд?—
Æз куы нæ мардтæн бартыл,
Мæн рæсугъдæй куы фæндыд
Цъусдуг ацæрын царды!..

Гъемæ фод уæдæ афтæ:
Лæуу, ирон лæг, æдзынæг!..—
Нæ, дæ бонæй-бон сæфт мын
Кæд мæрдты дæр зын уызæн!..

ЗЫМÆГОН МЕЛОДИ

Джусойты Леойæн

Рæсугъд бон у абон...
Тъæнджы мæйы хъызты
Тымыгы цауæнтыл, —
Дæлфадæй-уæлфадмæ, —
Ныууынæргы сонтау,
Ныффæйлауы зæххыл
Йæ хъуымбыл дзыккутæ
Тæрс бæлас...
Рæсугъд у хæхбæсты...
Сæрды мæйы бонты
Ныррухс вæйы дуне
Цъæх арвы цæхæрæй.
Æмæ ма дæ, гъеуæд,
Цы бахъæуа уагæр:
Цъæй-доны хæл-хæлæй,
Тыгдбазыр цæргæсæй,
Хуычы уа, гæнгæлы, —
Дæ разы — дæ минас...
Уый рух цард бæргæ уыд.
Ныр мæнæ мæ разы,
Æлгыстагау, растынц
Нæ рухс царды мæргтæ:
Гуырдзийаг —
Дымысдæр,
Мæхъхъæлон —
Гуымыдза,

Æмæ ма нæ ирæттæй
Бирæ æвзæртæ...
Цы кæнон, мæ боныл?
Цырагъау фæтайы
Мæ цæсты рухс мæнæ,
Æвæджийау бонрухс, —
Хуыздæрмæ бæлгæйæ,
Мæ ингæны тарау,
Мæ удыл
Нытталынг!..

ХУДÆДЖЫ ÆМДЗÆВГÆ

*... Февралы фæуды у Фыды комбæттæн,
Фыццагæм марты — Урсаджы комбæттæн...*

Биазырты Аннæйы ныхæстæй

Мæ райгуырд уыди —
Фыды комбæттæн —
Февралы мæйы фæуды,
Æмæ мартыйы фыццаг бон, —
Урсаджы комбæттæны.
Уый худæг кæм нæу:
Æз мæ райгуырдæй
Ацы хæрзиуджытыл
Æвæццæгæн ком дарын:
Физонæг уа, урсагыл, —
Мæхи хæдзары сæ,
Мæхи къухæй — галæргæвст,
Мæ бинойнаджы армæй та
Иу сой уæлибых
Нæ федтон
Æз никæд.
Цæй, уый дæр та барын Хуыцауæн,
Ком дардзынæн алцы, æппæтыл,
Фæлæ мын —
(Ехх, куыд нæ мæ фæнды!) —
Кæд бахъуыди, уæд
Мæ Иры фыдгулты цæгъдыныл
Æз нал дарын ком!..

ЗÆХМÆ КÆСГÆЙÆ

«Хорошо умереть,
Тяжело умирать»...

Некрасов

О, сыджыт ныр уал аз
Æнхæлмæ кæсы
Мæ уды фæлладмæ, —
Кæм не 'стаем
Æмвæндтæ!..
Фæлæ та зæрдæ
Кæй коммæ кæсы,
У, дурау, йæ хивæнд, —
Нæ сæгты...
Мæ царды кæронæй
Нæ кæндзынаен хъаст
Мæрдты дæр,
Фæлæ ма æргомæй
Æз хуамæ ныккалон
Мæ зæрдæйы маст
Фыдгулыл
Мæ фыдæлты номæй!..

ÆРДХÆРДТÆН

(Хъазгæмхасæнты)

Ой, уæлæ, дам, æфцгуытæй
Сæ бæхты сæфтджытæй
Къæйдуртæ æхсæдгæ
Ызнагтæ æрхизынц.

Джусойты Марат, дам,
Афтæ куы бадзуры
Йæ хъаймæты æрдхорд
Дыгъуызты Тенгизмæ:

— Цы фæдæ, æфсымæр,
Фыдæзнагмæ райсæм
Цыфыддæр хæцæнгарз —
Кæм нæ уыди, ахæм!

— Ныуадз мæ, къуыдайраг,
Цы хуамæ æрдомай

Чысайнаг лæппуйæ,
Цæрын ма мæ фæнды...

Цæугæ у мæ разæй!

ФЫЦЦÆГÆМ МАРТЪИЙЫ

Мæ райгуырæн боныл
Нæ барайдзæн алчи,
Уый зонин:
Кæмæнты ызнаг дæн —
Æнæхуаджы,
Чи мæ
Æцæгдæр йæ рывæстæй æфхæры.
Нæ сæм кæнын хъыг,
Мæ удыл дæр абон
Нæ кæнын дыгъуырццæг...
Ызнаг, — уый ызнаг у!
Тæргай мын чи кæны,
Гъе уый дæр
Бæстон-бæрæг зоны:
Тызмæг æз нæ уыдтæн,
Фæлæ мæ нæ царды уавæртæ
Дæлдзинаджы ранмæ æппæрстой,
Æмæ уæд нæ барстон
Мæ хулон хъæбулæн дæр
Никуы...
(Æртæ хатты 'рыхснырстон:
Æвæццæгæн, раст у
Мæ ныхас).
Мæ мардыл нæ кæудзысты,
Уый дæр ма зонин,
Фæлæ иу бон сæ зæрдыл æрлæууæд:
Мæн фæндыди æгъдауæй,
Рæдауæй фæцæрын,
Мæхи хуызæн адæмау кусаг,
Изæрæй —
Цæлуарзаг адæмтимæ,
Æмæ уый фæстæ
Иу рæсугъд райсомы
Расхъион арвы цъæх кæрæттæй,
Стъалыйау!

УЫЙ УЫДЗÆНИ АНÆМÆНГ...

Нæу хъысмæты кар азтæй,
Иубон сатæг уæлмæрд
Æз ысхондзынæн м 'артдзæст,
Гъе та — кады дзæнæт...

Нæй мæ хæрнæджы еусар, —
Хъарæг зарæг у уым,
Æмæ ме знаæгтæ бонсау
Уым кæндзысты фысым.

Тагъд-тагъд зилы къæбицгæс,
Мур нæ сафы уæгъды, —
Мидзæрдды та дын — хиндзæст,
Уый фæлдисы гæды.

Ды нæ фæцыдтæ йе 'мдзу,
Нæу биноныг дæ къай,
Æмæ дзур, æви ма дзур:
Цард уыди æмæ нæй!

Уый кæмæ кæсы диссаг,
Фæлæ, охай, мæ бон, —
Мæн нæ базыдта иу лæг
Ацы зæххыл бæстон.

Æз кæй амондæн хастон
Донæй дуртæ зымæг, —
Фалдæр абад ын загътай,
Уæд дæу хоны тызмæг.

Сонт рæсугъдæн дæ удæй
Ды куы судзай цырагъ,
Уæд сæмпæрчы дæ, худæг, —
Нæй æнувыдæн аргъ!..

Цард дыл сагъуыди зинау,
Кæд æххуысæн нæ дæ, —
Къух дыл ауыгъта хион
Æмæ тугæй хæстæг.

Нал дæр иу дæ, нал — иннæ,
Раст Хуыцауæй æппæрст:
Нæй цауæг нæ дæ цинмæ,
Нал дæ зынмæ, уæд фæрс:

Ау, цы уын кодтон, уагæр!..

НОГ АЗЫ КУЫВД

I

Гъæтт, цы рухс æхсæв у абон,
Цыма уалдзæг у, æрбабон,
Къада зул-мулæй тæхы:
— Ног аз, ног аз у! зæггы...

Мит уæззау пакъуыйæ уары,
Иунæг цъитт нæ хуысы тары.
Мыст йæ хуыккомæй кæсы:
— Ай цы уа? — зæггæ, фæрсы.

Арс йæ хъарм лæгæтæй растад,
У æхсæрæгмæ йæ фарста:
Ай цытæ кæнут, цытæ,
Æви нал уынут фынтæ?

Диссаг у, — зæггы æхсæрæг, —
Ком йæ фæдджитæм нызмæлыд:
Бирæгъ сау сыджыт хæры,
Комы та нæ дон нæры.

Рувасыл æууæнды карк дæр, —
Фервæзти йæ хин, йæ маргæй.
Сæгуыт хохрындзыл лæууы,
Уый дæр ацырдæм хъæуы.

Уæд кæм нæу зымæгдзу халон,
Ууыл дæр, мæ бон, æрбабон;
Сыррдонцъиу ын у хуындзау, —
У сæ рæггæнæг Хуыцау.

Тæрхъусмæ уыдзæни дзурæг,
Ау, кæм нæ уыдзæни худæг:
Уый йæ тæппуддзинад ныр
Ам нæ равдисдзæн, мæгуыр!

II

Æмæ уæд нызмæлыд ком...
Сырдатæ абон уа, йе сом,

Хьуамæ уой æмтуг, æмдзæрин, —
Фод сæ лæгæттæ æмдзæрæн!

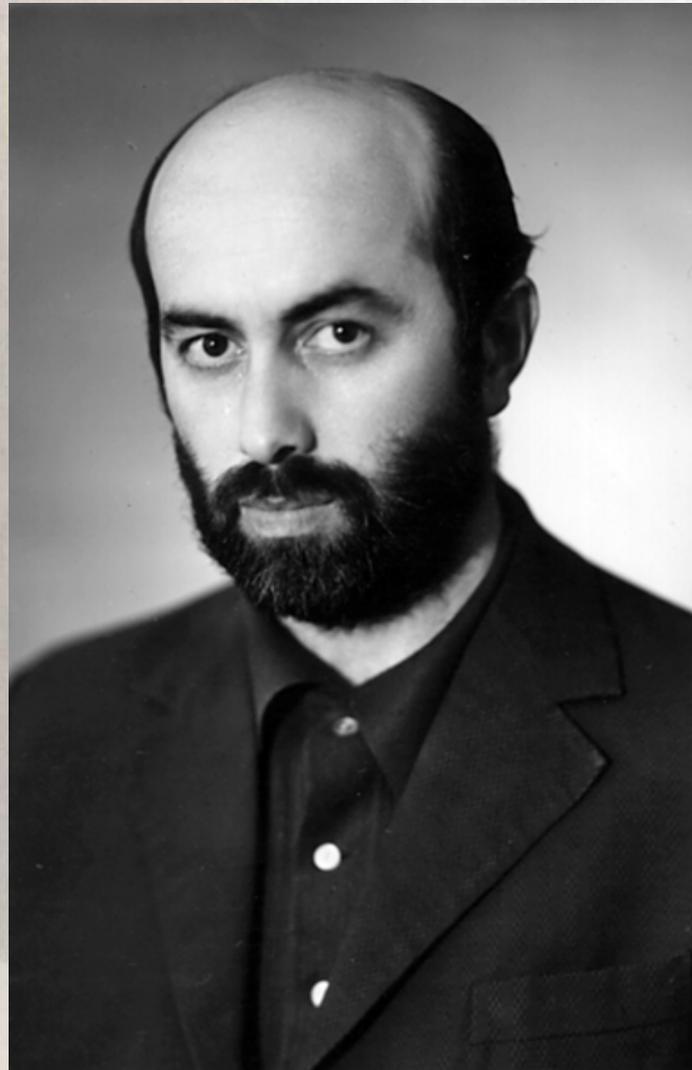
Æмæ фынг, — кæм зоныс ахæм, —
Къах-къухтыл фæкафыд халон.
Мыст,
Æхсæрæг,
Арс,
Тæрхъус,
Нал дардтой сæ цардмæ хъус!..

Бирæгъ дæр кæцæйдæр ниуы,
Уый дæр агуры йæхион:
— Ног аз, ног аз нæм æрцыд, —
Наз бæлас нæ мад, нæ фыд!..

ÆППÆЛЫН

Мæн нæ хъæуы æппæлд ныхас,
Уæлдайдæр,
Цæмæй мæ æппæлыс,
Уый бæстонæй куы нæ зонай,
Гъеуæд.
Цы уа — уый æппæлинаг нæу,
Æппæлгæ фæкæнынц,
Цы нæ вæййы, уымæй.
Мæ хорзы кой искуы куы кæнай,
Зæгъ-иу:
Рæстаг, рæдау зæрдæ уыд,
Фæлæ мын гъеуый дæр
Макуы дзур, макæд, мæ цуры.
Фæлтау-иу дæхи рæстдзинадæй,
Дæ уды рæдауæй
Гуырæнт дæ фæрныг хъуыдытæ,
Æмæ дæ уæд бузныг уыдзынæн:
Æцæг аргъ мын кодтай,
Мæ хæлар!

ЧЕДЖЕМТЫ ГЕОР: 60 АЗЫ

Георги фид Закарна (рахизырдыгай) æмæ Карсанаты Агуыбе.
1933 аз

Царды къæсæры. 1957 аз

Афсымақта. Галиурдыгәй рахизырдәм : Геор, Әхсар, Астеми

1969 аз

Галуурдыгэй рахизырдэм. Бадынц: Уырымты Петг, Цѣрукаты Владимир, Азесты Куыздзэг.
Ажууынц: Айларгы Чермен, Чеджемты Георг.

ЧЕДЖЕМТЫ Георг

ЧЕРИ*

(Дыууæархайдон лирикон комеди)

Архайджытæ:

Ч е р и — æгуыздзæг, фæлæ хæларзæрдæ лæппу.
 Д у д у — Черийы уарзон чызг, 17-аздыд.
 Д з а б о — Черийы фыд, цуанон.
 Н а н а — Черийы мад.
 Ф и д а р — Черийы æрхорд, 27-аздыд.
 Ф æ р д ы г — Фидары уарзон чызг, 20-аздыд.
 Х а н б и т т а — Фæрдыжы фыд.
 А м и н æ т — Фæрдыжы мад.
 А й т е г — Ханбиттайы æххуырст.
 Лæгтæ, устытæ, фæсивæд.

РАЙДИАН НЫВ — ПРОЛОГ

(Аванценæ)

Ч е р и (усгурарæзтæй рæвдзгомау æрбауади). Уæ изæртæ хорз уе 'платæн дæр! Æз дæн Черияты Дзобойы фырт Черыхъо! Хохы уæллаг санибайаг. Уæллаг, уæллаг! Махæй уæлдæр ма цæрынц æрмæстдæр... дзæбидыртæ æмæ уаритæ. Нæ дæле ма Бæрзыхъæуы — фарафт хæдзары, иннæ хъæутæ сафтид сты: быдырмæ фæлыгъдысты цардагур. Омæ, лæгтæ алидзæнт, фæлæ... чындздзон чызджытæ та цæмæн лыгъдысты?! Баба мæм алы райсом минæвæрттæ каны: чындз, дам, æрхæссæм. Æрхæссæм, зæгъын, фæлæ кæй раку-ку-ку... (Залыбадæг чызджытæм фæкомкоммæ æмæ зарæгау бакодта).

* Авторы растфыссынадмæ æвнæлд не 'рцыд.

Иры чызджытæ куы 'рбамбырд вайыиц, гъей,
Сæ иуæй иннæ — хуыздæр-дзæбæхдæр!

Хуыцауардыстæн! Санибайы сыгъдæг дзуæрттыстæн! Иу ран уыйбæрц рæсугъд чызджытæ нукуыма фæдтон! Йарæби, чызджытæ, Хохы Уæллаг Санибамæ уæ никæй фæнды? Уым куыд диссаджы рæсугъд у, уый зонгæ кæнут, зонгæ?! Сæумæрайсом-ты бæрзонд рындзыл куы слæууын, уæд урс-урсид гыццыл æврагътæ мæ тæккæ рæзты æрбаленк кæныиц, æмæ та цæ æз дæр урс уæрычытау рацахсын. Мæ алыварс мæнæ мæ нымæт-худы йас сырх дидинджытæ хуры тынтæм куы сæрттивыиц, уæд мыл сæ хæрдæфмæ базыртæ разайы, стæй та пынкъард ваййын: зæгъын, Хуыцауы рафæлдистæ ацы рæсугъддзинад æппæт дунейы дзыллæтæ куы уыныккой, уæд, æвæццæгæн, сæ зæрдæтæ хурытынау сфæлмæн уаиккой æмæ кæрæдзи фылдæр уарзиккой. Иннахæм мæ райгуырæн хъæу — Уæллаг Санибæ! Уымæй рæсугъддæр хъæу нæй Уæллаг дунейы дæр æмæ Дæллаг дунейы дæр. Фыдæлты бæрзонд мæсгубтæ, фидар галуантæ мадзурайæ лæууыиц... фæлæ цын æз хорз æмбарын се 'взаг, сæ ныхас. Арæх мæм фæдзурынц нæ фыдæлты хъæлæсæй: «Хъу-сыс, Чери! Кæйдæртау нæ дзæгъæлæй ма ныууадз!» Ау, зæгъын, Чери-Черыхъо æнæ сымах уынгæйæ куыд хъуамæ цæра?! Дзæби-дырты сыкхæхстæ æмдзæгъдмæ кафын чи сахуыр хæххон фæндагтыл, уыцы Чери куыд хъуамæ ныууадза йæ уарзон хæхбæстæ дзæгъæлæй? Стæй бабайы дæр нæ фæнды быдырма: хох, дам, дзæнгæтон ран у, нæртон бæстæ! Уæвгæ, бабайæн йæхи загъдау, фæхъусынаг фенын бирæ хуыздæр у æмæ, уæ хорзæхæй, бакæсут, уæхи цæстæй фенут нæ цард: нæ сагъæстæ, нæ цинтæ! Стæй, кæй зæгъын æй хъæуы, хохаг лæппуты... сыгъдæг уарзт!

ФЫЦЦАГ АРХАЙД

Фыццæг ныв

Сæумæрайсом. Ирон цуанон лæджы хæдзар. Къулыл — арсы царм тыгъд, йæ фæйнафарс — дзæбидыры сыкбæтæ. Цармы æркомкоммæ — дуар мидæггаг уатмæ. Дуары рахиз фарс — къонайы рæхыс ауыгъдæй, йæ уæлæ къæй æвæрд артуаты сæрма. Дуары галиу фарс — уырындыхъхъ, Черийы хуыссæнуат. Хæдзары астæу — фынгæвæрд. Нана къонайы цур архайы. Фæныкæй райста æртыккаг чъири, йæ фæнык ын ацагъта карчы базыргæй

æмæ йæ дыууæ кæрдзыны уæлæ фынгыл æрæвæрдта. Куыны æвæрд сæ ракодта.

Н а н а. Лæгтыдзуар! Мæ хъæбул — дæ фæдзæхст. Мацы йыл æрцæуæд!

Д з а б о (йæ куырæты агънæджытæ æфтаугæ рахызти мидæггаг уатæй). Æмæ йыл хъуамæ цы 'рцæуа? (Хъуыргъаны донæй йæ цæстгом ахуылыз кодта, йæ боцъойы кæрæттæ лæмарæгау æрбассывта).

Н а н а. Дысон æвæр фынтæ рауыдтон...

Д з а б о. Аст æмæ ссæдз азы демæ цæрын æмæ дæ фынтæй мæ бон нал у.

Н а н а. Омæ цæм æз дæр æрвитгæ н 'акæнын.

Д з а б о. Дæ зæрдæ алы ницæййаг хъуыдытæй байдзаг кæныс бонизæрма. Æмæ дæ æхсæвбонмæ сæ быны скæныиц... Гъа-ма хордзен ацæттæ кæн, арахъхъ дæ ма ферох уæд.

Н а н а. Дæ къæппæджытæ бæрæггæнæг цæуыс?

Д з а б о (фæзмæгау). Æз дæр дысон фын фæдтон. Цыма мæ къæппæджытæй иу арс æрцахста.

Н а н а. Мæгуырыбонтæ! Æмæ йын иунæгæй цы кæндзына?

Д з а б о (хъызгæйæ). Дæу дæр мемæ кæнын — кæд дæ фервæзин.

Н а н а. Дæ зондджын ныхæстæ-ма ныууадз, фæлæ уæртæ æртæ кæрдзыны акув... Хуыцау, мæ сывæллон — дæ фæдзæхст!..

Д з а б о. Авд æмæ ссæдз азы кæуыл цæуы, уый ма... сывæллон у!?

Н а н а. Кæд ыл авд æмæ фондзыссæдз азы цæуы, уæддæр мæнæн сывæллон у.

Д з а б о (мæсты кæны). Сывæллон æй мауал хон, æмæ кæд ус ракурид.

Н а н а. Кæй дын ракура, кæй? Адам хохæй быдырма фæлыгъдысты. Быдираг чызг та хъал у — хохмæ чындзы цæуын нæ комы.

Д з а б о. Уæдæ чындз æрхæссыны тыххæй æз дæр быдырма фæлидзон?.. Æмæ цы фæуыдзысты Бурхохы фæхсыл мæ уыгæрдæнтæ, Сау хъæды къохы — мæ къæппæджытæ?..

Н а н а. Æмæ цы фæуыдзæн сывæллон... æнæ бинойнагæй? Мах фæстæ йæ цæрын нæ хъæудзæн?

Д з а б о. Гъемæ алидзут уæ дыууæ дæр! Мæ сæр ма уæ куы фервæзид!

Н а н а. Дæ мæрдтыстæн, цæуыл-иу æрбапысыра вайыс? Лæппуйы ус курын хъæуы — йæ афонтæ фæцæуыиц. Ды та йæ усгур арвитыны бæсты хосдзау арвыстай. Æхсæвæддæ! Мæ фæртæ йын айхæлой, афонмæ цытæ кусы...

Д з а б о (хърымаг йæ хъуырагъ ифтынды). Уадамаæ æнæсарæн у, æгуызæг! Йæ мадырвадæлты хуызæн фæци. Марадз-ма, иу нурыйы къах фен. Алцы дын дзурын цæмæн хъæуы?..

Н а н а (нурыйы къах хордзены æвары). Адаймаджы уайдзæфты бын фæкæныс. Уый бæсты уæртæ æртæ кæрдзыны акув — хур фæуæлхох ис æмæ сæ хъару сæттæ кæны.

Д з а б о. Ацафон ма цуаны цæугæ чи фена, уый мыл зарджытæ скæндзæни. (Сыкъа райста.) Уæ, бæрзонд хъæды бардуаг сырхдзæст Æфсати! Сойгур æмæ дæм фостгур цæуыц, Æфсати, бæрзондæрфыг-худгацæстæй мæм ракас!

Н а н а. Лæшпуйы дæр бафæдзæхс...

Д з а б о (дарддæр кувы). Авдзыккон хуыскъ саг дæ нæ курын, иу мæллæг сычыйæ мын ма зардæ барухс кæ, Æфсати! Бур хъамылы кæрчытæй та мын радауæй бахай кæн! Уæ, дæ рынтæ дын бахарон, Æфсати! (Аныста.)

Н а н а. Лæппу! Лæшпуйы кой дæр...

Д з а б о. Хуыцауы хатырагъ, ма куывд мын цы барахой-барахой кæныс иуфарсырдыгæй?

Н а н а. Мæ зардæ йæм æхсайы. Фыныгъдауæй цыма арвыл фæцæйтæхти... сау халæтты фæстæ. Уæртæ ма йæ Фидар йæ цухъхайы фæчыйæ ацахста.

Д з а б о. Æз æй Бурхохмæ тæхынмæ н 'арвыстон, фæлæ хос кæрдзынмæ. Æмæ Хуыцауы уазæг уæд! (Нана йæхиуыла дзуæрттæ æфтауы.) Ды дæр дæхи ма тæрсын кæн! Куы фæзына, уæд-иу æй мæнмæ рарвит. Ма дæ ферох уæд.

Н а н а. Дзæбæхæй æрцауæд, æндæр...

Д з а б о (хордзен йе уæхскмæ æрбайста). Исты ма мæ рох кæны, усай?

Н а н а. Дæ кард æмæ дæ топп...

Д з а б о (смæсты). Афонмæ дæу бынаты арс сахуыр уыдаид!

Н а н а. Цы та кодтон?

Д з а б о. Цал хатты дæ бафæдзæхстон: цуаны размæ цæ сæ нæмттæй ма дзур, зæгъгæ?! (Топмæ амонь.) Мæнæ ай лæдзæг у! (Кардмæ амонь.) Ай та — къæцæламайæн!

Н а н а. Омæ цæм кæдмæ уайсадон? Кард кард у, топп та...

Д з а б о. Топп дараг дæ мауал уа! Топп нæу, фæлæ лæдзæг у! Сæ хъару цын ма сæтт, сæ цуанамонд цын ма саф!.. Сæр кæуыл нæй, уыцы ус...

Н а н а. Омæ, хорз, хорз... Дæ 'ндах дæ ма ферох уæд.

Д з а б о. Цавæр æндах?

Н а н а (йе уæхскыл ын бæндæн баппæрста). Арсбæттæн æндах!

Д з а б о. Уайгæ-ма, уæртæ уынджы мæ размæ фæуы хæрзæмбæлæгæн.

Н а н а. Æмæ дæ æнæсар хæрзæмбæлæг цæмæн хъæуы?

Д з а б о. Дæ сæр нæ бæззы, фæлæ дæ къах хорз у. Марадз, уайгæ! Æз дын арсы хъус æрхæсдзынæн.

Н а н а (цæугæ-цæуыц). Дæхи хъустæ мын дзæбæхæй æрхæсс, æндæр мæ ницы хъæуы. (Ахызт.)

Д з а б о. Йа, сырхцæст сохъхъыр Æфсати!.. (Ацыд.)

Н а н а (æрбадзæхт). Лæгтыдзуар дæ фæндараст фæкæнæд. (Фæхъуыды кодта.) Мæ кæрдзын ма басудзæд! (Къонайы артимæ архайы. Æддейæ уынар æрбайхъуысти.) Мæ къонайы!

Ч е р и æмæ Ф и д а р æд сагæйттæ фæзындысты. Чери иу къухæй Фидарыл æнцой кæны, иннæмæй — сагойыл, афтæмæй къуылыхæй æрбахызти.

Ф и д а р. Нана, ма тæрс! Ма фæтæрс.

Н а н а (тарстæй). Цы кодтай, мæ хъæбул? Чери!

Ч е р и (сусæгæй дзурагау). Нана, баба та кæм и?

Н а н а. Йæ къæппæджытæ бæрæггæнæг ацыди.

Ч е р и (хъарæй). Уæдæ табу Хуыцауæн! Мæ къах мын цæфæй куы фæдтаид, уæд та загъд кодтаид. (Фæзмæ йæ.) Æгуызæг! Æнæсарæн чи у! Дæ мадырвадæлты хуызæн фæдæ!

Н а н а. Чери, мæ къона, дæ бабайæн дæр уалдайаг нæ дæ, йæ иунæг бындар дæ æмæ дæ уарзгæ кæны.

Ч е р и (уырындыхъыл æй æрбадын кодтой). Æмæ мыл уæд хъæртæ цæмæн фæкæны, Нана?

Н а н а. Хохаг лæг йæ уарзт хъæрты бын бамбæхсы.

Ф и д а р (джихæй). Ехх, Чери! Мæнæн фыд куы уаид æмæ мыл бонизæрма хъæртæ куы кæнид...

Ч е р и. Фидар, ме 'фсымæр! Абонæй фæстæмæ баба — дæ фыд, Нана — дæ мад. Æцæгæй дын загъын.

Н а н а. Фидар, мæ хур. Æз дæ гыццылерынмæ мæнæ Черийы бæрц уарзын...

Ф и д а р. Зонын æй, Нана, зонын. Мæнæ-иу мæ ацы къонайы арты фарсмæ мæ сидзæры бонтæ бирæ хатт ферох сты.

Ч е р и. Нана, иу хабар дын загъдзынæн, фæлæ та-иу кæугæ ма скæн.

Н а н а. Кæуынагъ нæ Хуыцау бахызæд, фæлæ цы хабар у?

Ч е р и. Нана... афонмæ мын... сау халæттæ..

Н а н а (фæтарст). Цы?! Цавæр хал... халæттæ?

Ч е р и. Ницы! Нæ уыгæрдæны кæрон сау халæттæ абадтысты, стæй... атахтысты.

Н а н а. Мæггуырыбонтæ! Æнхæллæн, мæ хæдзар фæцæйбын кодта.

Ф и д а р. Ма тæрс, Нана.

Н а н а. Дысон æй мæ зæрдæ фыныгъдауæй базыдта.

Ф и д а р. Тæссагæй дзы ницы уыди, Нана.

Н а н а. Фидар! Чери! Мацы мæ басусæг кæнут, мæ хæбултæ.

Ч е р и. Нана... Мæнæ мæ Фидар... фервæзын кодта.

Н а н а (æрбахъæбыс кодта Фидары). Фидар, мæ хæбул!.

Ф и д а р. Цæй, цæй, Чери! Дæу хъулонцъиу фервæзын кодта. Стæй — дæ фæлмæн зæрдæ. (Нанамæ). Хуыцау куы федта, Черийæн цы фæлмæн зæрдæ ис, уæд æм мæн æххуысмæ рарвыста.

Н а н а. Ницы уын æмбарын, хъулонцъиу та дзы кæцæй фæзæрдий? Хабар-ма мын йæ сæрæй радзурут.

Ч е р и. Нæ уыгæрдæны кæрæттæ, Нана, дæхæдæг дæр цæ куы федтай, уырдыджы æрцыдысты Къæдзæхдуры дæле. Цыдæр хæйрæг мæ адардыдта: æххæст ма, зæгъын, уыдон дæр ракæрдон.

Н а н а (кæуæгау). Мæ хæдзар куыд хæлди...

Ч е р и. Бæндæны иу кæрон м'астæуыл бабастон, иннæ кæрон дурмæ бафидар кодтон æмæ кæрдын райдыдтон. Иу заман мæ къæхтæ уырдыджы фæбырыдысты æмæ æд цæвæг... рындзæй атахтæн.

Н а н а (йæ цæсгом амбæрзта йæ къухтæй). О Хуыцау!..

Ч е р и. Къæдзæхы тигъыл ауыгъдæй аздадтæн. Бынмæ кæсын уæндгæ дæр нæ кодтон æмæ арвыцæхмæ кастæн. Ныр мæ, зæгъын, афтæмæй баба куы фенид, уæд та мыл хъæртæ кæнид: æгуыдзæг! Æнæсæрæн!

Н а н а. Æмæ дæ чи федта? Фидар дæ федта?!

Ч е р и. Ехх, Нана! Фидар мæм тигъæй куы 'ркасти æмæ мæм куы ныхъхъæр кодта, Чери, ма тæрс, æз дын ам дæн, зæгъгæ, уæд... (Йæ зæрдæ суынгæг ис.)

Н а н а (кæугæйæ). Æмæ йæ сластай, Фидар?!

Ф и д а р. О-о! Мæнæ ис.

Н а н а. Æмæ хъулонцъиу та?

Ч е р и. Хъулонцъиу ныр дæр уым и, Нана. Й'ахстоны бады

Ф и д а р. Æвæдза, цард тынг диссаг у, Нана. Уæ уыгæрдæны кæрон иу къутæр зайы, æмæ йæм кæцæйдæр хъулонцъиу æртахти, йæ хъæбысы йын йæхицæн æфтуан скодта, æйчытæ

дзы æрæфтыдта. Иу бон куы уыди, уæд Дзабо Черийæн афтæ зæгъы...

Ч е р и (фæразæй). Æнæсæрæн! Уыцы къутæр фæрæтæй алыг кæн — хъыгдарыны хос йедтæмæ ницы у!

Ф и д а р. Чери къутæры раз æрлæууыди йæ фæрæтимæ, фæлæ хъулонцъиуы æфтуан æрхуыз æйчытимæ куы федта...

Ч е р и. Мæ сæрмæ-иу уыцы гыццыл хъулонцъиу куы сцъыбар-цъыбур кодта, куы-иу бакатай кодта...

Ф и д а р. Æмæ йын Чери фæтæригъæд кодта. Къутæрбæлас нал акалдта. Æмæ, æвæццæгæн, хъулонцъиуы арфæтæ Хуыцаумæ фехъуыстысты. Черийæн хоскæрдгæйæ йæ бæндæны кæрон къæдзæхдурай куы райхæлд, æмæ йæ йæ фыдбылыз сæрсæфæнмæ куы фæцæйхаста, уæд бæндæны кæрон уыцы къутæры зæнгыл атыхсти...

Ч е р и. Нана, Хуыцау хорз æмæ къутæр н'акалдтон, æндæра...

Н а н а. Хуыцау, табу дæхицæн. Мады зæрдæ зонаг у! Сæумæрайсом мæнæ ацы æртæ кæрдзыны ракодтон. (Лæмæгъ хъæлæсæй.) Мæ уды тарстæй мæ бон кувын дæр куы нал у. Хуыцау, мæ зæрдæйы фыстытæ дæхæдæг бакæс...

Ч е р и (Нанайы æнцой балæууыд). Нана, уый зонгæйæ дын ницы загътаин.

Н а н а. Нæ, мæ хæбултæ, мæнæй мацы сусæг кæнут — æз уæ мад дæн.

Ч е р и. Тынг раст зæгъыс, Нана! Уæдæ ма дын ноджыдæр — иу хабар! Ма тæрс, Нана, хорз хабар у.

Н а н а. Гъы, хъусын дæм.

Ч е р и. Абон райсом, хурыскастыл мæнæ Фидаримæ ард бахордтам. Иудзырдæй, æрдхорд-æфсымæртæ загътам!

Н а н а. Гъемæ, мæ хæбултæ, Иратаманы нæ ирон хохы мидæг амондджындæр æрдхорд-æфсымæртæ чи загъта, уыдон æмбал уæ Хуыцау фæкæнæд! (Лæппутæ «оммен, Хуыцау!» кæнынц.)

Ч е р и (Нанамæ бæгæныйы къус авардта). Афтæмæй дæ куывд Хуыцаумæ тынгдæр фехъуысдæн.

Н а н а. Кæрæдзиуыл æнувыд куыд уат! («Оммен, Хуыцау!») Кæрæдзийы зæрдæхудты куыд никуы бацæуат! («Оммен, Хуыцау!») Нæ фыдæлтæм æрдхорд-æфсымæрæй цытджындæр ницы уыди æмæ цæргæцæранбонты уæ ард æнæсайдæй, рæсугъдæй хæссын цы бафаразат, уыцы хъæру уын Иунæг Кадджын Хуыцау уæ зæрдæты бауадзæд! («Оммен, Хуыцау!») Ныр уын иумæ нуазгæ у ацы бæгæныйы къус!

Ф и д а р (*райста багэныйи кьус*). Нана, дæ куыва Хуыцаумæ фехъуысæд! Черийæн akkaг æфсымæр куыд уон, Хуыцау мын уый бæрц хъару раттæд!

Ч е р и. Æз та Фидары akkaг фидар æфсымæр куыд уон!..

Н а н а. Уæ амонд тыхджын уæд, ма хъæбултæ. Æфсымæры кьус иумæ баназут. Æз ма уын кьуымæл дæр рахæссон. (*Ацыд.*)

Ф и д а р. Æвæдза, Чери, æз нырæй амонджындæр никуы уыдтæн.

Ч е р и. Æз дæр, Фидар, афтæ зæгъын.

Ф и д а р. Ацы амонджын бон, Чери, æз хъуамæ дæуæн ма сусæгдзинад раргом кæнон. Цалынмæ Нана нæма раздæхти...

Н а н а (*фæзынди кьуымæлы дурынимæ*). Замманай кьуымæл! Хæргæ дæр акæнут, ма кьоната.

Ч е р и. Хæрын мах бар уадз, фæлæ ма нæ баганы хъæуы.

Н а н а. Уый бæрц дæр куы нуазиккат. (*Фæцæуы афтид кьусимæ.*)

Ч е р и. Æмæ, æмæ!..

Ф и д а р. Æмæ дын уый дзырдтон. Замманай чызг базыдтон.

Ч е р и. Чи у? Кæй чызг у?

Ф и д а р. Æлдараты Ханбиттайы иунæг чызг Фæрдыг.

Ч е р и. Бæрзыхъæуккаг?

Ф и д а р (*йæ сæр батылдта, о, зæгъгæ, стæй базарыд*):

*Урс доны былыл — сау фæрдыг,
Бирæ дзы уымæн банызтон.
Бæрзыхъæуккаг чызг — сауæрфыг,
Бирæ йæ уымæн бауарзтон.*

*Æхсæрыл сыфтæр нал хæцы,
Уый, дам, фæззæджы тыххæй у.
Æхсæв мыл хуыссæг нал хæцы,
Уый, дам, Фæрдыджы тыххæй у.*

Н а н а (*æрбацыд багэныйи кьусимæ*). Цы дзæбæх зарут... Хæдæгай, Чери! Дæ баба фæдзæхста, мæнмæ-иу æй рарвитæ зæгъгæ. Фæлæ афтæмæй куыд ацаудзынæ?

Ч е р и. Бабайы хъæртæм хъусыны бæсты, фæлтау...

Ф и д а р. Нана, æз æй абæрæг кæндзынæн. Цы уæлдай у? Черимæ æфсымæртæ куы стæм. (*Цæуынмæ хъавы.*)

Н а н а. Ардыгæй Саухъæды кьохмæ... фæлладæй?

Ф и д а р. Нана, мах Черимæ ахæм кары стæм, æмæ фæллад цы у, уый зонгæ дæр нæ кæнæм. Æццæй, Чери? (*Фæцæуы.*)

Ч е р и. Фидар! Уæдæ, зæгъыс, æхсæрыл сыфтæр нал хæцы, и?

Ф и д а р. Бæрзыхъæумæ, дам, сызгæрин фæззæг æрбахæццæ кæны.

Ч е р и. Гъемæ дын сызгæрин Фæрдыг балæвар кæнæд.

Н а н а (*джихæй*). Уæ ныхæстæн уын мурдæр ницы æмбарын, ма хъæбултæ.

Ч е р и (*Нанайы æрбахъæбыс кодта*). Нана, уый усгур лæппуты ныхас у. Сусæг ныхас!

Æ м б æ р з æ н

Дыккаг ныв

Тар хъæд. Разæй — гæмæхгомау кьуыбыр. Фахсыл къахвæндаг бæрæг дары. Кьуыбырыл пыхсытæ æвæрд, сæ быны — сырдахсæн уæрм. Уæрмæй æлгъитын хъуысы: «Ацы уæрм чи скъахта!.. Хуыцау ыл йæ бæллæх сæвæра!» Ниуæгау дæр бакæны: «Æй-и-и! Мæнæ куыд сæфын! Æй-и-и, исчи! Фервæзын мæ кæнут!» Кæцæйдæр бирæгъы «дзуаппон» ниуд æрбайхъуысы. Топпы гæрах азæлди.

Д з а б о (*фæзынди*). Афæрдæг сты уыцы кьуыбырхъустæ, фæлæ цыма ма уæрмы ницы бахауд? (*Уæрмæй та ниуын райхъуысти.*) Дæ рынтæ дын ахæрон, Æфсати! Цыдæр сырд мын балæвар кодта. Арс? Æви бирæгъ? (*Йæ цыппæртыл фæхъуызы, ныккасти уæрммæ, стæй уырдыг слæууыд.*) Хуыцауы хатырæй, уым ц'архайыс, хорз лæг?

Х а н б и т т а (*фæллад хъæлæсæй*). Чидæриддæр дæ, фервæзын ма кæн.

Д з а б о (*Ханбиттайы бæндæнæй ласы уæлæмæ*). Хуыцауы тыххæй, арс дæ, æви цæй уæззау дæ?

Х а н б и т т а (*фæуæле, фыруазалæй ризы*). Мæнæ дунейы рухс цы хорз у!.. Чи дæ, ма Уастырджийы хай, ма ирвæзынгæнæг?

Д з а б о. Æз Чериаты Дзабо дæн, уæллагсанибайаг. Фæлæ æхæдæг та чи дæ?

Х а н б и т т а. Кæд ма исты зонын, уæд Ханбитта дæн. Æлдараты Ханбитта, бæрзыхъæуккаг.

Д з а б о (*хъæлдзæгæй*). Ома, Ханбитта, дæхæдæг дæхицæй рох фæдæ?

дәр уым куы абадтаис...

Д з а б о. Хуыцау бахизæд!

Х а н б и т т а. Уæд дæ афонмæ дæхи ном дæр ферох уыдаид.

Д з а б о (хъазæгау). Ау, афтæ æвзæр дзы уыди?

Х а н б и т т а. Узал, тынг узал... Æвæццæгæн, никуал схъарм уыззынæн.

Д з а б о (фынгæвæрд ацарæзта, арахъхъы сыкъа Ханбиттайы къухы фæсагъта). Æфсин ма йыл цывзы дæр акодта æмæ судзаг у!

Х а н б и т т а. Судзаг-йа?!

Д з а б о. Уæллæгъи, судзаг-йа! — йæ тæккæ карзæй.

Х а н б и т т а. Дзабо! Хуыцауæй дарддæр ды мæ ирвæзынганæг дæ æмæ дæ Хуыцауы хорзæх уæд! Дæ хорздынад дын мæ уæлæ нæ ныуадздынæн...

Д з а б о. Аназ, Ханбитта, æмæ хæрдмæ мауал хауай. (Ханбитта анызта æмæ та йын дыккаг сыкъа дæр рауагъта.) Ханбитта! Æфсатийы хъæды стæм æмæ нæ йæ хорзæх уæд! Аназ æй æнæдзургæйæ.

Х а н б и т т а. Ома, кæд федтай, Дзабо, ирон лæджы æнæкувгæйæ нуазгæ?

Д з а б о. Куы бахъарм уай, Ханбитта, уæд кувдыстæм æмæ кувдыстæм.

Х а н б и т т а (бæласы цъупмæ скасти). Дæ хорзæх нæ уа, Æфсати! Дыууæ ооны æмæ мæм дыууæ 'хсæвы дæ сохъыр цæстæй бынмæ фæкастæ, фæлæ мын уæддæр баххуыс кодтай. (Анызта.) Уæллæгъи, Дзабо, судзаг-йа! Йæ разæй цæ ахаста.

Д з а б о. Комдзаг скæ, Ханбитта, комдзаг.

Х а н б и т т а (бахъæлдзæг). Бауырнæд дæ, Дзабо, цард хорз у. Мæнгард дуне йæ хонынц, фæлæ мæ мад-мæ фыдыстæн, хуры рухсæн дзы æмбал нæй.

Д з а б о. Лæгæн йæ уд зынаргъ у, Ханбитта.

Х а н б и т т а. Зæххардыстæн, Дзабо, мæхи мæт мæ нæ уыди, фæлæ, зæгъын, мæ иунæг чызг йæхи кауынагъ мардзæн...

Д з а б о. Æмæ иунæг чызджы хицау дæ?

Х а н б и т т а. Мæ иунæг хурыскаст Фæрдыг у.

Д з а б о. Уæдæ мæнæн дæр иунæг у — Черыхъо. Мæ хæдзар дарæг, мæ бындар! (Сыкъатæ байдзаг кодта.) Уæдæ нæ кæстæрты тыххæй фæсидæм.

Х а н б и т т а. Нæ кæстæртæ Хуыцауы фæдзæхст уæнт. Дзабæх æмæ æнæфыдбылыз куыд уой, мах та сæ хорздына-

дыл цин куыд кæнæм, уыцы арфæ Дунейы фарн ракæнæд! (Анызта.)

Д з а б о. Хæлар дын уæд æмæ дæ сидт Хуыцаумæ фехъуысæд. Нæ кæстæрты амонд тыхджын уæд! Мæнæ мах фæнди-аг сæ цард рæсугъд æмæ фæрдджын куыд уа, Хуыцау цын ахæм арфæ ракæнæд! (Анызта.)

Х а н б и т т а (дзæбæх барасыг, йæ худ систа æмæ йæ иуварс кæрдæджы æрæвæрдта). Уæллæгъи-биллæгъи, Дзабо, тæвд кæнын райдыттон.

Д з а б о. Æгайтма дæ хуыз дæхимæ æрцыди, Ханбитта! Уæрммæ дæм куы ныккастæн, уæд цыма мæрдтæйдзæуæг дæ! — хуызыцъыртт нал уыди дæ цæстомыл.

Х а н б и т т а. Дзабо! Æз дын Хуыцауы раз зæгъын — ды дæ мæ ирвæзынганæг — цом мæ хæдзармæ. Ис мæм фос, ис мæм хор: сыгъдæг сырх мæнæу! Ралас, цас дæ хъæуы, уый бæрц.

Д з а б о. Хуыцау дын фылдæр раттæд, Ханбитта! Мæ зæрдæйæн адджын адæймаг дæ æмæ цом мæ хæдзармæ.

Х а н б и т т а. Мæнмæ байхъус, Дзабо, цом уал мæ хæдзармæ. Мæ бинонтæн сæ тарст æрцæуа. Афонмæ Фæрдыг кæуынагъ йæхи мары.

Д з а б о æмæ Х а н б и т т а кæрдзийы æнцæйтты фæцæуынц.

Д з а б о. Æргом ныхасы къæм нæй, фæзæгъынц. Дæуæн — иунæг чызг. Мæнæн — иунæг фырт. Саджы фисынтыл амад кæмæй фæзæгъынц, бауырнæд дæ.

Х а н б и т т а. Йæ цæрæнбон бирæ.

Д з а б о. Мæ ныхас дын æргомæй зæгъын, Ханбитта. Нæ кæстæрты амондыл иумæ куы цин кæниккам, уый мæ фæнды.

Х а н б и т т а. Хуыцауы раз мæ ирвæзынганæг ды дæ, Дзабо, æмæ цы хъуамæ зæгъон дæ ныхасы ныхмæ?

Д з а б о. Мæ зæрдæ мын ныррухс кодтай, Ханбитта. Æмæ мæм цæрын цæуы, зарын мæ фæнды, Ханбитта.

Д з а б о æмæ Х а н б и т т а ныллæгхъæлæсæй заргæ ацыдысты. Уысмæ бæрц хъæд æмырæй лæууы, стæй хæстæгæй-хæстæгдæр хъуысы Фæрдыджы хъæр.

Ф æ р д ы г (фæзынди). Дада! Да-а-да! (Кæуæгау кæны.) Уæдæ ма йæ кæм бацагурон? (Фæкомкоммæ Ханбиттайы худмæ, фелвæста йæ.) Да-да! Кæм дæ? Цы кодтай?! (Æрбадти æмæ кæуы.) Кæд æй бирæгъта бахордтой. Да-а-да!..

Ф и д а р (æнæнхъæлæджы фембæлдæй сагъдауæй аззад). Фæрдыг! Ам кæцæй фæвæрдтæ? Кæугæ цæмæн кæныс?

Ф а р д ы г (тынгдәр ныккуыдта). Фидар! Дадайы бирæгъта бахордтой!

Ф и д а р. Чи дын æй загъта?

Ф а р д ы г. Мæна йæ худ... баззади.

Ф и д а р (худы). Фæрды! Фæрды! Æз ацы худмæ рацыдтæн. Ханбитта мæ рарвыста, мæ худ, дам, фæндаджы был къуыбырыл баззади.

Ф а р д ы г (фæсонт). Чи дæ рарвыста?! Дада, загътай?!

Ф и д а р. О, дада мæ рарвыста.

Ф а р д ы г. Кæд æндæр исчи уыди?

Ф и д а р. Дæ дада уыди, Фæрды! Ханбитта!

Ф а р д ы г. Æмæ дадайы зонны?

Ф и д а р. Æз æй... бæргæ-зоннын, фæлæ мæ уый нæ зонны. (Бахутти.) Нæма мæ зонны!..

Ф а р д ы г (кæугæйæ). Уæдæ, загътыс, дада!.. Дада!..

Ф и д а р. Уæ тæккæ хæдзармæ фæцæуы Чериаты Дзабоима.

Ф а р д ы г (фырцинай ныххъæбыс кодта Фидары). Мæнамын цы хорз хабар загътай, Фидар!..

Æ м б æ р з æ н

Æртыккаг ныв

Дзабойы хæдзар. Фыццаг нывы куыд уыди, афтæ. Чери уырындыххы хуыссы. Хатгай йæ мидбынаты æрзилы.

Ч е р и. Нана! Кæрдзын мæ хъæуы.

Н а н а (нартхоры кæфоимæ æрбахызт). Лæппу! Чери! Цафонмæ хуыст у?

Ч е р и. Кæрдзын мæ хъæуы. (Нана йын кæрдзыны саст бахаста.) Цыхты мур дæр-ма йыл авардтаис.

Н а н а. Дæ фыд дæ куы 'рбаййафа афтæмай!..

Ч е р и. Нана, бафæлладтæн дзы... тыхтард мæ кæны æдзух. Хоскардынмæ дæр мæ тыххæй арвыста.

Н а н а. Омæ, Чери, дæ баба дæр цæранбонты иунæгæй кустгæйæ бафæллади. Ныр дыл авд æмæ ссæдз азы цауы æмæ сæрæндæр у.

Ч е р и. Мæ азтæ мын хорз нымайут... кустгæйæ. Мæна й кæстæр чи у, уыдонæн дæр ма устытæ ракуырдыт.

Н а н а (арф ныуулæфыд). Мæгуыр лæг рафæлдисæг Хуыцауæн та цы загъдæуа! Дæ фыд ирæдвæг нæма самал кодта.

Ч е р и. Уалæ Бардзиуты Уарийыл та ссæдз азы йедтæмæ нæма цауы æмæ йын Майрæмыкуадзæнты ус ракуырдыт.

Н а н а. Уари, мæ хæдзар, сæраен лæппу у: Цæлойты чызджы скъæфгæ ракодта.

Ч е р и. Æмæ æз дæр!.. Æз дæр!.. Фæлæ кæй? Чызгажын хæдзæрттæ быдырма алыгъдысты. (Кæртæй Дзабойы уынæр æрбайхъуыст, бæх уромы... «П-р-р! Хæйрæджытæн фæлдыст фæуай!») Мукара та æрбацæуы! (Йæ сæр хъæццулы бын амбæхста.)

Д з а б о (æрбахызт къуымæлдзæфæй, фæйнардæм акæстытæ кодта). Нартхор куынама базгъæлдтат! Æмæ Черыхъо кæм и?

Н а н а. Омæ фæдис у? Базгъалдзыстæм.

Д з а б о. Фæдис у, фæдис! (Чери уырындыххы базмæлыди, æмæ йæ Дзабо ехсæй цалдæр цафы æркодта хъæццулы бынмæ.) Уæлама! (Чери æд кæрдзын хъæццулы бынæй агæпп кодта æмæ астаудуарыл фæмидæг.)

Н а н а. Хуыцауы тыххæй, сæумæрайсом æррагæнæн кæрдæг бахордтай? Сывæллоны къах ристæ кæны, ай та йæ ехсæй цафы.

Д з а б о. Æз ын ус курын, ай та хъæццулы бын кæрдзынтæ хæры.

Н а н а (хъæлдзæгæй). Ус-йа?!

Д з а б о (фæзмæгау). Ус-йа, ус-йа! Дысон бонмæ Бæрзыхъæуы фынджы уæлхъус бадын, Ханбиттаимæ бафидыдтон æмбис ирæдыл.

Н а н а. Диссæгтæ! Дысон æй фыныгъдауай!..

Д з а б о. Ныуадз-ма уыцы фынтæ! Аст æмæ ссæдз азы цæ бафæлладтæн. Уый бæсты рæвдздæр нартхор азгъал — арахъ-хъаг æрыссын хъæуы.

Н а н а. Уый дын — мæ уды быгъдуан! Фæлæ чи сты?

Д з а б о. Уæздан мыгга! Бæрзыхъæуы уыдонæй дардæр мæсыг æмæ галуан никæмæн ис! Зымагон сæ фос Хъызлары фæхизынц! Сырх мæнау Мæздæгæй фæласынц. (Чери астаудуарæй хъусы.) Чызджы мад Аминæт ахам тæнцъар уæлибæхтæ ракодта — сыгъдæг мæнауы ссадæй! — æмæ цæ лæг хæрынæй не 'фсæсти.

Ч е р и (нал фæлаууыди). Баба, омæ дзы иу чыри уæддæр рахасс... (Йæ дзыл ахгæдта.)

Д з а б о. Фесæф мæ цæстыты разæй! Гъеныр, мæгуыр мæ бон, амæн ус курын!

Н а н а. Цæй-ма, цауыл мæсты кæныс? Сывæллон мæнауы ссадæй конд уæлибæх нукуыма бахордта æмæ йæм бацыбæл.

Д з а б о. Уый бæсты ус курынмæ куы бацыбæл уайд!

Н а н а (сусæгæй). Мæ судзгæ мæрдтыстæн, тынг æй фæнды!

Манаей кастар чи у, уыдон дәр ма, дам, устытә ракуыртой. Афтә загъы!

Д з а б о. Гьемае йә барәвдз кән. Уәртә ма цухъхә скәнәд. Әвзист рон әма хьама бабәттәд. Әхсаргара дәр йе 'фцәгыл бафтауәд.

Н а н а. Омае йә хәстмә 'рвитыс?

Д з а б о. Хәцәнгардзжын усгур кадджын вәййи. Стәй, әшпынфәстаг, цуаноны фырт у: Чериаты Дзабойы фырт!

Н а н а (уайсадәгау). Чериаты Дзабойы хорз зонын, фәлә мын Черийы кәмә 'рвитыс, уый нәма загътай.

Д з а б о. Куыннама дын загътон! Бәрзыхъәуккаг Әлдараты Ханбиттайы хәдзармә.

Н а н а. Чызг та, чызг?! Цы хуызән у?

Д з а б о (фәрайдзаст). Хуры чызджы хуызән! Мәнә фәрдыг куыд уа, афтә цәхәртә калы. Йә ном дәр Фәрдыг у!

Н а н а (рәвдаугә). Фәр-дыг... Уымән әвзәр чызгәй тас нәу.

Д з а б о. Әвзәр нәхион у. Әгуыздәг! Әнәсәрән!

Н а н а. Хуыцауы хатырәй, дә мәрдыты хатырәй, әнәсәрән әй мауал хон! Йә усгуры кары ис әмае йә адәм дәр афтә хонын райдайдысты.

Д з а б о. Бирә ма дзур, фәлә йә арәвдз кән. (Фәцәуы.) Әз Фидарән загъон — кәд нә базивәг кәнид әмае әмбалән ацәуид... нә сәрәнгуйрдимә! (Ацыд.)

Н а н а (Дзабойы фәстә). Фидар әнәзивәг у... Чери! Чери!

Ч е р и (рацыди). Баба ацыди?... Йә ныхтә ма цы ныссагъ-та, ницы йын зонын.

Н а н а. Чери, ма хьәбул! Ус дын куры!..

Ч е р и (цингәнгә аджих). Ус-йә?..

Н а н а. Дәхи арәвдз кә, ма кьона. Ныртәккә Фидар әрба-цәудзән әмае уә цәуын хьәуы.

Ч е р и. Кәдәм?

Н а н а. Нә ног хәстәдджыты абәрәг кәнут. Афтә вәййи.

Ч е р и. Нана, мәнә диссаг: фырцинәй ма кьах дәр нал риссы.

Н а н а. Баба дын йәхи цухъхә дәтты. Әвзист рон, әвзист хьәмәймә.

Ч е р и. Мәнә диссәгтә!

Н а н а. Цу, Чери, дә уәлә цә скән. Зәронд скьаппы уәл-лаг лагъзы әфспайдәй ләууынц.

Ч е р и. Зонын цә, Нана, зонын! Бабайы сусәгәй цә цал хатты скодтон! (Мидәггаг уатмә бацыд.)

Н а н а (кьонайы цурмә баздәхт, уарзәгой ныхас кәны). Фәрдыг... Фәрдыг, ма кьона. Уайсадәгә мәм ма кән. Әз дә ма иунәг хьәбулы бәрц уарзын... Хуыцау! Табу дәхицән, Хуыцау! Черийы мын амондджын, рәсугъд фәидатыл баф-тау.

Ч е р и (арәзгәй рацыди). Нана, әрбакәс-ма мәм!

Н а н а (дисгәнгә). Чери!

Ч е р и. Ма хуызән ләппу кәй дуармә баләууа, уый хьуа-мә цы зәгъа?!

Н а н а (джихәй). Аст әмае ссәдз азы размә дә фыд куыд-дәридаәр уыди — цәрмыстыгъд әй бакодтай: йә мидбылаты бахут, йә рәсугъд уәнгты конд, хьамайы сәрыл куыд хәцы-ди... Иу бон куы уыди, уәд ма фыды хәдзары дуар бахоста әмае загъта: «Әз дән Чериаты Дзәрәхмәты фырт Дзабо». Сидзәр ләппу уыди, әмае йын ма фыд мән нә ләвәрдта. Әмае иу райсом, дон хәссынмә куыд рацыдтән, афтә ма дондауу чызджыты әхсәнәй аскьәфта йә сырх бәхыл.

Ч е р и. Нана, ау әмае баба ахәм сәрән уыди?

Н а н а. Дә баба цәргәс уыди, Чери. Дугъон бәхы-иу бай-йәфта әмае-иу йе рагъыл февзәрди. Фәләуу-ма, Чери, әз ма дын йә бухайраг худ дәр рахәссон. (Мидәггаг уатмә бацыди.)

Ч е р и (ехсы хьәдәй цәджындз бахоста). Хәдзар, уазәгмә ракәсут! Әз дән Чериаты Дзабойы фырт Чери!

Н а н а (рацыд бухайраг худимә). Исчи хоста?

Ч е р и. Ничи.

Н а н а. Әвәдза, тынг хорз дыл фидәудзән. (Бухайраг худ ыл ныккодта.) Гьеныр ма хьуамә цы зәгъа ма усгур ләппуйә Әлдараты Ханбитта?!

Ч е р и (дисгәнгә). Әлдараты Ханбитта?!

Н а н а. О, Ханбитта. Әлдараты уәздан мыггагәй!

Ч е р и. Бәрзыхъәуккаг?

Н а н а. Бәрзыхъәуккаг.

Ч е р и. Уәдә мын, зәгъыс, Әлдараты Ханбиттайы иунәг чызг Фәрдыджы курут?

Н а н а. Уды гагайы хуызән чызг! Зоныс әй?!

Ч е р и. Нә йә зонын, фәлә...

Н а н а. Фәлә цы?

Ч е р и (әфсәнтгә кәны). Йәд у... Фыдынд чызг, дам, у.

Н а н а. Де'гары, Чери! Дә фыд әй йәхи цәстытәй федта әмае, дам, фыррәсугъдәй хурау тәмәнтә калы.

Ч е р и. Стәй, дам, хьәддых у, фәстәмәдзураг. Уый, дам, исчи куы ракура, уәд, дам, нәмгә кәндзәни... йе 'фсины.

Н а н а. Дауаен дзабæх уæд, æндæра... æз махи мæт нал кæнын.

Ч е р и (сусæгæй). Хæйрæджын, дам, у!

Н а н а. Хæйрæг ын йæ сæр бахæрæд, дауаен уыцы галиу ныхæстæ чи фæкодта.

Ч е р и. Иу ныхасæй, Нана, æз хæйрæджын ус нæ курын. (Йæ дарæс ласы, Нана йæ нæ уадзы.)

Н а н а. Ма цæ ралас! Ма цæ ралас — бакæсон-ма дæм.

Ч е р и. Нана, фæтæригæд мын кæн: ма мæ арвит усгур!

Д з а б о (фехъуыста Черийы ныхас). Æгуызæг! Æнасæрæн чи у! Ма йæ арвит усгур! Ныртæккæ Фидар æрбацæудзæн æмæ фæндараст ут! (Нанамæ.) Æртæ кæрдзыны цæттæ сты? Арахъхъ! Хæлиудзыхæй-ма мæм ма кæс — фынг ацæттæ кæн!

Н а н а. Иараби, цы йæ цæттæ кæнын хъæуы?

Ч е р и. Баба, фæтæригæд мын кæн.

Д з а б о. Тæригæддаг мах ыстæм — ахæм хæлиудзых фырт кæмæн и!

Н а н а. Ницы у хæлиудзых! Йе 'мгæрттæй дæлдæр никæмæй у. Фæлæ йын йæ зæрдæ бамбарын хъæуы.

Ч е р и. Мæ зæрдæ... Мæ зæрдæ мæм ускурын нæ дзуры.

Д з а б о. Æз дæм æй сдзурын кæндзынæн, æз. (Ехс йæ къухмæ райста.)

Н а н а. Хуыцауы тыххæй! Дæ хорз фыды хатырæй, ма йæ ныццав!

Д з а б о. Ды дæр æй галиумæ мауал ардау!

Н а н а. Мæгуырыбонтæ! Æмæ йын уæдæрынмæ лæгъзтæ куы кæнын, æз æй куы барæвдз кодтон!

Ч е р и. Баба! Нана! Ныууадзут мæ, æз ус нæ курын.

Д з а б о. Æз та дын афтæ зæгъын æмæ курыс!

Н а н а. Чери, мæ къона, зынай дзы ницы ис.

Ч е р и. Мæн ус ницамæ хъæуы.

Д з а б о. Хъæуы дæ, хъæуы! Æз æй хуыздæр зонын!

Ч е р и (æрыммысд хиндзинад). Нана, ус курын мæ нæ уа-дзынц.

Н а н а. Чи, мæ къона, чи?

Ч е р и (хæдзары къуымтæм хъусы). Сæ ном дзурын дæр, мæ нæ уадзынц.

Н а н а (фæтарст). Хæйрæджытæ?! Мæ зæрдæ йæ базыдта!

Д з а б о. Æмæ... кæм ысты?

Ч е р и. Хæдзары къуымты разгъор-базгъор кæнынц. Мæнæ дзы мæ фæстæ дæр цалдæрæй лæууынц.

Д з а б о. Уæдæ ма цæ мæ бар бауадз! (Ехсæй æргæрæхтæ

кодта, расур-басур кæны «хæйрæджыты». Хъама дæр цæм фел-вæста. Нана та цæ хъæдын сагойæ «нæмы».) Фæлæуут-ма, фæстæмæзæвæтджынтæ! Æз уын уæ сыкъатæ ралыг кæнон!

Ч е р и (джихæй кæсы, стæй фырхудæгæй уырындыхъхъыл æрбадти). Баба! Нана! Хъызгæ кодтон!..

Д з а б о æмæ Н а н а джихæй баззадысты.

Н а н а. Де 'гæрыл уай, Чери, цавæр хъызт дын у?

Д з а б о (къулæй бæндæн райста, цæг дзы скодта). Æгас Ирыстоны куы фæхудинаг уон, зæрджытæ мыл куы скæной, уæддæр дæ мæ фæдыл ласын усгур! (Бæндæн Черийы хъуырыл бафтыдта.)

Н а н а. Дзабо, дæ хорз ныййарджыты хатырæй, ма йæ фæху-динаг кæ!

Ф и д а р (кæртæй). Хæдзар! Ам стут? Чери!

Н а н а. Мидæмæ, Фидар! (Черимæ.) Дæ хъуырай рафтау бæндæн — худинаг у!

Ф и д а р (æрбахызт). Æз цæттæ дæн.

Д з а б о (бæндæны кæрон Фидармæ баппæрста). Махон дæр цæттæ у! Алас æй! Бæрзыхъæуы дæр ын йæ бæндæн ма райхал — рафардæг уызæни. Æгуызæг!

Ф и д а р. Бахатыр кæ, Дзабо,— нæ дæ 'мбарын. Ласын æй цæмæн хъæуы?

Д з а б о йæ къух уигъæгау акодта æмæ кæртмæ ахызт.

Н а н а. Фидар, мæ къона, ды-ма уæддæр аныхас кæн йемæ. Йæ къæхтæ ныссагъта — ус курын нæ комы. (Фæцæуы.) Хуы-цау ныл рахатыд, æвæццæгæн.

Ф и д а р. Нана, мæ бар-ма йæ уадз. Чери, цы хабар у? Дза-бойы куыд смæсты кодтай? Нанайы зæрдæ куыд ниммæгуыр кодтай? Дæ хорз мад æмæ фыды зæрдæхудт цæмæн исыс? Цæй-ма, цы ныхъхъус дæ?

Ч е р и. Ехх, Фидар! Уæдæ ме 'фсымæры зæрдæхудт куы райсон, уæд уый хуыздæр уызæн?

Ф и д а р. Цавæр æфсымæр? (Йæ хъуыры бæндæн ын раф-тыдта.)

Ч е р и. Дауæй дарддæр мын цæй æфсымæр и?

Ф и д а р. Чери! Мæнæн дæр дауæй æввахсдæр ничи ис. Фæлæ цавæр зæрдæхудты кой кæныс?

Ч е р и. Фидар, баба мæ усгур æрвиты.

Ф и д а р. Зонын æй. Æз дæр демæ цæуын. Æмæ нæ Фæндаг-сар Уастырджи фæндараст фæкæнæд!

Ч е р и. Æмæ кæдæм цæуæм, уый зоныс?

Ф и д а р. Кæдæм?

Ч е р и. Бæрзыхъæумæ.

Ф и д а р. Уый та ноджы хуыздæр. Кæд Фæрдыджы дæр дардмæ уæддæр фенин!

Ч е р и. Хæстæгмæ дæр æй фендзынæ.

Ф и д а р. Ома? Нæ дæ 'мбарын, Чери.

Ч е р и. Цы бамбарын æй хъæуы, Фидар? Баба мæ усгур æрвиты Æлдараты Ханбиттайы хæдзармæ! Æмбис ирæдыл бафидыдтой.

Ф и д а р (*æрæнкъард*). Сау хъæды къохы!.. Ханбитта сырдахсен уермы ныххауди æмæ йæ Дзабо фервæзын кодта. Стæй йæ Бæрзыхъæумæ сæхимæ ахуыдта... Фæбадтысты, фæминас кодтой, стæй бафидыдтой...

Ч е р и. Фидар, ме 'фсымæр! Баба мæ къæхтæ 'мæ къухтæ бастæй куы ныллеса Ханбиттайы хæдзармæ, уæддæр не сразы уыдзынæн йæ фендыл. Фæрдыг æмæ дæу æхсæн æз нæ бацæудзынæн.

Ф и д а р. Зонын дын дæ зæрдæйы уаг, Чери. Хъулонцъиуы зæрдæхудты чи нæ бацыди, уый йе 'фсымæры зæрдæхудт райсдзæн? Фæлæ ганæн нæй...

Ч е р и. Ганæн та куыд нæй? Æз ус нæ курын, æмæ хъуыдаг ахицæн!

Ф и д а р. Чери! Фæрдыджы мæнæн ничи ратдзæни. Зонын æй.

Ч е р и. Цæмæй йæ зоныс?

Ф и д а р. Ирæдваг фос кæм ыссардзынæн? Сидзæр мæгуыр у, сидзæр, Чери, амонд æм хæстæг нæ цæуы.

Ч е р и. Кæд амонд йæхæдæг нæ цæуы, ды йæм бацу! Æрцахæ æй, ныххæц ыл дæ фидар къухтæй.

Ф и д а р. Куыдæй?

Ч е р и. Куыдæй, уый дын æз загъдзынæн.

Ф и д а р. Дæ хорзæхæй.

Ч е р и. Чериаты Дзабо æмæ Æлдараты Ханбитта бафидыдтой?

Ф и д а р. Бафидыдтой.

Ч е р и. Ханбитта йæ чызг Фæрдыджы Черийæн дæтты, æви нæ?

Ф и д а р. Дæтты.

Ч е р и. Уæдæ цом ныртæккæ Бæрзыхъæумæ Æлдараты Ханбиттайы хæдзармæ. Æцæг ды уыдзынæ Чериаты Чери, æз та дæ чегъре — Ханы фырт... Джерихан!

Ф и д а р. Дарддæр та?

Ч е р и. Дарддæр? Йарæби, Фæрдыджы куы æрхæссай, уæд дарддæр цы кæнын хъæуы, уый кæд нæ зоныс, уæд дæхи дæр тухæнæй ма мар æмæ чызджы дæр йæ Хуыцауы бар ныууадз.

Ф и д а р (*бахъæлдзæг*). Уæллæй, Чери, цыдæр уыдзæни, фæлæ цы уыдзæн — Хуыцау йæ зонæг.

Ч е р и. Уæдæ рæстæг мауал сафæм: Ханбиттайæ худинаг у — æнхъæлмæ нæм кæсы.

Ф и д а р. Нана! (*Нана æрбахызти*.) Мах цæттæ стæм.

Н а н а (*кæртмæ*). Уæртæ лæг! Кæм дæ, кæ? (*Дзабо æрбахызти*.) Лæппутæ фæстиат кæнынц, Лæгтыдзуарыл цæ бафæдзæхс.

Д з а б о. Фидар, дæ цæрæнбон — бирæ. Уарта-ма арахъхъы дурын райс. (*Нанайы къухтæй йæ райста, сыкъа байдзаг кодта æмæ йæ Дзабомæ радта*.) Йа, сызгъæрин Уастырджы, абон мæнæ ацы хæдзары ныллæг цары бынæй дыууæ бæлццоны цæуы, æмæ цæ фæндараст фæкæн! (*Лæппутæ «оммен» кæнынц*.) Рæсугъд хъуыддаджы фæдыл цæуынц æмæ сæ хъуыддæгтæ дæр рæсугъд куыд уой, уыцы фарнæй цын хай бакæн! Иратаманы къабаз-хæстæгдзинады фæдыл хуыздæр къæхдзæф чи акодта, уыдоны æмбал мæнæ ацы бæлццæтты къæхдзæфтæ дæр фæуæнт! Тагъд рæстæджы нæм хъæлдзæгæй хорз хабæрттимæ куыд раздæхой, ахæм фæндараст цæ фæкæн, Фæндагсар Уастырджы! (*Фидармæ*.) Сис æй!

Ф и д а р (*ныззарыд*). «Гъæй, Сызгъæрин Уастырджы, мах дæумæ куы кувæм, хорздзинæдтæ дæуæй куы курæм! Бæрзондæй ныллæгмæ-ма нæм ракас-рафæлгæс æмæ нæ рæстмæйы фæндагыл бафтау, Фæндагсар Уастырджы!»

Д з а б о. Лæппутæ, сымах кувыны æфсарм нæма ис, мæнæ батæныны къусæй ацаходут. Комдзаг дæр акæнут. Усай, цы фæдæ?

Н а н а. Мæнæ дæн, цы фæуын æнхъæл мын дæ?

Д з а б о. Æгæр фæстиат кæнынц — фæлтау цын фæндагмæ исты сæ хордзены авæр.

Ф и д а р. Цæй, мах цæуæм.

Д з а б о (*нозгæй бахъæлдзæг*). Фидар, мæ хур, фидар фæлæуут. Фидыд стæм, фæлæ...

Ф и д а р. Фæлæ цы?

Д з а б о (*хинхуызæй*). Раскъæфыны фадат куы уа... уæд, хъусут, цæрдæг-иу фæлæуут! Уый фыдæлтæм лæгдзинад уыди, стæй... йæ хардз дæр къаддæр у.

Н а н а. Æгонгæй! Алцы дæр хъуамæ рæсугъд уа.

Д з а б о. Æфсин, байхъус-ма! Аст æмæ ссæдз азы размæ

Ратахтысты, ратахтысты
Сау цæргæстæ, гъай!

Базард:

Гъай, акæсут-ма, гъай!
Дзуары сæрмæ арвы цъæхыл—
Сау цæргæстæ, гъай!
Гъай, акæсут-ма, гъай,
Дзуары сæрмæ сау уаритæ —
Амондхæссæг, гъай.

Гъай, сау барджытæ, гъай,
Гъай, Санибайæ, гъай,
Гъай, рарастысты, гъай,
Рарастысты, рарастысты
Сау барджытæ, гъай!

Базард:

Гъай, ракæсут цæм, гъай,
Сау барджытæ — сау цæргæстæ,
Ракæсут цæм, гъай!
Гъай, ракæсут цæм, гъай!
Сау барджытæ кафгæ-заргæ
Фарн æрхастой, гъай!

А й т е г. Уазджытæн — фæйна кафты!

Д у д у (Айтелмæ). Уæртæ-ма Джериханы ракафын кæ.

А й т е г (цалдæр чыллиппы фæкодта йæхæдæг дæр). Æтт!
Æмдзæгъд! Кафыны бар — нæ буц уазæг Ханы фырт Джери-
ханæн!

Ч е р и (Фидармæ бакаст æмæ йæ цæстæнгасæй фæныфс-
джын). Кæд дзы æнæ ракафгæ нæй, уæд — Ханты цагъд!

А й т е г. Ханы фырт Джериханæн — Санибайаг Ханты
цагъд!

Ч е р и кафгæ бацыд Д у д у й ы размæ, йæ сæры фезмæл-
дæй йæ кафынмæ рахуыдта. Кафт фесты, æмæ фæсивæдæй
чидæр ныхъхъæр кодта: «Цары — фиу!»

А й т е г. С'амонд — иу! Æтт, фæсивæд! Нæ иннæ уазæджы
дæр бафæлварæм. Дæ хорзæхæй, Чери! Кæимæдæриддæр дæ
фæнды, уымæ ракаф.

Фæндыры цагъдмæ Ф и д а р йæ хæрзконд уæнгтыл схæццæ
уæзданæй цалдæр зылды æркодта æмæ чызджыты ракомкоммæ
æрлаууыд.

Ф и д а р. Айтег! Уартæ йæ мидбылты æнкъардæй чи худы
æмæ йæ цæстытæ доны кæмæн зылынц, уыцы чызгимæ рака-
фин.

А й т е г (фездæхт Фæрдыгмæ). Фæрдыг! Иу кафт дын
æнæракæнгæ нæй уазæгимæ.

Фæрдыджы йæ 'мбал чызджытæ разæнгард кæнынц рака-
фынмæ, фæлæ уый йæхи атыдта æмæ йæ цæссыгтæ сæрфгæ
фæаууон. Уыцы рæстæг фæсивæд хуын рахастой.

Х а н б и т т а. Хуыцауы хатыр бакæнут уеппæтдæр. Мæнæ
мæ уазджытæ фынгмæ нæ бакуымдтой, фæлæ цын кæртты астæу
арфæ уæддæр ракæнæм. Бауырнæд уæ, фæсивæд! Йæ гуыбынæй
йæ зæрдæйы уаг бæрзонддæр кæмæн у, йæ рæсугъд зард æмæ
кафтæй нæ ирон цард чи рæсугъд кæны, уыдон æйтт-мардзæ
лæппутæ сты!

Ф æ с и в æ д. Сæ цæрæнбон бирæ. С'амонд тыхджын уæд.

Х а н б и т т а. Æвзаг дур халы, фæзæгъынц. Хъуамæ йæ
æргомæй зæгъон. Кæмæйдæрты æрыхъуыстон, Чери, дам,
æгуыдзæг у. Чери, дам, æнæсæрæн у! Фæлæ йæ абон федтон
мæхи цæстытæй: Чериаты Дзайбойы фырт Чери у æйтт-мардзæ
сæрæн лæппу.

Д у д у (сусæгæй). Æмæ Джериханæй цы зæгъæн и?

Х а н б и т т а. Ханы фырт Джерихан дæр у æйтт-мардзæ
сæрæн лæппу.

А й т е г. Бахатыр кæ, Ханбитта, фæлæ сæрæнтæ дугъуаты
рабæрæг вайынц.

Х а н б и т т а. Дугъы дæр цæ бафæлварут! Ахæм лæппутæ
фæстейы нæ баззайдзысты.

А й т е г. Фæсивæд! Дугъы чи уайы, уый йæ бæх æрцæттæ
кæнæд. Уæ хорзæхæй, дугъуатмæ рацæут.

Фæсивæд, кæй бæх фæразæй уыдзæн, зæгъгæ,
тæрхæттæгæнгæ фæаууон сты.

Х а н б и т т а. Чери, мæ хур. (Фидар фæфæстиат.) Хуыцауы
хатыр бакæн, æнæфенд зæронд лæг мæ ма фæхон.

Ф и д а р. Цæмæн афтæ зæгъыс, Ханбитта?

Х а н б и т т а. Чери, мæ хур, æз цæрдтæй мæрдтæм
фæхæстæгдæр дæн. Мæ иунаг чызджы тыххæй ма цæрын. Æмæ
дын мæ зæрдиаг ныхас зæгъон.

Ф и д а р. Хъусын дæм, Ханбитта.

Х а н б и т т а. Дæ лæгдзинад æмæ де 'гъдауæй мæ зæрдæ
балхæдтай. Хи хъæбулау дæ бауарзтон. Уæ мыггагæй дарддæр
мæ хæдзармæ фæндаг никæмæн раттин. Фæлæ чызг... кæуынаы

йæхи мары. Мæ иунаг чызджы зæрдæхудты бацæуон, уый та мæ бон нæу.

Фæрдыг (фæзынд). Дада...

Ханбитта (æрбахъæбыс æй кодта). Ма ку, мæ чызг. Дада дæ зæрдæхудты никуы бацæудзæн. (Фæцæуы.) Чери, дæ хорзæхæй, Дзобойæ мын-иу стыр хатыртæ ракур. (Ацыд.)

Фæрдыг. Фидар! Ацу, мæ зæрдæ мын мауал судз.

Фидар. Фæрдыг!.. Бамбар мæ!

Фæрдыг. Ды дæр мæ бамбар, Фидар! Æз Чериаты хæдзармæ нæ фæцæудзынæн мæ удагасæй.

Фидар. Фæрдыг! Мæ дунейы рухс, Фæрдыг!

Фæрдыг. Сайдай мыл рацыдтæ, Фидар. Дæхицæй Чери сарæзтай, кæйдæр лæппуйæн мæ курыс æмæ дын æй Хуыцау... ныббарæд.

Фидар. Фæрдыг, рæдийыс! Æз дын алцыдæр бамбарын кæндзынæн.

Фæрдыг. Хæрзбон, Фидар. Хорз амонд — дæ хай.

Фидар. Хæрзбон — нæ! Суадоны размæ рацу. Хъусыс, Фæрдыг! Куына рацæуай, уæд суадонны раз... мæ мæлæт æрцæудзæни.

Фæрдыг. Ацу, худинаг у, — гыцци рацæуы.

Фидар ацыди.

Аминæт. Хорз лæппу бæргæ у Чери. Фæлæ дæ чызгон зæрдæ хивæнд у æмæ ма дын цы зæгъон. Дæ бар — дæхи... Дуду та цы фæци?

Фæрдыг. Цæмæ дæ бахъуыди, гыцци?

Аминæт. Уазджытæ сæ къухтæ цæмай æрæхсдзысты? — донхаст дæр нæм нæма и.

Фæрдыг. Æз æрбахæсдзынæн. (Æд гогон араст.)

Аминæт (джихæй). Уый цавæр Фидар у! Фидараты Фидар... Ехх, чызджы зæрдæ хивæнд у. (Хæдзармæ бахызт.)

Чери (хъавгæ æрбацыди). Хуыцауы тыххæй, цы фæци Фидар? Исты бауынаффæ хъæуы. Смæсты мæ кодтой Æлдаратæ! Æгуыдзæг, дам, æй хонынц Черийы! Æнæсарæн, дам, у. Фæлæуу, Ханбитта! (Йæ худ фелвæста æмæ йæ фыдимæ дзурагау.) Баба! Бæрзыхъæуæн, лæг цы у, уый фенын кæндзынæн æз!

Дуду (фæзынди æд гогон). Джерихан, ам цæмæ дæ? — Дугъæттæ дæм æнхъæлмæ куы кæсынц.

Чери. Дуду, æз ма сæ разæй дæр фæуыдзынæн. Мæ сырх бæх цæргæсæй уæлдай нæу.

Дуду. Рæсугъд бæх у... йæ барæджы хуызæн. (Фефсармы, фæцæуы.)

Чери. Дуду! Дуду, фæлæуу-ма, кæдæм цæуыс?

Дуду. Аминæтæн дон æрбадавон.

Чери. Æ-æ-з-з, æрбадавдзынæн, Дуду.

Дуду (худы). Лæппу та дон кæд фæхæссы?

Чери. Нæхимæ æз фæхæссын дон. Нанайы бæсты.

Дуду. Æмæ... æмæ Нанайы бæсты дон чи хæсса, ахæм уæм...

Чери. Нæй, Дуду, нæй.

Дуду (худгæйæ). Цы хорз у! (Алыгъди æд гогон.)

Чери (цингæнгæйæ). Хорз у, Дуду, хорз. Хъæбæр хорз!

Чери Дудуы фæдыл тындзгæ удай ацыди, фæаууон. Чысыл фæстадæр бæхы къæхтыхъæр райхъуыст. Бæстæ хъæр-хъæлæба сси: «Аскъæфтой йæ! Аскъæфтой йæ!» Ханбитта æмæ Аминæт удаистæй фæзындысты.

Ханбитта. Цы 'рцыди?! Цавæр фæдис у?!

Аминæт. Фæрдыг кæм и? Чызг! Цы фæдæ, кæм дæ?!

Фæрдыг!

Айтæг (æрбазгъордта). Ханбитта, дæ чызджы дын аскъæфтой! (Фæссценæмæ.) Лæппутæ! Йæ фæдыл! Айяфæм цæ! (Феддæ ис.)

Аминæт. Мæггуырыбонтæ!

Ханбитта. Æз мæ иунаг чызджы æфхæрд никамæн ныббардзынæн! (Хъамайæ æртхъирантагæнгæ атындзыдта.)

Аминæт (кæуы, йæхи хæры). Мæнæ мæ хæдзар куыд æрбайхæлди!

Фидар (фæзынди). Аминæт! Хуыцау дæ бахизæд дæ хæдзар фехæлынæй.

Аминæт. Чери! Фæрдыг кæм и? Чи йæ аскъæфта?!

Фидар. Уæуу, ничи йæ аскъæфта. Мæнæ мæ фæстæ æрбацæуы.

Фæрдыг (æд гогон æрбахызт). Гыцци, цы кодтай? (Гогон зæххыл авæрдта æмæ йæ мады æрбахъæбыс кодта.) Гыцци!

Аминæт. Мæ чызг! Фæрдыг! Уæдæ кæй аскъæфтой?

Фæрдыг. Дудуы.

Фидар (худы). Аминæт, мæ мадыхай! Мæ разæй цæргæс карчыцъиу куы н'ахæсдзæн, уæд цæмай фæтарстæ?

Аминæт (йæ цæссыгтæ сæрфгæ худы). Чери, мæ хур! Чери!

Фæрдыг (кæуы). Гыцци! Ай Чери нæу...

Аминæт. Ницы уын æмбарын. Фæрдыг! Чери!

Фæрдыг (кæугæйæ йæ мады хъæбысмæ йæхи батæрста). Чери нæу! Фидар у... Фидар у...

Æмбæрдзæн

Ногæй та архайд цæуы Дзабойы хæдзары.

Н а н а. Мæнæ ц 'амонд федтон мæхи цæстытæй!

Д з а б о. Хъæздыг хæдзары чызг у, усай, æмæ нæхионы хуызæн æнæсарæн ма разынæд.

Н а н а. Æнæсарæн цы хоны! Нæ мусы лæгъз нын уаты хуызæн ыссыгъдæг кодта. Сæрдыгон хæдзар бафснайдта. Уынгтæ дæр ма ныммарзта.

Д з а б о. Уынгтимæ нæ ницы хъуыддаг ис, фæлæ скъæттæ та?

Н а н а. Скъæттæ Чери ныммарзта. Базыртæ йыл базади, мæгуырæг!

Д з а б о (мидбылхудгæ). Исты 'мбары, исты?

Н а н а. Омæ, скъæттæ мæрзынæн цы 'мбарын хъæуы? — фыццаг хатт сæ куына мæрзы.

Д з а б о. Уымæй дæ нæ фæрсын, æнæуи, зæгъын, исты 'мбары?

Н а н а. Æнæуи? Æнæуи дæр æнæмбæргæ нæу, ды йыл æвзæры ном сбадын кодтай, æндæр. (Фæзмы.) Æгуыдзæг! Æнæсарæн!

Д з а б о. Хорз ном та йыл ды сбадын кæн.

Н а н а. Афтæ йæм мауал дзур — ныр лæг у, лæг!

Д з а б о. Гъемæ йын уындыстæм йæ лæгдзинæдтæ!

Ч е р и (æрбахызт). Баба, авгау сæ фестын кодтам скъæтæй зæгъай, мусæй зæгъай. (Æфсармхуызæй). Афтæ зæгъы, бабайы, дам, бафæрс, дарддæр та цы кусæм?

Д з а б о. Дарддæр? Фæлæуу æмæ дзы мæрзинаг нал ис?

Ч е р и. Нал, баба.

Д з а б о. Сугсæттинаг та?

Ч е р и. Сугтæ мæхæдæг асастон. Дон дæр æрбахастам.

Д з а б о. Уæдæ ма сын цы бакусын кæнон? Ау, ницыуал куыст уын ис?

Ч е р и. Ницыуал, баба. Ды цы зæгъай, уый та бакæндзыстæм.

Н а н а. Улæфын цæ ма бауадз!

Д з а б о. Улæфæн кусгæйæ дæр ис. Куыст зæрдæйы рухс у!

Ч е р и (æфсармытæгæнгæ). Уый дæр афтæ загъта: куыст дам, зæрдæйы рухс у.

Н а н а. Хорз чындз у æмæ хъуамæ йæ фæллад дæр суадза.

Ч е р и. Стæй ма афтæ дæр загъта: æз, дам, кусынай никуы бафæллайдзынæн.

Д з а б о. Афтæ загъта? Ау, афтæ загъта?!

Ч е р и. О, афтæ загъта.

Д з а б о. Чындз нæ, фæлæ — хæзна! Бадзур-ма йæм, æз ын арфæтæ ракæнон.

Ч е р и. Дæ размæ нæ уæнды, баба, æфсармы кæны.

Н а н а. Уæздан мад æмæ фыды чызг у! — уайсадгæ кæны.

Д з а б о. Цу, бадзур æм. Мæнмæ ма хорз чындз хъуамæ уайсадгæ ма кæна!

Н а н а. Омæ, фыдæлты æгъдау...

Д з а б о. Æгъдау, æгъдау! Уый цавæр æгъдау у?! Истытæ йын куы кусын кæнон, уæд æм минæвæрттæ кæндзынæн?

Ч е р и. Ууыл та цы тыхсыс, баба? — æз ын-иу зæгъдзынæн.

Д з а б о. Æз ын-иу хъуамæ мæхæдæг зæгъон! Цу, бадзур æм. (Чери ацыд.) Уæ дæ мард макуы фесæфа, Ханбитта! — Цы чызг дзы рамбылдтон! Фæрдыг ма зæрдæмæ тынг фæцыди! — уæздан, хæдæфсарм, фæлæ йын афтæ кусаг æнхъæл та чи уыди?!

Æрбацыдысты Чери æмæ Дуду, æфсармытæ кæнынц.

Ч е р и. Мах мæнæ стæм, баба. (Дудумæ.) Дæ къæхтæ асарф. (Дзабомæ.) Скъæттæ иумæ марзтам.

Д з а б о (джихæй касы Дудумæ, къухæй амонь, æрзил-ма, зæгъгæ). Æрзил-ма зæгъын! Ныр та — иннæрдæм. Поджыдæрма æрзил.

Ч е р и. Баба, йæ сæр разилдзæн.

Н а н а. Дæ зонд фæцыди, зæронд? Цылау æй æрзилын кæ!

Д з а б о. Уæ дзыхтыл хæцут! (Дудумæ.) Ды чи дæ?

Н а н а. Дæ чындз, æндæр чи!

Д з а б о. Æз дæумæ дзурын: ды чи дæ? Зæхмæ цы нык-кастæ — цы дæ фесæфт?

Ч е р и. Баба, уайсадгæ дæм кæны.

Н а н а. Йæ зонд фæцыди?!

Д з а б о. Сыбыртт! (Дудумæ). Чи дæ? Кæй чызг дæ? (Смæсты.) Кæй æнæбакæнинаг дæ?!

Ч е р и (Дудумæ). Ма тæрс, ма тæрс, баба хъазгæ кæны.

Д з а б о (Черимæ). Ай мын кæй æрбакодтай ма хæдзармæ?!

Н а н а. Нал цæ ныууадздына, æви цы?

Д з а б о. Ай Ханбиттайы чызг у?! Æз дæ амæ арвыстон?! Кæй æрбакодтай ма хæдзармæ?! Кæй æнæбакæнинаджы?! Кæм æй ссардтай?

Ч е р и. Скъæфгæ йæ ракодтон, баба.

Д з а б о. Гъемæ йæ фæстæмæ аскъæф, кæм уыди, уырдаæм!

Ч е р и. Баба!

Д з а б о. Ёз махæдæг цауын минæвар Ханбиттаæ. Ды хæлиудзых уыдтæ æмæ хæлиудзыхæй баззадтæ!

Н а н а. Дæ зонд бынтондæр фæцыди, зæронд?!

Д з а б о (*Черимæ*). Акæн æй, кæцæй йæ æрбакодтай, уырдаæм. Ёз Ханбиттаæ цауын.

Ч е р и. Ай Ханбиттайы чызг у, баба. Ёццæй, Фæрдыг?

Д у д у. Чери, цæмæ сайыс бабайы? Ёз Ханбиттайы чызг нæ дæн.

Д з а б о. Фехъуыстай, хæлиудзых?!

Д у д у. Мæнæн нæдæр мад ис, нæдæр — фыд. Ничи мын ис, сидзæр чызг дæн.

Д з а б о. Раскæффта мын æнакъона, æнахæдзар чызджы!

Ч е р и. Баба!!

Д з а б о (*фæджих*). Гъыхъ! Ай хъæртæ кæнын дæр куы зонис.

Ч е р и (*тынг сабырæй*). Баба, тæригъæд у.

Д з а б о. Ёз та дын афтæ зæгъын, æмæ йæ акæн, кæцæй йæ æркодтай, уырдаæм! Ма мæ смæсты кæ. Усай! Мæ цухъхъа-ма мын рахæсс. (*Нана ацыди*.) Ёз махæдæг аныхас кæнон Ханбиттаимæ.

Д у д у (*зæрдæуынгæгæй*). Ехх, Чери! Мæхинымæр загътон: сидзæр чызгмæ дæр амонд æрхауди.

Ч е р и. Дуду! Дуду!..

Д у д у. Хъусыс, Чери! Ёз дæ никуы фæрох кæндзынæн. (*Фæцæуы*.)

Ч е р и (*йæ фæдыл*). Дуду, фæлæуу-ма! Кæдæм цауыс? (*Фæуайы Дудуы фæстæ*.)

Д з а б о. Ёрлæуу! (*Фæлæууыд Чери*.) Ауадз æй йæхибар. Дæ фæдыл кæцæй ралыгъди, уырдаæм фæндаг ссардзæни. (*Чери та фæцæуы*.) Ёрлæуу, кæмæ дзурын! Мемæ дæ кæнын Ёлларатæм.

Ч е р и (*Дзабойы иувæрсты рацыд*). Дуду! Фæлæуу, Дуду!

Д з а б о. Мæ хæдзары кæсæрæй дæр мауал æрбакæсут! (*Фæзмæгау*.) Дуду! Фæлæуу, Дуду!!

Н а н а (*рацыд рæбинаг уатæй*). Кæмæ дзурыс, кæ, лæгай? Мæнæ дæ цухъхъа.

Д з а б о. Ёнабайрайгæ дзы скæ!

Н а н а. Гъеныр цауыл мæсты кæныс?

Д з а б о. Тъæпп куыннаæ ахауын фырмастæй! Цавæрдæр æнабакæнинаг дæ лæппуйы фæдыл æрлыгъди, ныр та нæхион йæ фæдыл фæлидзы.

Н а н а. Чындзы атардтай?! Мæггуырыбонтæ! Удыгагайы хуызæн чындз!

Д з а б о. Кæм ма ис ахæм чындз! Ёнахæдзар, æнакъона! Йæ сæнары тæф калгæ мæм æй æрхæццæ кодта. Мæн хъæздыг хæстаг хъæуы, æдылы къоппа!

Н а н а. Цы дзæбæх чындз уыди! Мæ зæрдæ дзы баззади. Удыгага, удыгага!

Д з а б о. Ёри-ма цухъхъа, удыгагайы хицау! (*Райста цухъхъа, кæсы йæм*.) Сымахæн уæ удыгагатæ сласын хъæуы уе 'ппæтæн дæр! Ацы скъуыдæн бампъузæн ис æви нæй?!

Н а н а. Мæсты ма кæ — ныртæккæ.

Д з а б о. Марадз! Фезмæл! Куывдмæ æрæджы кæнын: афонмæ фынгтæ æрæвæрдтой. Иу нурыйы къах мын æрбадав цахæрадонæй.

Н а н а. Омæ æмпъузгæ кæнон æви цахæрадонмæ цауон?

Д з а б о. Ёмпъузгæ, нуры махæдæг æрбахæсдзынæн. (*Ацыд*.)

Ч е р и (*фæзынди*). Нана, баба ацыди?

Н а н а. Рауай, мæ къона, ма дзы тæрс. Дæ фыд куыд карззыны, бынтон ахæм нæу.

Ч е р и. Хуыцау æй хъæздыгдзинадыл скодта!

Н а н а. Уый дæр дæу мæт кæны, æндæр ма йæхи цæмæн хъæуыны? Фæлæ, дам, мæ лæппу мæ фæстæ мæгуырæй ма баззайа.

Ч е р и. Ёмæ мын цæмæй тæрсы? Адон кусæг къухтæ не сты?

Н а н а. Йæ зæрдæ дыл нæ дары, Черыхъо, нæ.

Ч е р и. Мацæмæй мын тæрсæд, нæ фесæфдзынæн. Фæлæ йын зæгъ, Нана, æмæ Дудуы фæстæмæ æрбакæнон.

Н а н а. Кой дæр æй нæ уадзы, мæ фæрстæ йын æрбайхæлой.

Ч е р и. Зæгъ-ма йын иу хатт, Нана. Махæдæг æм куы фæрæдион: лæг смæсты кæнын дæр зоны!

Д з а б о (*æрбахызт нурийы бынимæ*). Кæс-ма ацы æвзæрма! — æртхъирантæ мæм кæныс?!

Ч е р и. Баба! (*Кæсы зæхмæ*.) Уыцы чызг тæригъæд у.

Д з а б о. Ёмæ йын мæн аххос у, сидзæр кæй у, уый? Ёнæ хæдзар кæй у, æнæ къона, уым æз цы аххосджын дæн? Ёви адамы мæгуырты æз мæ хæдзармæ кæнон!

Ч е р и. Баба, уый цытæ дзурыс?

Н а н а. Фæтæригъæд цын кæ.

Ч е р и. Нана, тыххæйты ма йæ баййæфтон. Бурхохы къæдзахæй йæхи фæцæйæппæрста.

Д з а б о. Гъемæ йæ ауагътаис! Дæхæдæг дæр йæ фæдыл агæпп кодтаис æмæ уæ æз фервæзтаин.

Ч е р и. Афтæ у, баба?!

Д з а б о. Афтæ, мæ мад, мæ фыдыстæн! Кæд уымæй уæл-дай коммæ нæ кæсыс, уæд. Мæн ахæм хæлиудзых фырт ницæмæн хъæуы!

Ч е р и. Гъемæ хорз уæдæ, баба. Мах цæуæм Бурхохы къæдзæхмæ.

Д з а б о. Фæндараст.

Н а н а. Æнцæд дæ хæдзары бад. (Черийы хъусы.) Æрсабыр уыздæн, æмæ уæд Дудуйы дæр æркæндзыстæм.

Ч е р и (хъæрæй). Уый кæд æрсабыр уыздæн? Уæдмæ Дуду хохы фахсыл баддзæн?

Д з а б о. Йæ бар — йæхи! Æцæг ын мæ хæдзары бынат нæй.

Ч е р и (смæсты). Афтæ у, баба?!

Д з а б о. Афтæ, мæ мад, мæ фыдыстæн.

Ч е р и (хæдзары къуымæй бæндæн æмæ фæрæт систа). Гъемæ кæд афтæ у, баба, уæд æз... уаргæ кæнын.

Н а н а. Мæгуырыбонтæ!

Д з а б о (мæсты худт кæны). Цы уарыс? Мит уарыс, æви дон уарыс? — Цы уаринаг дæм ис?!

Ч е р и. Мæ хай мын радих кæн, баба, — уаргæ кæнын.

Д з а б о. Æмæ уæртæ нæ сыхаг Дженалдыхъоимæ цæуыннæ уарыс?

Ч е р и. Æмæ мын Дженалдыхъомæ цы ис?

Д з а б о. Æмæ дын уæдæ ам цы ис? Бацамон-ма мын æй, мæнæ ай мæ фаллой у, мæнæ ай æз бакуыстон, зæгъгæ.

Ч е р и. Уæдæ мæ цæмæй цæрын кæныс, баба?

Д з а б о (фæцæуы мидаггаг уатмæ). Дæ разы дæ къухы цы ис, уыдон ахæсс. Æгæр дæр ма дын сты.

Ч е р и. Бузныг, баба. Кæд нæ фесæфиккам мах дæр. (Фæцæуы, фездæхт.) Гъер-иу де скъæттæ дæхæдæг хаф, баба. (Фæцæуы та.)

Н а н а. Чери! Ма ацу, Черыхъо! Мæ зæрдæ ратондзæн!

Ч е р и. Бæргæ н'ацæуин, Нана, фæлæ Дуду цы фæуыздæни æнæ мæн? Уый йæ зæрдæ мæныл куы дары.

Н а н а. Нырмæ куыд царди, афтæ цæрдзæн.

Ч е р и. Афтæ цæрæн нал и, Нана. Уæд кæрæдзи нæ зыдтам. Ныр та... хицæнтæй цæрын нал базондзыстæм.

Н а н а. Омæ цæргæ та кæм кæндзыстут, мæ фæрстæ уын айхæлой?

Ч е р и (бæндæн æмæ фæрæтмæ æркасти). Ау, Нана, адон кусæнгæртæ не сты, адон кусæг къухтæ не сты?

Н а н а. Рауай, мæ къона, къæбицмæ — иу хорз хæрд ма уæддæр бакæн.

Ч е р и. Нана, æз æнæ Дудуйæ кæй бахæрон, уый мæ фарсыл дæр нæ бахæцдзæни.

Н а н а. Уæдæ мæм гытцыл фæлæуу, æз дын фæндагмæ исты фенон. (Ацыд.)

Ч е р и. Ехх, баба, баба! Дуду куыд хорз у, уый куы зонис, уæд æй бæргæ нæ арвитис нæ хæдзарæй. Хуыцау дæ хъæздыгдзинадыл скодта. Фæлæ хъæздыгдзинад æндæр цыдæр у. Уыцы хъæздыгдзинад зæрдæйы арфы ис. Афонмæ Дуду кæуынаг йæхи мары. Фæцæуын дæм, Дуду! (Ацыд.)

Н а н а (хæринаджы тыхтон æрбахаста). Чери! Черыхъо!

Д з а б о (йæ рон бæтгæ рацыд). Ахæсс цæ фæстæмæ!

Н а н а. Æххормагæй фæцæуы.

Д з а б о. Ауадз æй. Зонд адæймаджы сæры æххормагæй цæуы. Ардæм æй хъæуы! — куы сæххормаг уа, уæд. Æмæ та фыццагау коммæгæс уыздæни!

Н а н а. Лæгай, нæ хъæбул фыццаджы Чери нал у, нæ йæ уыныс? Йæ зæрдæйы цыдæр райхъал. (Цухъхъа хуыйшыл та æрбадти.)

Д з а б о. Йæ зæрдæйы цы райхъал, уый мæ не 'ндавы. (Усы сæр æнгуылдзæй бахоста.) Йæ сæры исты куы райхъал уайд, уый мæ фæнды. (Скъæфагау ракодта цухъхъа). Æри-ма йæ! — кæд мын ног цухъхъа нæ хуыйыс! (Йæ уæлæ йæ æрбакодта.) Афонмæ фынгтæй сыстадысты! (Фæцæуы нурыйы æвзар тилгæ.)

Æ м б æ р з æ н

Æхсæзæм ныв

Архайд фыццагау цæуы Дзобойы хæдзары. Нана нæзы цырагъ ссыгъта, сагъæс кæны.

Н а н а. Афонмæ кæм дæ, мæ хъæбул? Кæм уыздыстут ахсæв? Оххына! Куыд хъуамæ бахуыссон ахсæв мæ хъарм хуыссæны?! О Хуыцау, мады цæй æнамонд скодтай? — мæт æмæ сагъæсы фæндагтæ иууылдæр йæ зæрдæйыл куы цæуынц.

Ч е р и (рудзынгæй). Нана!

Н а н а. Мæ къонайыл! Чери! Мидамæ, рудзынгæй цы кæсыс?

Ч е р и. Баба уым нæй?

Н а н а. Таучелаты куывды ис. Афонмæ минас кæны. Мидамæ! — рудзынгæй мæм мауал кæс.

Ч е р и. Иунæг нæ дæн, Нана.

Нана. Ракан ай демæ, мæ фæрстæ йын айхæлой! Нæ бирагъæй ма тæрсут — кæд нæма фæзынид.

Æрбацыдысты Чери æмæ Дуду.

Нана (*скатай*). Æххормаг уыздыстут. Истытæ уын фенон.

Дуду. Нана, мацæуыл мæт кæн — мах хæрдджын стæм.

Нана. Кæм бахордтат?

Дуду. Бурхохы фахсыл мæнæргытæ æмæ æрыскъæфтæ фæхордтам. (*Æрыскъæфты цупал дæтты Нанамæ.*) Тынг хæрзад сты — фен-ма цæ.

Нана. Нана уæ нывонд æрбауа, Бурхохы фахсыл дæр ма мæныл чи хъуыды кодта.

Чери. Уæдæ ма кæуыл хъуыды кæнæм, Нана? Баба нæ тæргæ куы акодта, æххормагæй. Нана, кæрдзын нæм нал и?

Нана. Кæрдзынтæ — уый бæрц дæр! Фæлæ йæ цæимæ бахæрдзыстут... Ныртæккæ уын Гуассатæй хуырх æрбадавдзынæн. (*Фæцæуы.*)

Чери. Нана, ма-иу бафæстиат у! Ме 'рыскъæфтæ мæ хъуырай схау-схау кæнынц.

Дуду. Диссаджы хорз мад дын ис, Чери.

Чери. Баба дæр хорз у... афтæ æвиппайды æрбамæсты вæййы, æндæр!

Кæртæй куыдзы рæйын райхъуыст. Дзаво йæ цæмæйдæр ныццафта, æмæ куыдз хъист-хъистгæнгæ алыгъд. Хъуысы Дзавойы хъæлæс: «Æз дын бацамондзынæн, дæ хицауыл куыд рæйын хъæуы, уый! Ныхъхъус у! Сыбыртт дæр мауал кæ!»
Скатай сты Чери æмæ Дуду.

Дуду. Ц' акæнон, сæфын! Кæм амбæхсон?!

Чери. Ма тæрс, Дуду. Мæнæ Нанайы сæрбæттæн абæттæ хуыссæны æрхуысс.

Дуду. Тæрсгæ кæнын, Чери.

Чери. Ма тæрс! Баба расыг у — нæ дæ базондзæн æмæ йæ уатмæ бацæудзæн. Рæвдзæр! — æрбацæуы.

Дуду æрхуыссид хъæдын сынтæджы.

Дзаво (*æрбахызт сыкъадзæфæй*). Сæ дзытæ суагътой бинонтæй, куыдзæй! Фæстæмæ рæйынц. Æз уæ æрц... æрцахуыртæ кæндзынæн! (*Ауыдта Черийы.*) Гъы! Æрхæццæ дæ? Æмæ дæ къæдзил цы фæци? Кæм æй ныууагътай уыцы хæрз... хæрзконды? Де 'взаг аныхъуырдтай?! Æруæздан дæ, нæ? Æниу ма 'руæздан у! Æххормаггуыбынæй адаймаг уæздан вæййы — мæнæ дæу хуызæн. (*Сынтæджы тигъыл æрбадти.*)

Чери. Баба, дæ уатмæ ацу, — ам бафынæй уыздынæ.

Дзаво. Æмæ сынтæг цæй тыххæй у?!

Чери. Омæ, баба, дæхи хуыссæны бахуысс.

Дзаво. Æмæ ай кæй хуыссæн у? Кæй тугвæллоу у?! Ды йæ сарæзтай? Мæ хæдзары дæхи зондæй лæдзæг куынама саматтай, уæд уынаффæтæ кæныс?!

Чери. Баба, дæ уат конд у.

Дзаво. Дзæгъæлдзырды бæсты мæнæ мæ цырыхъхытæ ралас.

Чери. Баба, цом дæхи уаты цæ раласдзынæн.

Дзаво. Ам цæ ралас. (*Æрхуыссид æд цырыхъхытæ.*) Æфсин! Усай! Кæм дæ кæ, цырыхъхытæ ралас. Дæ фырт йæ сæрмæ нал хæссы йæ фыды цырыхъхытæ ласын! (*Хуыссæн æрысгæрста.*) Усай! Кæрчыты разæй куы схуыссидтæ, цы хабар у?

Чери. Баба, ма йæ тыхсын кæ — йæ сæр риссы.

Дзаво. Цы йын дзы риссы, — йæ хуылфы куы ницы ис. Усай! Уæлæмæ! — Æртыскæнæй дæ нæмын!

Чери. Баба, баба! Дæ хуыссæны бахуысс.

Дзаво. Уæлæмæ! Мард дæ, æви мæлинаг! Ай ма ныххæдмæл уæд. (*Æрысгæрста йæ.*) Æфсин, рæсигæ бакодтай? — Æрыгонæй дæр дын ахæм буар...

Чери. Баба!!

Уыцы рæстæг Нана æрбахызт хуырхы дурьнимæ.

Дзаво (*джихæй*). Усай! Уый ды дæ?!

Нана. Æз дæн, æз. Цы кодтай?

Дзаво (*хъæццул иуварс аппæрста*). Уæдæ ай та чи у? Сымах кæмæй хъазут?!

Дуду *рудзынгыл агæпп кодта. Чери — йæ фæдыл. Дзаво фестад, хъримаг раскъæфта æмæ рудзынгæй фехста.*

Дзаво. Къулбаджытæ! Сымах иу нæмыгæй маргæ стут, бæргæ.

Чери (*рудзынгæй æрбавнæлдта Дзавойы хъримагмæ*). Баба! Дæу ацы топп нал хъæуы, фæлæ мæн бахъæудзæн. (*Ратыдта йæ æмæ фæаууон.*)

Æ м б æ р з æ н

Æвдæм ныв

Хъæд. Рахизырдыгæй лæгæт. Хилæггæрдæджы бынæй зыны йæ дуар. Лæгæты дуармæ бæласæй бæласмæ баст бæндæныл

хус канынц Черийы цухъхъа, куырæт æмæ Дудуйы разгæттæ.
Бæлæсты 'хсæнты хуры фыццаг тынтæ рухс фæндæгтæй зы-
нынц. Хъуысы уæрццы уасын, хъæддаг бæлæтты къуыр-къуыр.

Д у д у (рауади лæгæтæй, асгæрста дзаумæттæ). Чери, нæма
бахус сты. Хуысгæ уал кæ. (Сагъæс каны.) Нæ лæг куы рабада,
уæд цы бахæрдзæн? Ехх, ныр иу хуыргарк цæхæры афыц æмæ
йæ йæ сой тæдзгæ Черийы раз авæр! (Йæ къух ауыгъта.) Цом
æмæ хъæддаг кæрдотæ искуы æруидзон. (Ацыд.)

Ч е р и (лæгæтæй). Дуду! Цы фæдæ, Дуду! (Æрдæгбæгънæгæй
рауади лæгæтæй, цухъхъа асгæрста.) Кæд ма йыл арт бандза-
рон, æндæр нал хус каны! (Лæгæты дуармæ хосы муртæ æрбам-
бырд кодта æмæ мидæмæ бацыд.)

Д з а б о (хъуызгæ æрбацыд). Ам ысты, æнхъæлдæн. Йæ куы-
рæт æхсæв дæр куынæ ласта уыцы æвзæр, ныр æй бон дæр
куынауал каны йæ уæдæ! Уæвгæ ма дарæсæй дæр цы каны?!
Уыцы æнахæдзар чызг ын йæ ныййарджытæй зынаргъдæр ысси.
Фæлæуу! — фæстæмæ дæ ма хæдзармæ хъæуы. (Бахъуызыд
æмæ бæндæнæй цухъхъа æмæ куырæт райста, разгæттыл йæ
къух ауыгъта.) А дыууæ боны ма разы кæд æрдæгбæгънæгæй
не 'рбалæууай æмæ хатыртæ нæ курай, уæд фæндзыстæм! (Ацыд.)

Лæгæтæй хъуысы Черийы зарын:

Тарстæн-иу уайдзæфæй, азымæй,
Алы хатт, алы бон.
Зæрдæ куыд рухс каны уарзынæй,
Охх, уый нæма зыдтон.

Хохыл бæрз тала нæ фæллайы
Дымгæмæ тасынæй.
О Дуду, зæрдæ цæмæн тайы? —
Уарзынæй, уарзынæй.

Ратахтæ мемæ тæссаг балцы,
Урс бæлон — урсбазыр.
Оххай, йæ фæллад ма чи суадзы,
Урс базыл, урс базыл.

Дуду залмы сыфы тыхтæй кæрдотæ æрбахаста, фæджих.

Д у д у. Чери, дæ цухъхъа бахус?

Ч е р и. Æртæккæ дæр ма хуылыдз уыди.

Д у д у. Æмæ ныр кæм и?

Ч е р и. Куырæт дæр ам нал и! Кæд цæ дымгæ ахаста? Уæд

дара нæ уыдзысты! (Иуырдаæм азгъоры, иннæрдæм азгъоры.)

Д у д у. Мауал цæ агур, Чери, уыдон чидæр ахаста.

Ч е р и (зæрдæуынгæгæй). Сæумæцъыккæй хъæды астæумæ
чи 'рбахæццæ? Кæд арс уыди? (Топп раскъæфта.)

Д у д у (худы). Кæд арс уыди, уæд цæ дард нæ ахæсдзæн.

Ч е р и. Уæдæ цæ цы фæкæндзæн?

Д у д у. Итувардæй дын цæ æрбахæсдзæн! Уæу, цæй худæг
дæ, Чери! Куынна йæ æмбарыс — уыдон дæ фыды митæ сты.

Ч е р и. Баба мæ цухъхъайæ цы каны? Йæхицæн дыууæ цухъ-
хъайы куы ис.

Д у д у. Цæмæй ды фæстæмæ хæдзармæ аздахай, уый дын
каны.

Ч е р и. Хæдзары бæргæ хуыздæр у. (Уазалгæнæгау каны.)
Хъарм. Кæрдзынтæ...

Д у д у. Гъемæ аздах, Чери.

Ч е р и. Æнæ дæуæй æз уыцы хæдзары къæсарæй нал ба-
кæсдзынæн. Ды мæнæн æгæр зынаргъ дæ, Дуду.

Д у д у (Чери уазалæй ризæгау каны). Мæггуырыбонтæ! Ма
суазал у, Чери.

Ч е р и. Ницы мын у! Сихорыл хурмæ схъарм уыдзынæн.

Д у д у (скатай). Ныр дын цы акæнон? Тынг ныууазал дæ?

Ч е р и. Нæ! Мæ дæлармы дзыхъхъытæ ма хъарм сты.

Д у д у. Уый дын дæ бабайы митæ!

Ч е р и (иуварсырдæм). Фæлæуу, баба! Æз дæм мæсты нæ
канын, фæлæ дын ацы хабæрттæ нукуы ферох кæндзынæн!

Д у д у. Уæд та уал лæгæтмæ цом.

Ч е р и (кафæгау каны). Лæгæты уазалдæр у.

Д у д у. Уæдæ ма дын цы 'рхъуыды кæнон? (Къабамаæ фæком-
коммæ.) Мæнæ уал ацы къаба æрбакæн. (Къаба йыл æркодта.)

Ч е р и. Фæлæуу-ма, къаба куыд скæнон? (Ласы йæ.)

Д у д у. Ма йæ ралас! Хъалæй хъарм хуыздæр у.

Ч е р и. Худинаг у.

Д у д у. Кæмæй у худинаг? Чи нæ уыны? Рувæстæ 'мæ
тæрхъустæ?

Ч е р и. Дæуæй æфсармы канын: ды дæр къабайы, æз дæр
къабайы. Нæ иу нæ хъуамæ лæг уа!

Д у д у. Мæнæ куы схъарм уай, уæд та лæг уыдзынæ.

Ч е р и. Гъемæ хорз! Ды цы зæгъай, уый мæнæн æгъдау у.

Д у д у. Тынг уазал ма дын у?

Ч е р и. Ницыуал мын у! — Ранæй-рæтты бахъарм дæн.
Фæлæ, ехх, иу кæрдзын бахæр. Уæвгæ, иу кæрдзынæй нал баф-
сæдин.

Д у д у. Тыхсгæ ма кæ, кæрдзынтæ дæр нæм уыздæн. Ныр та уал хъæддаг кæрдотæ ахæр. Уæвгæ, фæлæуу. Дон æрбада-
вон, — ахсын цæ хъæуы. (Ацыд.)

Ч е р и (кæрдотæм æрæвнæлдта). Цæмæ цæ хъæуы æхсын?
Райсомы æртæхæй цæхæртæ куы калынц.

Н а н а (æрбацыд дзæкъулимæ). Уæдæ ма цæ кæм бацагу-
рон? (Ауыдта Черийы чъылдымыздæхтæй.) Хорз чызг! Ам цæу-
джытæ нæ федтай? (Чери йæм раздæхт.) Хорз чыз... чыз... чы...
Фæлæуу-ма, лæппу дæ æви чызг?

Ч е р и. Мæхæдæг дæр æй нал зонын, Нана.

Н а н а (базыдта йæ). Чери! Чери, мæ къона, уый цы хуы-
зæн дæ? Разгæмттæ дыл цæмæн и?

Ч е р и («кæуæгау» кæны). Чындзы цæуын, Нана, чындзы.

Н а н а. Кæдæм? Чи цæуы чындзы!

Ч е р и. Æз цæуын, æз. Уæртæ мæ фаллаг лæгæтæй иу ар-
куры. Замманай хъуынджын арс!

Н а н а. Æз дæ æцæг фæрсын.

Ч е р и. Бабайы дзы бафæрс!

Н а н а. Тæргæйттæ ма кæ, Чери. Цы хабар у, уый-ма дæ
Нанайæн радзур.

Ч е р и. Дысон уарынмæ ныххуылыдз стæм. Æмæ мæ дзау-
мæттæ мæнæ ацы бæндæныл æрцауыгътам хус кæнынмæ. Баба
саумæцъæхæй æрбахъуызыд æмæ цæ амырхта.

Н а н а. Гъемæ йын æз та йæхи куырæт рамырхтон.
(Дзæкъулæй йæ исы.)

Ч е р и. Æри-ма йæ рæвздæр. (Къабайы æдде йæ æрбакод-
та.)

Н а н а. Къаба уал ралас.

Ч е р и. Нæ, Нана, æз ма гъер кæрц дæр æрбакæнин.

Н а н а. Мæнæ куы ахæрай, уæд схъарм уыздына!

Ч е р и. Кæрдзынтæ схастай?!

Н а н а. Æнæхъæн æхсæз кæрдзыны!

Ч е р и (цыбæлæй). Сис-ма цæ рæвздæр, Нана. (Йæхæдæг
кæрдзын фелвæста.) Кæрдзын! Мæнæ ма кæрдзын федтон! (Фез-
гъоры.)

Н а н а. Чери! Чери, кæдæм згъоры?

Ч е р и. Дудумæ! Дуду æххормаг у! (Хъæргæнгæ фезгъоры.)
Дуду! Дуду!

Н а н а (адæмы 'рдæм). Мæ хъæбулæн ахæм рæсугъд зардæ
ис, уый абоны онг нæ зыдтон.

Æ м б æ р з æ н

Раззаг нывы фæлгонц чысыл ивдзинæдтимæ: лæгæтмæ бахи-
зæны — каудуар. Ранай-рæтты — хъæддаг сыртты цæрмттæ
уистыл тыгъдæй. Лæгæты дуармæ хæстæг — кусæн дзаумæттæ:
цæвæг, сагой, халамæрзæн... Д у д у хор дымгæмæ дары æмæ
зары:

Цъæх фурды астæу — сæрвасæн,
Сæрвасæн разынд æрдæг мæй.
Мæгуыр у сидзæр, мæгуыр у —
Йæхи фæмары кæуынай.

Æхсæрбæласыл къæцæлтæй
Æфтуан ыскодта æхсинæг.
Æхсæв мæ ласы мæлæтæй
Мæ сидзæр бонты мысынаг.

Фæтæхы дымгæ мæ рæзты,
Мæ хоры цъамæл фæхæссы.
Сызгъæрин Дымгæ, мæ бæсты
Мæ русæй асæрф мæ цæссыг...

Д у д у. Ехх, куыд хорз у цард, куыд амондджын дæн!
Æрæджы дæр ма мæ фæндаг талынг уыди, фæлæ ныр хурау
ныррухси — цæрын та мæм æрцыди! Уый Черийы руаджы. Фæлæ
куыд æрæгмæ цæуы цуанай? Къæппæджытæ æвæрынмæ ацыд
абонрайсом. (Æрбайхъуыст Черийы зарын.) Æрхæццæ!

Ч е р и (йæ уæлæ сырддзармæй худ æмæ цыбыр куырæт).
Дуду! Базон-ма, — абон та дын цы 'рхастон?

Д у д у (кæсы голлагмæ). Кæрдотæ! Нæ, фæткъуытæ!

Ч е р и. Кæрдотæ дæр, фæткъуытæ дæр, стæй... тæрхъус.

Д у д у (сцин кодта). Тæрхъус! Тæрхъус, тæрхъус!

Ч е р и (дæтты йæм тæрхъусы). Нæ «хæдзары» цыппæр-
къахыгæй тæрхъус йеддæмæ ницыма ис, фæлæ тæрсгæ ма кæ,
Дуду! Алцыдæр нæм уыздæн.

Д у д у. Уыздæн, уыздæн! (Хинхуызæй.) Тагъд нæм нæхи
тæрхъус дæр уыздæн.

Ч е р и (нæ йæ 'мбары). Æмæ ай нæхи тæрхъус нæу?

Д у д у. Уый нæхидæр уыздæн.

Ч е р и. Æмæ ай нæхидæр нæу?

Д у д у. Ай дæр нæхи у, фæлæ уый... нæхидæр уыздæн.

Ч е р и. Дуду, нæ дæ 'мбарын, ацы тæрхъусæй нын хиондæр
цæвæр тæрхъус уыздæн?

Д у д у. Ёндæр тæрхъус. Гыццыл тæрхъус.

Ч е р и. Амæй къаддæр?

Д у д у (йæ сæр тилы «о», зæгъгæ). Гыццыл тæрхъус. Дæу хуызæн.

Ч е р и. Амæ æз гыццыл дæн? Æз уæйыджы йас куы дæн.

Д у д у (худы). Асæй нæ! Хуызæй.

Ч е р и (ницы æмбары). Мæ хуызæн... тæрхъус. Хъуынджын тæрхъус?

Д у д у. Хъуынджын тæрхъус нæ-æ... (Тыхсы.) Мæнæ куыд ницы æмбары. (Черийы къух йæ гуыбыныл авæрдта.) Гыццыл тæрхъус.

Ч е р и (фырцинæй фæсонт, хъæды ратæх-батæх кæны). Гъе-и-и! Гъе-и-и!! (Æрбазгъордта Дудумæ.) Сбирæ-ма кæнæм тæрхъустæ!

Д у д у (амоны тæрхъусмæ). Ацы тæрхъус уал нын фаг у. (Фæхæссы йæ лæгæтмæ.) Фæлæ йын хæринаг цы дæтдыстæм? (Бацыд лæгæтмæ.)

Ч е р и. Хæринагыл ма тыхс, лæг амалæн конд у.

Д у д у (йæ хъæр райхъуыст лæгæтæй). Ай, алыгъди! (Разгъордта.) Лæгæты рудзынгыл агæпп кодта. Уартæ и, фæлидзы!

Ч е р и (йæ фæдыл азгъордта, стæй раздæхт). Уадз æмæ тæхæ! Æз дын уымæй хуыздæр тæрхъус æрцахсдзынæн. Уæвгæ тæрхъус цию? — сæг-сæгуыт дын æркæндзынæн ардæм.

Д у д у. Цавæр сæг, цавæр сæгуыт?

Ч е р и. Айфыццаг цы саджы лæппын фервæзын кодтон, уымæн мыл йæ мад фæцахуыр. Цæхх дæр ма йын радтон мæ армæй.

Д у д у. Цæй æмæ цын нæ лæгæты фарсмæ сара скæнæм. Тагъд мит рауардзæн æмæ цын хъарм куыд уа.

Ч е р и. Ёнæмæнг сараздзыстæм. Фæлæ мæ ныр не 'вдæлы — нæ хоры куыристæ æххæст æрдавон. Дысон дæр цæ арс басæста. (Бæндæн йе 'фцæгыл бафтыдта.)

Д у д у. Æз дæр демæ цауын!

Ч е р и. Дуду, уыдон лæджы куыстытæ сты. Бафæллайдзынæ.

Д у д у. Амæ ды нæ бафæллайдзынæ?

Ч е р и. Изæры арты рухсмæ дæ худгæ цæстытæм куы бакæсон, уæд мæ фæллад æрбайсæфдзæн.

Д у д у. Тæрсгæ дын кæнын уыцы... арсæй.

Ч е р и. Цæмæй мын тæрсыс! — мæ фарсыл — хъама, мæ ронбасты — фæрæт сагъд, мæхæдæг — арсы хуызæн.

Д у д у. Фæлæуу! (Лæгæтæй топп раскæфта.) Топп дæр ахæсс!

Ч е р и. Ифтыгъд нæу æмæ йæ лæдзæджы хаст мемæ цы кæнон?

Д у д у. Омæ йæ арс цæмæй зоны, ифтыгъд у æви нæу?! Топп æм ныццараз æмæ фæтæрсдзæн.

Ч е р и. Хъамайæ дæр фæтæрсдзæн.

Д у д у. Ахæсс æй, Чери. Æууæндаг дæ æмæ дыл хипæй куы рацауа.

Ч е р и. Ма тæрс, йемæ ныхас нæ кæндзынæн.

Д у д у (топп бæласы æнцой æрæвæдта). Уæдæ — фæндараст... Лæгтыдзуар — де 'мбал.

Ч е р и (цауынаæввонгæй). Абæрæг-иу кæп къæппæджытæ, уæрмытæ — кæд дзы иу хуыргарк уæддæр разынид.

Д у д у. Уыдон мæ бар уадз, фæндараст, ма-иу бафæллай.

Ч е р и. Уæдæ мын фæндарасты зарæг ныккæ, Уастырджийы зарæг!

Д у д у низзарыд, Ч е р и бахъырныдта æмæ йæ къух тилгæ хъæды фæаууон. Дуду ма уæддæр зары:

Гъæй, гъæй, Хъæбæр хохы зæрин дзуар,

Дæ хорзæх нæ уа:

Мах дæ ныфсæй куы цæрæм

Урс хохы бынмæ

Сау хъæды астæу, гъей!

Гъæй, гъæй, Бæрзондылбадæг

Ракæс, рафæлгæс:

Гъæй, мæнæ мæ зæрдиаг бæлццоны —

Чериаты Дзайойы фырт Черийы

Фæндараст æрбакæн, гъæй!

Д у д у. Зарын дæр хорз, фæлæ мæ æхсæвæрæп исты амал кæнын хъæуы — Чери фæллад æмæ æххормагæй æрцаудзæн. (Лæгæтмæ бацыд, тинты худ æркодта, сыррдзармæй цыбыр кæрц йæ уæлæ, афтæмæй æд голлаг рахызт.) Кæдмæ дыргътæ æмæ халсартæй цæрдзыстæм? Цон æмæ уæлвæзы къæппæджытæ бабæрæг кæнон. (Кувы.) Йе, хъæды бардуаг! Иу хуыргарк мын мæ къæппæгмæ рауадз, изæры йæ цæхæрыл фыхæй йæ сой тæдзгæ нæ лæджы раз куыд авæрон! (Цæрдæг цыд фæкæны, фæздæхт æмæ топп фæхæссы.) Уадз æмæ мæ хъæды сырдатæ цуанон лæг фенхъæлой! (Ацыд.)

Д з а б о (хъуызгæ-хъуызгæ æрбацыд). Сæрхъæн! Æрра чи у! Дæ хъарм хуыссæн тар хъæды уазал лæгæтыл баив. Гъе, уæууæй! Амæ, дам, йæ зæрдæйы цыдæр райхъал! Æз зæронд

бадæн æмæ дзы мæнæн никуы ницы райхъал, фæлæ ай скаркаси! (*Æрбадти бæласы бындзæфхадыл, къогъоты асуры.*) Аддема ут сымах дæр! (*Иуы дзы йæ бæрзæйыл амардта.*) Гъер дæр дыв-дыв кæ! Йарæби, къогъотæ дæр цæ нæ хæрынц, кæрæдзийæн цæй адджын фесты?! (*Йæ алыварс кæсы.*) Мæнæ сæ «галуан». Каудуар ын ацарæзтой. (*Фæцæуы лæгæтмæ.*) Гуыдыр æвæрд ыл нæй цымæ? (*Хъавгæ бацыд мидæмæ.*)

Н а н а (*фæзынди хæринагты тыхтонимæ*). Кысс-кысс! Чери! Дуду! Кысс-кысс!

Д з а б о (*лæгæтæй*). Кысс-кысс!

Н а н а. Чери! Дуду! Хæринаг та уын схастон.

Д з а б о. Кысс-кысс!

Н а н а. Ам стут, цы?

Д з а б о. Кысс-кысс!

Н а н а (*сагъæс кæны*). Бацæуин цæм... æмæ кæд... афоныл не 'рбацыдтæн...

Д з а б о. Кысс-кысс!

Н а н а. Хуыцауы тыххæй, адон «кыссытæй» хъазынц? Чери! Дуду! Исчи-ма уæ ракæсæд.

Д з а б о. Кысс-кысс! Чы-ч-ч-ч-ч! Кысс-кысс! Чы-ч-ч-ч-ч!

Н а н а (*фæтарст*). Мæ къонайыл! Хæйрæгбадæн у?! (*Ралидзы.*)

Д з а б о (*бирæгъау*). Оу-у-у-у-о-о! Оу-у-у-у-и-и!

Н а н а (*фæлæууыд*). Бирæгъ! Чери! Дуду! (*Раздæхт.*) Кæд мын мæ хъæбулты бирæгъ бахордта, уæд ма мæ цард циу?!

Д з а б о. Оу-у-у-и-и!

Н а н а (*ныфсджынай фæцæуы лæгæтмæ*). О, цæммар бирæгъ! Кæд ды мæ хъæбулты бахордтай, уæд мын мæхи дæр бахæр!!! (*Лæгæты фæмидæг.*)

Райхъуысти Н а н а й ы тарст хъæр æмæ Дзабойы мæсты ныхас.

Д з а б о. Ам цы архайыс?! Цы дæ хъæуы ам?! Æз кæмæ дзурын?! — Ам цы кусыс?! Мæ фæллоу мын хастæй куы фæдæ! (*Рацыд лæгæтæй.*) Афонмæ æрыздæхтаид нæ фырт, фæлæ йын ардæм кæрдзын хæссыс! Йæ гуыбын æй не 'лвасы æмæ хъæумæ нал цæуы. Фæлæ хорз! Абонæй фæстæмæ ды дæр ам цар дæ хъæддаг фыртимæ. (*Тындзгæ араст.*) Мæ хæдзары ма дæ куы фенон, уæд дæ цырагъы зæгæлыл ацауындзды... дзы... дзы! Æллæх!! (*Уистæй æмбæрзт къæппæг-уæрмы ныххауд.*) Ау-у-у-у!

Н а н а (*тарстхуызæй рацыд лæгæтæй*). Бирæгъы уаст та куы кæныс!

Д з а б о (*хъæрзы*). Оу-у-у! Фервæзын мæ кæн, усай!

Н а н а (*ракæс-бакæс кæны*). Йарæби, уæларвмæ фæтахтæ? Д з а б о. Кæдæм арвмæ кæсыс?! — дæ къæхты бынмæ-ма æркæс!

Н а н а. Мæггуырыбонтæ! Уым та ц 'архайыс?

Д з а б о. Оу-у-у, мæ къæх!

Н а н а (*скатай*). Гъер дын цы акæнон?

Д з а б о. Асин-ма мæм æруадз.

Н а н а. Омæ дын хъæды астæу цавæр асин ссарон?

Д з а б о. Уæд та мæм бæндæн æруадз. Оу-у-у, мæнæ куыд сæфын.

Н а н а (*лæгæты рæзты разылд, фæлæ ницы ссардта*). Æз хъæумæ ныууайон — исты схæссон.

Д з а б о. Уæдмæ мæ рувæстæ бахæрдзысты.

Н а н а. Уæдæ дын цы акæнон?

Д з а б о. Дæ къух мæм æрдæтт.

Н а н а (*уæрмы был æрхуыссыд æмæ йæм йæ къух ивазы*). Тынг мæ ма 'лвас! — Хауын!! Дæдæдæй! (*Сæрбынмæ ныххауд.*)

Сæ хъæр цæуы: «Оу-у-у! Уи-ии!» Уалынмæ фæзынд Д у д у.

Д у д у. Æнхъæлдæн, нæ къæппæг байдзаги сырдатæй. (*Хъу-сы.*) Иу дзы бирæгъ у, бæлвырд. (*Æд хъримаг бацыд уæрмы былмæ, худы.*) Чи стут?

Д з а б о. Нал æй зонæм нæхæдæг дæр. Фæлæ нын баххуыс кæ, хорз лæппу. Фервæзын нæ кæ, дæ хорздзинад нæ рох нæ уыздæн!

Д у д у (*æргуыбыр цæм кодта*). Æри дæ къух. Ды уал фæлæуу — зæронд усы уал сласон. (*Нанайы сласта.*)

Н а н а. Дæ цæрæнбон бирæ уæд, хорз лæппу.

Д у д у. Ды дæр мæ нал базыдтай, Нана?

Н а н а. Дуду! (*Йæ хъæбысы йæ ныккодта.*)

Д у д у (*къухæй амоны, ма мæ схъæр кæн, зæгъгæ*). Цæй æрæгмæ цыдтæ, Нана?

Н а н а. А нæ лæг адæймаджы ракаст уадзы?!

Д у д у. Тынг мæсты ма фæкæны?

Н а н а. Цытæ дзурыс?! Цæхæртæ калы! Æз, дам, цæ хæрдты схауын кæндзынæн! Æмæ кæсыс? — хæрдты хауынгæнгæйæ уæрмы ныххаудта. (*Дзабомæ*). Гъер уым бад, æз цæугæ кæнын.

Д з а б о. Фæндараст у! Дæ бæрзæй асæттæд! (*Дудумæ*). Лæппу, лæппу, ды мæ ма ныууадз! Дæ хорздзинад мæ рох нæ уыздæни.

Д у д у. Æгайтма дæ ме 'ххуыс хъæуы, мæ фыды хай. (*Сласта йæ.*)

Н а н а. Дæу уым ныуадзын хъуыди!
Д з а б о. Нæ фæлæ дæу ныуадзын хъуыди! — мæ бон дæ
нал у фарагст æмæ ссæдз азы дæргъы.

Н а н а. Уый дæ æз нал фæразын фарагст æмæ ссæдз азы
дæргъы.

Д з а б о. Фæстæдæр сбæрæг уыдзæн, чи кæмæй нал фæра-
зы, уый. Мæнæ уал хæдзармæ ныууайæм. (*Фæцæуы къуылымх-
къуылымх.*)

Д у д у. Мæнæ дын лæдзæг-æнцой, мæ фыды хай.

Д з а б о. Дæ царæнбон бирæ уæд, лæппу, фервæзын мæ
кодтай.

Д у д у. Бахатыр кæ, æз лæппу нæ дæн.

Д з а б о. Æмæ уый дæ бар дæхи... фæлæ... ома лæппу куыд
нæ дæ?

Д у д у. Куыд нæ ваййы, афтæ. Лæппу нæ дæн.

Д з а б о. Æмæ уæд та лæппулæг. Иуныхасæй — лæг!

Д у д у. Бахатыр кæ, лæг дæр нæ дæн.

Д з а б о (*фæджих*). Ома, йæд... Æппындæр нæ дæ лæг, æви?

Д у д у (*йæ сæр тилы «нæ», зæгъгæ*). Æппындæр. Иу бон
дæр нукуыма уыдтæн лæг.

Д з а б о. Ау, цуанон лæг нæ дæ?

Д у д у. Нæ дæн.

Д з а б о. Уæдæ дын уый кæй топп у?

Н а н а. Хуыцауы тыххæй, цы йæ баййардтай?

Д з а б о. Ды-ма дæ дзыхыл фæхæц! (*Дудумæ*). Кæмæй дæ
Фыд дын ис?

Д у д у. Нæй.

Д з а б о. Мад дын ис?

Д у д у. Нæй.

Д з а б о. Мæнæ Хуыцауы диссаг: лæппу нæу! Лæг нæу! Мад
ын нæй, фыд ын нæй! Ус нæма ракуырдаг? Зонын æй — ус
дæр дын нæй.

Н а н а. Оу, зæронд! Бынтондæр куы бакуырм дæ, бынтондæр
куы бакъуырмæ дæ! — Уый дæ чындз у, дæ чындз!

Д з а б о (*дызæрдзыгæнгæ систа Дудуы худ, æмæ чызджы
дзыккутæ æркалдысты*). Уæдæ уый ды дæ?! Алыбон маст кæй
тыххæй кæнын? Мæ фырты мын чи схъæддаг кодта! (*Дуду йæ
къухтæй йæ цæсгом бамбæрзта, кæуы*) Фæлæуу! Æз уыл арт
бафтаудзынæн!

Н а н а. Дæ зонд фæцыди? Æрсабыр у! — хъæды сыртæ дæ
фæтæрсдзысты! — кæдæм хъæр кæныс дæ дзыхыдзаг?

Д з а б о. Адде-ма у ды дæр! Хъæды мæ уæддæр ныууад
иунæгæй. Гъа! — мæ быны бабыр!

Н а н а. Æрсабыр у! Цом ме 'нцæйтты — дæ къах риссы.

Д з а б о. Къах хауды дæр фæуæд! — фæлæ мæ зæрдæ рис-
сы. Мæ иунæг фырты мын йæхи хуызæн скодта — æнæхæдзар,
æнæкъона! (*Фæцæуы Нанайы æнцæйтты*.) Акæс-ма уымæ! Цуа-
нон басгуйхти! Хъæдбынты ратæх-батæх кæны... мæ топтимæ.
(*Фездæхт*.) Ардæм æй рахæсс! Æз æй дыууæ галæй балхæдтон
мæхицæн! Дæуæн нæ фæлæ.

Н а н а (*Дзабомæ*). Ды мауал здæх! — æз æй райсдзынæн.
(*Райста хъырмаг, дæтты йæ Дзабомæ*.) Гъа, де 'фцæгыл æй
æрцауындз. Ай хъуаг ма стæм.

Д з а б о. Мæ дзаума у! Йæхи йын хицау скодта. (*Дудумæ*.)
Фæлæуу! Æз дын цы хъæуа, уый сараздзынæн!

Н а н а. Хорз, хорз — уый фæстæ. Цом уал нæхима.

Д з а б о (*разылд ма*). Æз дæ хъæдæй дæр фæтæрдзынæн!
Хъæды дæр дын бынат нал уыдзæни! Фæкæс-ма-иу!

Н а н а æмæ Д з а б о ацыдысты. Д у д у йæ кæуын нал уро-
мы æмæ ниуæгау кæны лыстæг хъæлæсæй. Ч е р и æрхæццæ,
хъæбæрхоры куырис йæ дæларм, афтæмæй.

Ч е р и. Замманай хор нын æрзади, Дуду, — най кæнын цæ
хъæудзæн. (*Фæджих*) Цы кодтай, цы?

Д у д у. Ницы.

Ч е р и. Уæдæ кæугæ цæмæн кæныс?

Д у д у. Афтæ, гъе. Мæ зæрдыл та æрлæууыдысты мæ зып-
дзинæдтæ.

Ч е р и (*равдауы йæ*). Ма ку, мæ дунейы рухс. Дæуæн кæуæн
нæй, уæд сывæллон тæрсаг уыдзæн. Хъæды æнцон царæн нæу,
фæлæ рæстæгмæ царæм ам. (*Уæрммæ фæкомкоммæ*.) Къæппæт
хæлд цæмæн у? — Цы ныххауд уæрмы?

Д у д у (*кæугæйæ*). Теуа! (*Лæгæтмæ фæцæуы кæугæйæ*.)

Ч е р и (*йæ фæдыл фæуайы*). Цавæр теуа? Ам теуа ц 'ар-
хайы?

Æ м б æ р з æ н

Фæрæстæм ныв

Ногæй та раззаг нывы фæлгонц. Д у д у ноггуырда сывæллоны
хæццылтæ æмæ дарæс цæхсадта æмæ цæ къалиутыл ауындзы.
Ч е р и лæгæтæй рахызт æмæ кæсы сывæллоны гыццыл
хæдонмæ.

Ч е р и. Цы бæзæрхыг у! Уый дын лæг!

Д у д у. Дæу хуызæн у.

Ч е р и. Нæ дыууæйы хуызæн. (Кæдæмдæр цæуынвæнд кæны.)

Д у д у. Кæдæм ма цæуыс, хæринаг ныртæккæ цæттæ уыздæн.

Ч е р и. Знон мæнæ Ахсæркъохы кау сбыдтон æмæ йæ æрбадæвон. (Дардæй хæстæгдæргæнгæ хъуысы Фидары хъæр: «Чери-и! Черыхъо-о-о!») Санибайы дзуарыстæн, уый Фидары хъæлæс у! Фида-а-ар! Фида-а-ар!

Фæзындысты Ф и д а р, стæй Ф æ р д ы г сæрбæттæнбастæй.
Фæрдыджы къухы — хуын.

Ф и д а р. Уæуу, мæнæ ма ме 'фсымæр Черийы федтон!

Ч е р и. Уæуу, мæнæ ма кæдæй-уæдæй Фидар! (Кæрæдзийæн ныхъхъæбыс кодтой.)

Ф æ р д ы г æмæ Д у д у дæр хъæбыстæ кæнынц. Фæрдыг авдæны æмбæрзæныл иуварс ахæцыд æмæ цингæнгæ цæсты арфæтæ — тутæ кæны сывæллоныл: «Цæстæй дын хай ма уæд!

Тагъд куыд айрæзай!»

Ф и д а р (фæкомкоммæ авдæнмæ). Хуыцауы тыххæй, Чери, уыцы авдæн цæййас скодтай? — уагæры цал ысты?!

Ч е р и. Нырма уал — иунæг.

Ф и д а р. Йарæби, уыцы дынджыр авдæны ма йæ аргæ та куыд ыскæнут, аргæ?!

Ч е р и. Цытæ дзурыс, Фидар! — цæугæ дæр дзы нæ кæны, йæ къæхтæ æддейы баззайынц: лæппу у, лæппу! Цуанон лæппу!

Ф æ р д ы г (хуын райхæлдта). Чери, Дуду! Бæргæ, раздæр уæ куы абæрæг кодтаиккам, фæлæ ам ыстут, уый нæ зыдтам.

Ф и д а р. Цалдæр хатты Дзобойы афарстон, зæгъын, Чери, кæм и? Æмæ, дам, чемчеритæй хъазынмæ ацыди, æндæр кæм и? Стæй мын Нана хабæрттæ радзырдта... сусæгæй.

Ф æ р д ы г. Ма ку, Дуду. Алцыдæр хорз уыздæн. Мæнæ-ма фæйна комдзæджы скæнут.

Ч е р и. Мæнæуы ссадæй конд уæлибæхтæ! Ахæр, Дуду.

Д у д у. Фидар, Фæрдыг! Уæхæдæг дæр æрбадут.

Ф и д а р. Тагъд кæнæм: Ханбитта 'нæфæразгæ у æмæ...

Ф æ р д ы г. Абæрæг æй кæнæм.

Ч е р и. Уæхи фæндиаг уæд, Хуыцауы уазæг...

Ф и д а р (цæуынæввонгæй). Хæрзаг загътай, Чери, ме 'фсымæр мæ ферох кодта...

Ч е р и. Раст зæгъгæйæ, Фидар, дæ фенын мæ тынг фæндыди.

Ф и д а р. Бауырнæд дæ, Чери! Куыддæр раздæхæм Бæрзыг хъæуæй, афтæ мæнæ ацы тæккæ ран мах дæр нæхицæн мусонг аразæм!

Ч е р и. Æмæ Фæрдыг дæр афтæ зæгъы?!

Ф æ р д ы г. Мæнæ Дудуимæ хорз фæйнустыты цард кæндзыстæм. (Æрбахъæбыс та кодта Дудуы.) Æццæй, Дуду?

Ф и д а р. Дуду, Чери! Сымах мауал цæут: нæхæдæг ацæудзыстæм.

Ч е р и. Мæнæ уæ хъæды кæронмæ ахæццæ кæнæм.

Ф æ р д ы г. Уæд та сывæллон райхъал! Мыййаг, куы фæтæрса...

Ч е р и. Цытæ дзурыс, Фæрдыг? Æндæрæбон дзы арс йæхæдæг фæтарсти! Уыцы лыстæг хъæлæсæй йыл куы ный-йæлæлæй ласта! (Фæзмы сывæллоны куыд. Худгæ, хъæлдзæгæй фæуаууон сты.)

Н а н а (фæзынди хæринаджы тыхтонимæ). Кæдæй цæм нал уыздтæн! Кысс-кысс! Чери! Дуду! Кысс-кысс! (Иуварсæй райхъуыст арсы уынаргъын.) Мæггуыры сау бонтæ! Арс! (Лæдзæг фелвæста, иуварс цæуы.) Кысс-кысс! Чери! Æллæх, ацырдæм æрбацæуы! (Арс æрбазынд, цудгæ-цудгæ цæуы.) Мæ тæригъæд фæхæсс! Мæ размæ кæцæй фæдæ! (Лæдзæг ыл фехста.) Фесаф ардыгæй! Æддæмæ ацу! Чери! Арс мæ хæры, Чери-и-и! (Хъæргæнгæ фæуаууон.)

Арс лæгæтмæ куыд фæцæйцыди, афтæ фæзынди Д у д у.

Д у д у (фæтарст). Мæ хъæбул! (Арсмæ.) Цæугæ уырдыгæй! Цæугæ! Цæугæ дын зæгъын! (Лæдзæгæй æвзиды фæстæмæ цæугæйæ.) Чери, Чери-и-и! (Арсæй ралидз-балидз кæны, стæй къæртайыл фæкалд.) Бабын дæн, Чери!

Дудуы хъæрма æрбахæццæ Ч е р и. Кау фелвæста, «арсы» басырдта æмæ йæ кауы бын фæкодта.

Ч е р и. Дуду! Рæвдзæр! — хъама раскъæф! Æз æй кауы бын ныммарон! Мæллæг арс у, фæлæ ницы кæны.

Д у д у лæгæтмæ бауад хъама хæссынмæ. Кауы бынæй хъуысы Д з а б о й ы хъæр.

Д з а б о. Ма мæ амар, мæ хъæбул! Чери! Черыхъо, уый æз дæн, маргæ мæ ма акæн.

Ч е р и (мæ фыды хъæлæс мæ хъустыл ауад, зæгъгæ, аджих). Дуду, рæвдзæр — хъама!

Д з а б о (кауы бын базмæлыд). Суадз мæ, Чери! — цæнуд мæ кодтай! Амардтай мæ! — Хъамайæ та ма цы кæныс?

Ч е р и. Æтт, кæцæйдæр бабайы хъæлæс хъуысы.

Д з а б о. Суадз мæ, Чери! Ме 'ккойæ рахиз. Кæдмæ дæ ме 'ккойы хæсдзынæн?!

Чери кау айста, æмæ «арс» рабадти. Фæзынди Нана дæр, нæма базыдта Дзабойы.

Нана. Цæвут, æй, арс уæ хæры!

Чери. Ма дзы тæрс, Нана. Нæхи арс у.

Дзabo (хъæрзгæ ласы арсы царм). Охх, амардтай ма, Чери. Мæ марæг ма фырт у.

Дуду (йæ размæ бауади). Баба! Хъазгæйæ ма тæрсын кодтай, баба?

Дзabo. Хъазгæйæ! Мæ хъазтæй фæхъаз... ма уд тæригъæдæй. (Нанамæ.) Ай та уын чи у?

Чери. Нана у, нал æй базыдтай?

Дзabo. Æмæ йæ ам цы хъуыддаг ис?! Хуынимæ та куыс хæццæ дæ!

Нана (тæрсы). Нæ лæг куы дæ! Нал дæ базыдтон — хуызы цъыртт дæ куы нал ис.

Дзabo. Æз дæ уымæй нæ фæрсын! — ам, зæгъын, ц'архайыс?!

Нана. Гъеныр цæуыл масты кæныс? Арсы хуылфæй мауал рабыр. Æз та ма дис кодтон, арсы царм къулаей чи рафтыдта, зæгъгæ.

Дзabo. Ам цы ми кæныс? Дæу фæрсын!

Нана. Æрыскъæфдзуан рацыдтæн, — исты ма зæгъыс?

Дзabo. Дæ къухы уыдон та цы сты?

Нана. Ницы... йæд... фæндагыл, зæгъын, куы сæххормаг уон, хæринаг рахастон.

Дзabo. Æри-ма цæ ардæм! (Райхæлдта цæ.) Æртæ кæрдзыны, дыууæ цыхты! Афæдз балцы рацыдтæ?! (Лæдзæгæй йæ æвзиды.) Ам цæр ды дæр, мæнæ ацы хъæддаг адæммимæ. Кæдма фаг уын уыдзысты уæ кæрдзынтæ?! Æз та цæуон æмæ мæхицæн бинонты кой бакæнон. (Сыстад.)

Нана. Цæугæ, цæугæ! Таучелаты рæсугъд Хангуассæйы дæр ракур.

Дуду (Дзабомæ). Æххормаг уыдзынæ... Исты комдзаг уал скодтаис.

Дзabo. Уæ кæрдзынтæ уæхи фаг дæр не сты.

Чери. Баба, масты-ма мауал кæ. Дулу, уайгæ, физонаг рахæсс.

Дзabo. Цавæр физонаг? Гæнгæлытæ 'мæ хуырхæджытæй куы цæрут мæнæ.

Дуду Дзабойы раз фынг авæрдта физонагимæ. Физонаджы

фарсмæ — уæлибæхтæ. Нана дзæкъулаей дурын фелвæста æмæ йæ Дзабойы сусæгæй Дудумæ авæрдта.

Нана. Физонаг æнæ нозтæй нæ фидауы.

Дзabo. Ахæм дæр уæм и? (Дуду йын дурын йæ разы авæрдта.) Ай та уын циу?

Нана. Къуымæл, къуымæл.

Дзabo. Къуымæл дæр дуцут?

Чери. Къуымæл дæр дуцæм, стæй йæд... саг дæр дуцæм.

Дзabo. Цавæр саг?

Чери. Саг цавæр вæййы? Сыкъаджын саг. Æрмахуыр саг. Йæ лæшпын ададжы ныххауди æмæ йæ фервæзын кодтон. Æрмахуыр æй скодтон. Ныр нæм алы изæр æрцæуы, æмæ йæ мæнæ уый радуцы.

Дзabo. Уæдæ саджы æхсырæй цæрут, и?

Чери. Мах та цæмæ хъæуы, фæлæ... уæртæ... лæгæты цæрагæй тынг уарзы. (Уыцы рæстæг сывæллоны кæуын ссыди.)

Нана. Мæ къонайыл! Мæ хъæбул, ма гыццыл хъæбул! (Тындзгæ бацыди лæгæтмæ æмæ сывæллоны хæццылтыхтæй рахаста.) Мæнæ цы дзæбæх у! (Тутæ йыл кæны.) Мæнæ йæ бабайы хуызæн куыд у!

Дзabo (фестади). Кæй хуызæн, загътай?!

Нана. Дæу хуызæн, æндæр кæй хуызæн хъуамæ уа?

Дзabo (ныккаст сывæллонмæ). Цæмæй у мæн хуызæн?

Нана. Йæ тар æрфгуытæй.

Дзabo (бахъæлдзæг, хъыдзы йæ кæны). Уæдæ уæд лæг уыдзæн! Æри-ма йæ ардæм, хæцын ыл куы нæ зоны! Æнараехст!

Нана. Омæ рагæй нал хæцыдтæн сывæллоныл.

Дзabo. Æмæ æз сывæллонгæсæй базæронд дæн?! О, ма уд йæ фæхъхъау æрбауа! Уæдæ ме 'нгæс у, зæгъыс? (Худы.) Куыд худы! Йæ бабайы базыдта! Гъер сымах уе 'ппæт дæр ам лæуут. Нæ ма хъæут! Мах дыууæйæ цæрдзыстæм... йæдимæ... Йæ ном та цы хуыйны?

Чери. Йæ ном — Дзамболат. Дуду йыл савæрдта дæ ном.

Нана (Дзабомæ). Удхараей йæ кæй фæмардтай, уый тыххæй...

Дзabo. Æз æй фæлваргæ кодтон, æдылы къоппа. Кæддæра, зæгъын, ма чындз цас коммæгæс æмæ сæраен у!

Нана. Æмæ куыд?

Дзabo. Хъæбæр хорз чындз!

Нана (къухтæй кæны фæндырзæгъдæгау). Уæдæ хорз чындзæн хорз чындзæхсæв фидауы! Мах кæмæй цауддæр стæм, лæгай?!

Д з а б о. Усай! Ёз цын ахам чындзæхсæв сараздзынæн,
ахам! æмæ нæ фæндырдзагъд Уæллаг Санибайæ суанг Арыхъ-
хы рагътам кувд хъуыса!

Дзаво, Нана, Чери æмæ Дуду фæхъус сты, джихæй кæсгæйæ
сæ цæстытыл уайы фидæны чындзæхсæв: райхъуыст фæндыр-
дзагъд æмæ къæрцæмдзæгъд, авансенæмæ дыууæрдыгæй
кафгæ рацыдысты фæсивæд. Чери æмæ Дуду дæр сæ бæллицы
уылæнтыл ивылагау кафгæ-сиргæ раленк кодтой фæсивæды
астæу.

К æ р о н

БИАЗЫРТЫ Кромвел

ХОХ, САГ У 'ГАС, ХОХ!

* * *

Хæзна
къуырфкæнæгау,
мыдыбындз
нымæргуызæй
къаппа-къуппайы
бур дидинагыл
змæлыди.

Улæфыд
уалдзæджы тæфæй
уддзæф.

* * *

Сусæны маейы
сайнæг
къæвда
мæ рудзынгол
лæдæрсы.

Хæрзаг, афонмæ
Сæнайы сæрмæ стъалытæ
Æфсургъирхæфсынтыл сты.

* * *

Бæрзонд
кувæндоны зылды
æнусон заз,
æнæном
амонды
дамгъæйау,
нымæраивæй зайы.

Заз
рагæрвон æвзагыл
фæззæгимæ зарыд.

* * *

Сыфтæрызгæлæны
фæззыгон хуызты
æмбугъулайы
дуне фестад
аудгæ хуызтæ:
бур зæгъай,
сырх зæгъай,
урс зæгъай,—
мæ хох,
мæхиау,
æрттиваг
семæ.

Æмæ тыгъдæй нæ сæрмæ ис,
моны фарнæй ахадгæ,
Æрфæнзгъорæны æрвгъуыз.

* * *

Митфæлгæты
Леуахи,
дæргъæй-дæргъмæ
рæсуг,
хохрæсугъдты
ерысы
айдæнау
хуры тæкъутæ ары.

Мæнæн лæппын зæлдæй Леуахи
кæны зæнгтухæнау мæ зæрдæ.

* * *

Ды,
зæххы
къорийы
хæзна-хæйтты
зæрин-æвзист
халдих,
иунæг ды дæ
æнæдихтæй
мæ хай,
о, мæхи —
мæхи,
мæхи дæ, Леуахи,
о, мæ улы рухсы тых,
иугæндзон æххæстæй.

Хуымæллæг, кусарт, хойраг æмсæр,—
о, Хуыцаумæ кувинаг,—
Леуахи.

* * *

Фыста
арвы джихыл
хæхты ололигæс
фыстæджытæ,—

давта сæ
цæугæдон
йæ улæнтыл
денджызмæ.

Мæйрухсæвджид,
кодта донычыг
денджызы был
йæ зарджытæ.

САТАНА

Уæлкурдиаты
уæларвæй
уалдзыгон
æвзартыл
æртæхæвзист
æмæ фурдæй фурдмæ
хæхты райтынг симд уыдтон.

Дæ ном дын уыцы бон
зæрватыкк нартæн
уалдзæгимæ æрхаста.

* * *

Дæуæн
нæ арвил
ныгуылгæ хуры гуыдынæй кувы
æрвылизæр зæрватыкк.

Дæуæн
дунеон уддзæфы рæсуг,
авдæнмæ ныхæстау,
нывонд кæны
пух угæрдæнты унæр.

Дæуæн
дæ фынтæн
арвы талынджы сыхырна
бур-æвзист зæлдæгтæ
фæлмæндæр стъалытæй æвзары.

Дæуæн,
уайсадгæйау,
дæ уындæн
уасæг æмæ хур
кæнынц сæумæйы рухсæй табу.

ХУЫЦАУÆЙ МА ÆЗ ÆНДÆР ЦЫ КУРОН...

Авд хатты авд,
авд
æрвылбоны
тæхудиаг
дæ ном.

Авд хатты авд,
авд
арвил
агуыр
дæ ном.

Авд хатты авд,
авд
арвмæ
кувинаг
дæ ном.

Авд хатты авд,
авд
хæрзæбонаен,
мæ уды дараен
фæрдыг,
дæ ном.

ЛЕНК

Цæугæдоны
иу сылгоймаг
йæ цæнгтæй
амонды
цардцæгъдæнау
кодта.

Цадæг дымгæ
къаппа-къуппайы пухæн
агуырда æнцой.

* * *
Иу чызджы
чыр-чырмæ
сыхæй-сыхмæ
ратул-батул кодта
мæйы цалх
иу лæппу чидæр.

Æндæр цы чындæуа, —
рæйдтой
сæхи куыйтæ Чырчыраегыл.

* * *

Халон
сусæг,
нымæр
стъалты сусу-бусу
йæ уастæй
не' фхæры, нæ халы.

Æхсæв
халоны йæхи бакодта
стъалыамæхст хинтæй.

* * *

Егъаугомау
митрæдзæгъд æрдузы
фæзуатыл
уæлгæдæй
уагъылыйы
гага,
зынгау, æндæвта.

Уагъылы мын йæ уындæй,
уæларвон ныфсы тауинагау,
фæудджындæр кодта мæ зæрдæ.

* * *

Над митыл калд
нæмгубтæм
уасæг сихæй
йæ кæрчытæм
сидти:
стæй дзы иуы
ратæр-батæр
систа.

Леуахимæ хæстæг
хæфснайæны салдыл
къæлæу, рагуалдзæг
амонæгау, ныууасыд.

* * *

Рæбынæй,
зæрватыккæн
йе 'рцыдмæ,
малусæг
мæ зæрдæйы
бавæрдтон.

Цæмæй хæхтыл
æмбалæн
мæнæй ахæсса цин.

* * *

1

Миты ронæй
зынгæ,
малусæг йæ уындæй
скодта уалдзæгæн
райдианы
арæн.

2

Уагылыы дидинаэг
йæ тæфæй
сæрды ауæдзы арфмæ
скодта иннæ арæн
уалдзæгæн.

3

Зæрватыкк,
малусæгæй
уагылыы сырхмæ,
хуры тыныл йæ базыртæй
ног æмæ ног зæлтæ
агайы.

* * *

Мин
æмзнæмонимæ
цъырцъыраг
«Цæр-цæр-цæр-
цæр-цæр-цæр-
цæр!» кæны
дæуæн.
Хур
фæрнæй
омменæндæвд кæны.

* * *

Мин
æмзнæмонимæ
цъырцъыраг
«Цæр-цæр-цæр-
цæр-цæр-цæр-
цæр!» кæны
мæнæн.
Хур
йæхи найын фæуагъта
мингай арфæтимæ мæнæн.

* * *

Йæ фарны
æфцæгыл
сæрд
зæрдæхсайгæ
фæци:
тæгæры цонгыл
йæ цæсты раз
цæхгæрæй
иу тула —
хæлуарæг
хæрдгæйæ фидар
фидар кæныныл фæци.

Дысон
фæззæг-тула
йæхи æфцæгæй хуыфиди.

* * *

1

Рæйы..,
мæйы арæн
кайæг,
Мигъдауы дзыгыйыл,
йæ улы дзæбæхæн,
нæ кærты куыдз
рæйы.

2

Рæйы..,
цавæрдæр,
арæнкайæг,
цыппаркъахыгыл
нæ кærты куыдз
уынгвæдисваг
рæйы.

Рæйы.,
æнафоны,
арæнкайæг,
дзæгъæлдзуйыл
нæ кæрты куыздз
уынгвæдисдзаг
рæйы.

Куыйтæ,
кæрæдзийæ ныфсрайгонд,
каутæ систой сæ рæйдæй.

* * *

1

Нæ зæххы
монхæссæг у
хуры тынæй
раулæфт
зæриндзыкку,
æрвгъуыздзæцц
Нарты Дзерассæ йæхæдæг.

Хуры тауы фæрцы
монцух нæ баззайдзæн
нæ зæхх.

2

Махæн
нæ зæххы
монгæс у
мæй æмæ хуры тынæй
саггъурд
Нарты Сослан
йæхæдæг.

Тырын,
дæ фарнæй æнустæм
уызæни монхæссæг Ирыстон.

* * *

Мыдыбындз
дзæмбæй, фындзæй
æртæсыфоны дидинаæджы
арф дадзинты
агуры,
сгары,
кæд хос нæ,
уæд,
уæццæгæн,
æрмæст иунаг —
иухаттæн амал
адзалай.

Сæумæйы куывдтытæм сидæгауæй,
аргуан хуримæ дзæнгæрæг кæны.

* * *

Хох, саг у 'гас
æмæ
ном у мон, хох!

АДЭМОН СФЭЛДЫСТАД

ФОЛЬКЛОРОН АЭМЭ ЭТНОГРАФИОН АЕРМАЭГ*

ДЫУУАЕ ЦУАНОНЫ

Куырттаты комæй уыди зæронд цуанон. Цуангæнгæ афтыд Хæтæллоны Мусты къуыммæ. Фæцæф кодта сæгуыт. Уым мидæмæ цæуын байдыдта йæ фæдыл. Бирæгъзæнт, Салыгæрдæныл Уæлладжыры коммæ бафтыди. Раст Зæрæмæджы нæзы хъæдмæ бахæццæ. Бады æмæ хъусы куырттатаг цуанон. Уалынджы гæрах фæцыд. Уæлладжырыкоймаг цуанон ын амардта йæ цæф сæгуыты.

Дыууæ цуаноны йыл фæхыл сты, æз йæ фæдыл æрбацыдтæн, æз та йæ ам амардтон, зæгъгæ. Дыууæ цуаноны ныхас кодтой, цæй, нæ кæрæдзи цæуыл марæм сæгуыты тыххæй. Цæй, æмæ таурæгътæ рахæнæм, æмæ диссагдæр кæй таурæгъ уа, уый фæуæд йæ царм æмæ йæ марæнхъæд (йæ астæуы хъæд).

Кæрæдзийæн дыууæ цуаноны дзурын байдыдтой: «Ды уал ракæ таурæгъ», «Нæ, ды уал ракæ». Фæстагмæ куырттатагæн загъта уæлладжырон цуанон:

— Ды дардæй фæцыдтæ, æмæ раздæр дæуæн бар.

— Цæй, уæдæ æз мæхæдæг цы фæдтон, мæ сæр цы баййæфта, уый дын радзурдзынæн, — загъта куырттатаг.

Таурæгъ кæны куырттатаг:

— Куырттаты сау хъæдмæ рацыдстæм иу заманы цуаны. Табыры рындзыл мæ сбадын кодтой цуанæттæ. Мæ уæлæ уыди гыццыл уæладарæн нымæт. Мæ астæуыл бæндæн баст. Ноджы ма мæ астæуыл æнæцъар хъама, хызын æмæ йæ хуылфы кæрдзынтæ цыхтимæ. Уалынджы цæйдæр сыф-сыф цæуы. Ахæм цæргæс мыл йæхи æруагъта, ахæм цæргæс, æмæ йæ ныхтæ мæ роны ныссагъта. Бæндæн фидар баст. Айнагмæ мæ схаста, стыр айнагмæ. Уым ын уыдис ахстон. Ахстоны — лæппынтæ. Куы-

мæ иу лæппынмæ æрдары, куы иннæ лæппынмæ. Ма астæуæй хъама сластон. Лæппынтæ амардтон уым. Мадимæ хæцын байдыдтон. Хъама мæм уыд, гæртæ уыд. Мадимæ уым хæцын байдыдтон айнагджы былыл. Амардтон уыцы стыр цæргæсы. Хъуыдытæ байдыдтон, цы бакæнон, цы фæуон, зæгъгæ. Айнагæй ацæуæн ничердæм. Иу мæйы бæрц уыцы лæппынты æмæ стыр цæргæсы дзидзайæ уым фæцардтæн. Срог дæн уым. Стæй цæргæсы систæй дыууæ ракодтон æмæ сæ мæ ронæй мæ фæсонтæм бабастон. Мæ нымæт дæр сыл уæлæ æрфидар кодтон æмæ загътон: «Уæддæр ам мæ мард фæсæфыны бæсты мæхи аппаратон айнагæй». Зилгæ-зилгæ æрфардæг дæн зæхмæ. Хъæумæ æрцыдтæн. Сисбыны лыггæгтæй иу мæ дæларм æрхастон, уæдæ никæй уырндæн ацы хъуыддаг, зæгъгæ. Абон дæр ма Куырттаты уыцы сисбын у мæртæмбæр.

Куырттатаджы таурæгъ ууыл ахицæн. Уæлладжырон цуанон дæр ракодта йæ таурæгъ:

— Æз дæр раджы цуанæттæ хъæдмæ рацыдтæн. Фæхибар дæн æмæ иу бæласы рæбын арт скодтон. Мæ нымæтæй арты цур лæггонд ацарæзтон, стæй сугтæ хæссынмæ ауадтæн. Кæсын: цыдæр нымæтыл йæхи ныццавта. Фехстон æй. Райсомы йæ тугвæдыл ацыдтæн, æмæ иу стыр айнагджы хуынкъмæ бацыди. Хуынкъæй адæймаджы дзурын цæуы: «Чи дæ? Цавæр дæ? Кæй фæдыл æрбацыдтæ, кæй ныццавтай, уый у лæгсырд. Æз та дæн зæххон адæймаг. Мидæмæ рацу. Мæнæ ам хуыссы, æмæ ма йæ иу цæф фæкæн».

Бацыдтæн. Фехстон æй. Амардтон æй. Чызджы уырдыгæй ракодтон æмæ йæ фарсын: «Куыд æрбафтыдтæ ардæм?» Æмæ загъта: «Мæ мадимæ куыройы уыдтæн. Ай нæм æхсæвыгон фалæбурдта æмæ мæ рахаста. Афæдз ам цæрын ацы лæгсырдимæ».

Чызджы æркодтон йæ хæдзармæ, æмæ йæ йæ мад æмæ фыдæн радтон. Уыдон та мын балавар кодтой æдсаргъ, æдидон бæх.

Ууыл уæлладжырон цуанон дæр фæци йæ таурæгъ.

Ныр дыууæ цуаноны æрбадтысты, диссагдæр нæ кæй хъуыддаг уыд, зæгъгæ. Æмæ загътой: куырттатаг цуанонæн диссагдæр уыд йæ хъуыддаг, куыд æй схаста цæргæс дынджыр лæджы æмæ йæ йæ лæппынтæн куыд хæрын кодта. Уырдыгæй куыд ратахтис. Гæ, ууыл бафидыдтой дыууæ цуаноны. Царм æмæ марæнхъæд фесты куырттатаджы. Алчидæр дзы йæ мæтуыр хæдзармæ афардæг. Абон дæр ма сæ кой цæуы.

1913 азы гуырд Бызыккаты Хатахцыхъойы фырт Дæхцыхъойы ныхæстæй йæ 1963 азы 14 сентябры ныффыста Цагъаты Анастасия.

* Дардæр. Райдайæн «Мах дуджы» 1995 азы № 11-12; 1996 азы № 7; 1997 азы № 3; 1998 азы №№ 1, 2, 4, 7-10, 12; 1999 азы №№ 1-4, 6, 12.

Иунагма иу амбисахсав бадзырдауыд: Иунаг, аеде дам дзырдауы! Уый рагепп ласта йае хуыссанай амае дзуры:

— Аез мане цагта. Каеда мае фыдбылым аебацагта, уаеда дэр цагта. Каеда мае хорздзинадмае — уаеда дэр цагта!

— Аез дам фыдбылым аеда не 'рбацагта, хорздзинадмае дэр, фалае дам дан хабархаесаг: дае фыды аедадтае дам ахсав ахсав аебацаудзысты уацайраггур. Иннае хабар та ахае: дае фыд дын гуыбынмае цы ус ракуырдта, уый дын ахсав ахсав Нарт хаесадысты. Аертыхкаг хабар: дае фыды туг мае каеда исинаг дае, уаеда ахсав дае туджынтае Хылымайы комы аебацаудзысты.

Иунаг цагта, а, Хуыцауы Хуыцау, ай та мае мае маегуырыл дэр куынае уадыс амае та мае алы диссагтае куы 'рвитыс.

Йае хуыссануатае рацыд амае йае мадмае бацыд. Амае йын цагта:

— Мае мад, ацы хабагтае мын куыд нукуы дзырдаг?

— Ой, лаппу фыдфынтае фылдэр цы уыны, цауыл тыхсы!

Уымай афтае сае уый фыны федта. Иунаг дзуры: аез сае фыны нае федтон, фалае мае иу лаг аебацаг амае мын сае уый дзырда. Уаеда ын мад афтае:

— Дае фыды аедадтае дам аебацаудзысты, уый зоньн. Фалае дае фыды туг исинаг у, уый дын барае нае хьар кодтон: аенахьом мае дае амае дын тэргсае кодтон. Уый дам Лагтыдзуар аебацаг, йае хорзех дае уаеда, уый дае фарс у. Фалае афтае бакае, амае цалынмае дае фыды аедадтае не 'рбахэццае сты, уалынмае сын уацайраг ссарын хьауы. Дае фыды бае уагтае ныкканды баст у. Уый ралас, дае рын бахэрон, амае дае хьуыддаг кае. Гэрттае та уаты кьулы.

Лаппу бацыди. Бае раласта. Ссыгьдаг ае кодта. Сарг амае йыл идон савардта. Гэрттае бабаста амае ацыди. Уыцы сахатыл уацайраг кацагдэр рахаста амае йае мадмае дзуры:

— Нана, дае фырт сарагасай аецади. Кае цагтай, уый дэр цагта у.

Уалынмае кагтае бахты кьахты хьар ссыди. Уый сае фадисагтае фахуыдта уацайраджы фадыл. Рауади сае. Уыдон разындысты йае фыды аедадтае. Бацин сыл кодта. Кусарт сын акодта. Харинаг, аедад аебавадта амае сае хатыр ракуырдта, аез иу ранмае цауын амае тагьд саебалдзынне, цагьгае.

Иунаг уырдыгае ацыди йае фыды туг исынмае. Йае фыды

йын чи амардта, уыдон Хылымайы комай аебацадысты дыуае дыуадаесае, амае Куырттаты стыр хидыл фарагтае сты. Иунаг та хиды бын бамбаехст. Йае фыды мараг дыуае дыуадаесае разайе стыр цаех баеыл фацауы. Бае ае базыдта амае хидыл цауын нал комы. Уый йае дзуры:

— Ге, куыйттае дае бахордтой! Иу амардтон амае уыман нырма йае фырт фаныкгуызы куы у, уаеда цамае тэрсис!

Бае хаесагдэр куы батардта, уаеда ае Иунаг дэр рагепп кодта, уаеда уыцы фаныкгуызы мане и, цагьгае, амае сахацыдысты. Амае амардта йае фыды мараджы. Стае мае цыппар амае саесадае артае аирвагт, иннагты ныццагта. Йае фыды марагепп йае цагтае ракодта. Йае бае фасарц ын сае бабаста, амае йае афтамае йае фыды уалмадмае сласта. Амае дзуры:

— Мае фыд, ай дын уалауыл мае бон уыд. Мадагтырдыгае сын дае хи бон цы у, уый та сын даехадаг бакае.

Йаехадаг йае мадмае аецаг амае йын цагта:

— Нана, мае фыды туг райстон амае та дам дзабахае аецагта.

Уаеда Нартмае фарагта. Тагьд-тагьдгомау уайы. Амае, йае бае цудыдта, ахае зэронд лаежы ныйафта. Зэронд лаг ае дзуры:

— Лаппу, каедам уайыс уыцы тагьд-тагьдае?

— Далае иу ран чындзаесадытае ис амае уырдэе цауын.

— Уаеда аез дэр уырдэе куы цауын. Аез чырикуваг уыдынне, хистар, амае иумае цом.

Уый уыди Уастырджи амае лаппуан афтае цагьгае:

— Аез чыритае куы скувон, уаеда аходаггаг дае цамае бауа, уый бакае. Нарт чысыл базмастытае уыдысты, уый чи куыдз, чи хараг, чи нае хьазы! Аедад дзы мацамае тэрс. Стае та чындз куы рагтае уа, уаедад та чыритае манмае рагдысты, амае та уыцы аходаггаг дэр дае цамае бауа, ууыл бацагхай. Баехтае иу ран бабагт. Аез куыд куыддэр фауон, ды куыддэр аходаггаг ацагсай, афтае Нарт сагьд уыдысты. Цыччытае кандзысты, ай чи куыдз, чи хараг, чи нае хынджылаг кае! Уыдон сдзолго-могго уыдысты. Аез та бае батардынне амае сае дурдынне: «Агт, Хуыцау камае нае, ацы сываллоны цауыл афагарт!» Аез куыддэр дае размае бахаццае он, афтае бае чындз сисдынне, амае ге уаеда лидзгае!

Афтае бакодтой, амае йае куырд усы рахаста. Фаедагыл ын ае радта лаппуан йае химае. Лаппу йын лагьстае кае:

— Цом нае химае амае чындзаесае саенае!

Зæронд лæг ын нæ бакуымдта, мæн ма дæлæ иу ранмæ цæуын хъæуы, зæгъгæ.

Афтæмæй лæппу йæ хæдзармæ сфардæг, йæ усагимæ. Абон дæр ма дзæбахæй цæрынц.

*79-аздыд Дзтиаты Хъауырбеджы фырт
Мæхæмæты ныхæстæй йæ 1963 азы 14 сентябры
Цымытийы ныффыста Цагъаты Анастасия.*

УСГУРЫ ХАБАР

Лæппу усгур фæцæйцыди. Цы чызджы куырдатæ, уый фыдыл фæндагыл амбæлди. Цæуынц, цæуынц æмæ куы баиу сты, уæд ын лæппу загъта:

— Дæ фæндаг раст уæд.

— Дæ хъуыддаг раст.

Афтæмæй фæцæуынц æмæ йын лæппу афтæ:

— Хорз лæг, дæ идадзы бæх мын авæр.

Лæг бадис кодта æмæ йын афтæ:

— Цæй идадзы бæх дын радтон? Дæумæ дæр иу бæх, мæнмæ дæр иу бæх.

Лæппу ницы сдзырдта. Цæуынц та æмæ иу цъымарамæ бахæццæ сты. Æмæ йæм лæппу дзуры:

— Хорз лæг, гыццыл бафæстиат у, æз дын хид акæнон.

— Ам хъæд куы нæй, æндæр куы нæй, уæд мын цæмæй акæндзынæ хид?

Лæппу разæй бахызт. Лæг — йæ фæстæ. Ницы та йæм сдзырдта лæппу. Цæуынц дарддæр. Иу хъæумæ бахæццæ сты. Уым адæм зианы лæууынц. Лæппу бафарста:

— Цавæр зиан у, хъæуы зиан, æви хæдзары?

— Хъæуæн цæй зиан у, хæдзары зиан у, æндæр.

Ницы та сдзырдта лæппу. Ацыдысты та сæ фæндагыл. Лæг сæ хæдзармæ бахæццæ. Лæппу дæр — йæ фæдыл. Æрхызти сæм. Суазæг æй кодтой. Лæппу куы схуыссыд, уæд лæг йæ бинонтæн дзуры:

— Ай цы диссаджы лæппу у. Цæуæм æмæ мын афтæ зæгъы: «Хорз лæг, дæ идадзы бæх мын авæр». Æз ын афтæ зæгъын, цæй идадзы бæх дын авæрон. Мæнмæ дæр иу бæх, дæумæ дæр иу бæх. Иу цъымарамæ æрбахæццæ стæм быдыры, æмæ та мын афтæ: «Хорз лæг, гыццыл бафæстиат у, æз дын хид акæнон». Æз та йын загътон. «Ам хъæд куы нæй, æндæр куы нæй, уæд мын цæмæй акæндзынæ хид?» Уый мæм ницы сдзырдта, фæлæ

мæ разæй æрбахызт цъымарайы, æз та — йæ фæстæ. Уæд иу хъæумæ æрбахæццæ стæм. Уым адæм зианы лæууынц æмæ мæ фарсы: «Хъæуы зиан у, æви хæдзары зиан у?» Ахæм диссаджы лæппу у нæ уазæг.

Уæд ын йæ чызг афтæ:

— Ау, уыцы ныхæстæ нæ бамбæрстай? Уый дын афтæ куы загъта, дæ идадзы бæх мын радт, уæд дын фæндагыл раст нæ цыдтæ, ууылты хъуамæ лæппу цыдаид. Хид акæнон дын куы загъта цыфыл, уæд хъуамæ уый разæй ацыдаид, æмæ дын фæндаг бацамыдтаид, цæмæй ды цыфы ма ныссагъдаис, уый тыххæй. Зианæй та дæ уымæн фарста, æмæ, кæд хорз лæг уыд, уæд хъæуы зиан уыди. Кæд ницæйаг уыд, уæд та æрмæст — сæ хæдзары зиан.

Райсомæй лæппу сыстад. Ницы ской кодта, чызг куры, уый тыххæй. Йæ бæхыл саргъ савæрдта æмæ рараст. Чызг æй бæхыл куы сбадын кодта, уæд лæппу ехс фæхъил кодта. Æмæ йæ чызг бамбæрста, кургæ йæ каны, уый. Æмæ чызг йæ дзыкку иннæрдæм аппæрста. Ома — мæ ирæд уыйас. Лæппу æнæдзургæйæ бæхы барц рафæлдæхта ехсæй. Чызг бамбæрста, ирæд йæ дзыккутæй фылдæр кæй лавæрдта, уый.

Райсомæй йæ ирæд æрбаскъæрдта, æмæ чызджы рахаста.

*75-аздыд Хуыдиаты Хъазийы фырт Бабойы
ныхæстæй йæ 1963 азы 19 сентябры Гулийы ныф-
фыста Цагъаты Анастасия.*

ÆХХОРМАГ ÆФСЫМÆРТÆ

Иу æртæ æфсымæры æххормаг заманы сыстадысты æмæ ацыдысты, кæд искуы исты ссариккам, зæгъгæ. Цæуынц, цæуынц фæндагыл æмæ сыдæй мæлынмæ æрцыдысты, никуы ницы арынц. Сæ удæн нал уыдысты. Иу хъæуы кæронмæ бахæццæ сты. Сæ бон нал уыди фырæххормагæй. Иу хæдзары размæ бахæццæ сты æмæ загътой: «Цæй, ацы хæдзармæ бацæуæм». Бадзырдтой. Иу зæронд ус сæм рауад. Бакодта сæ мидæмæ. Æмæ сын æртæ æмысы (æмыс — стад фиу æмæ нартхоры ссадæй хуырхима змæстæй тъæпæн гыццыл чъири) ракодта. Сæ разы сын сæ авæрдта, йæхæдæг йæ зылдытæ каны.

Æфсымæртæ сæм касынц æмæ сахимидæг дзурынц, ныр адон не 'ртæ куы бахæрæм, уæд нын ницы сты. Фæлтау сæ нæ иу бахæрæд, æмæ ма кæд уый фервæзид. Афтæмæй сæ сæ кæстæрæн бахæрынканыны фæнд скодтой. Райдыдта сæ кæстæр

хæрын, æмæ иу æмысы æрдæг куы ахордта, уæд ын йæ иннæ æрдæг æрæвæрдта. Æфсымæртæ йæ фæрсынц:

— Цы кæныс, цæуылнæ хæрыс?

— Нал мæ хъæуы. Бафсæстæн.

Ай цы диссаг у, зæгъгæ, бадзырдтой зæронд усмæ. Сæ хабæрттæ йын фæдзырдтой. Стæй йын загътой, зæгъгæ, стонгæй мæлæм æмæ сфæнд кодтам, нæ кæстæр сæ бахæрæд, кæд ма уый фервæзид. Ныр дзы уый æмысы æрдæг йеддæмæ бахæрын нæ бафæрæзта, æмæ цæмæн афтæ у?

— Уæ рын бахæрон, уыцы фиу æфсины хъуыр-хъуыр æмæ ног чындзы цъæхахст нæма фехъуыста, æмæ ма йæ бæркад йæ мидæг ис.

1921 азы гуырд Хæдарцаты Хъазыбеджы фырт Солтабеджы ныхæстæй йæ Гуысырайы 1963 азы 22 сентябрь ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЛÆДЖИЙЫ ФЫРТ ДЗАМБОЛАТ

Лæджийы фырт Дзамболат цуанон уыди. Цуаны та ацыди. Саг амардта. Баталынг ыл æмæ йæ кæм амардта, æхсæв уым баззæди. Схуыссыди. Йæ нымæтæй йæхи бамбæрзта.

Иуафон сылгоймаджы цъæхахст-хъæр хъуысы:

— Утт, Дзамболат, мæ сывæллон де уазæг, бирæгъ мын æй фæхæссы!

Дзамболат рабадт æмæ та хъусы дыккаг хъæр. Æртыккаг хъæрæн рабадт æмæ, æцæг, бирæгъ йæ дзыхы цыдæр сыскъæфы. Арвы рухсмæ бирæгъы ауыдта Дзамболат æмæ йæ ныггæрах ласта. Бирæгъ амарди. Сывæллон йæ дзыхæй æрхауди. Дзамболат æм фæуайы, æмæ йæм сывæллоны мад хъæр кæны:

— Ма йæм бавнал, уæд дзы мæнæн пайда нал и!

Схæццæ йæ мад сывæллонын æмæ йæ фелвæста. Райхæлдта йæ. Бирæгъы дæндæгтæ мидæмæ нæ бахæццæ сты, сывæллонын ныцы уыди. Уæд сывæллоны мад загъта:

— Мемæ дын æнæцæугæ нæй. Мæнæн ис файнустыгæ, тигутæ, сæрыхицау, хицау, æфсин æмæ дын арфæ ракæной, махæн ацы хорз æххуыс чи бакодта.

Рараст уæд Дзамболат. Цæуынц æмæ йын сывæллоны мад фæдзæхсы.

— Тынг дыл цин кæндзысты. Уæлæмæ дæ æппардзысты æмæ-иу ма фæтæрс. Стæй дын уый фæстæ дунейыл цы нæ дæтдзысты хорздзинадæй. Мацы-иу баком. Куы нæуал дын уа

гæнæн, уæд сын-иу зæгъ: «Кæд мын лæвар æнæ кæнгæ нæй, уæд мæхион мæхи куыд уа, ахæм лæвар мын ракæнут».

Бацыдысты. Фæцин ыл кодтой æхсæв-бонмæ, фæминас кодтой, стæй йын лæвæрттæ кæнын байдыдтой. Уый, гæнæн куы нал уыд, уæд сын загъта:

— Кæд æнæ лæвар нæй, уæд мæхион мæхи куыд уа, афтæ.

Иуафон сæ цырагъдарæгæн цырагъ фаг нал кодта æмæ йæ цырагъагурæг арвыстой. Æрæгмæгомау æрцыд уый, æмæ йæм дзурынц, цæй æрæгмæ цыдтæ, зæгъгæ. Уый афтæ:

— «Нæй» дзы ничи дзырдта æмæ мæ къухы ницы æфтыд. Æрæджиаугомау дзы иу сдзырдта «нæй», æмæ уæд ацы æртæ схъысы мæ къухы бафтыдысты.

Дзамболаты курдиатыл раздæр нæ разы кодтой, стæй сеппæт дæр сразы сты. Æрмæст сæ зæронд мад нæ разы кæны. Уæд зæронд усмæ йæ лæг бацыди æмæ йын загъта:

— Ратт ын йæхионтæ. Мæнæ иу хъæздыг лæджы бæркад мæ къухы ис, æз та лæг дæн æмæ ссардзынæн.

Гъе уæд ын сæ суæгъд кодта йæхионтæ.

Райсомæй рацыди Дзамболат. Чындз (сывæллоны мад) йæ фæдыл рацыд æмæ йын фæдзæхсы:

— Хъусыс, ам цы федтай, уыцы хабæрттæ макæмæн зæгъ, суанг дæ бинойнагæн дæр. Æрмæст æй бафæдзæхс «нæй» ма куы зæгъæд, «дзаг у», зæгъгæ-иу, дзурад.

Ссыди йæ хæдзармæ Дзамболат, йæ саджы мардмæ дæр нал бацыд. Йе 'фсинмæ дзуры, хæринаг мын, зæгъгæ. Иу къусы-дзаг ма сæм ссад уыди. Ус уый арынджы æркалдта. Дон ыл куы æркодта, уæд хыссæ арынджы дзаг сабузта. Ус æй дыууæ боны фæкодта уыцы хыссæ. Уæд куыроймæ къæртайы дзаг ссинаг ахаста æмæ дзы æртæ боны ссад фæхаста. Уæд Дзамболат бамбæрста, «йæхион» ын цы хуыдтой, уый.

Дыккаг бон йæ саджы мард æрхаста. Адæмæн дæр дзы лæвæрдтой, æмæ сын уæддæр афæдзвæг ссис. Ус «нæй» нал дзырдта æмæ ма абон дæр бæркадджынаы цæрынц. Æз дæр сæм сæмбæлын.

1884 азы гуырд Хæдарцаты Иласы фырт Никъалайы ныхæстæй йæ 1963 азы 22 сентябрь Гуысырайы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЗОНД, АМОНД ÆМÆ ÆФСАРМ

Зонд, Амонд æмæ Æфсарм æфсымæртæ уыдысты. Æмæ Æфсарм æппынæдзухдæр æфсармы кодта, стæй сæ кæстæр

дәр уыди. Ёмæ-иу æй истæмæ куы арвистой, уæд-иу æфсармы кодта, æмæ-иу афтидæй дәр æрбацыди, ныхмæ фæлаууын нæ фæрæзта. Ёмæ йыл Зонд æмæ Амонд сафыны фæнд скодтой. Акодтой йæ, æртæ фæндаджы кæм баиу сты, уырдаем. Ёмæ дзы иу фæндаг, ацу æмæ æрцуйы фæндаг уыди, иннæ та — ацу 'мæ мауал æрцуйы фæндаг, аннæ та амонд-хæссæг.

Акодтой йæ æмæ йæ ацу æмæ мауал æрцуйы фæндагыл сарæзтой. Арасти Ёфсарм. Цæуын байдыдта, цæуын байдыдта. Уæд æм иу уæлхох быдыры иу ранæй сызгъæрин галуан æрттывы, æмæ уымæ йæ ных сарæзта. Цæуы. Галуанæй йæм кæсынц. Уым та уыдис æртæ чызджы. Ендæр бæстыл змæлæг нæ уыд. Ёртæ чызджы кæсынц кæсэнцæстæй, æмæ ахæм их уарын рауагътой æмæ дуртæ, къæдзæхтæ пырх кодта. Ёфсарм цæуы уæддæр, ницы йæ хыгдары уыцы их-уарын. Стæй та йыл ахæм дымгæ рауагътой, æмæ зæххы цъар стыгъта, бæстæ фæлдæхта. Уæддæр Ёфсарм цæуы, ницы йæ хыгдары, æфсармыгæнгæ быры. Стæй та йыл ахæм хур рауагътой, æмæ зæххы цъар пиллон уагъта. Уый дәр та йæ ницы хыгдары.

Ныр галуанмæ сæввахс и. Цыдæриддæр уыд, уæддæр схæццæ. Уæд æртæ чызджы кæрæдзимæ дзурынц:

— Амæ цыдæр курдиат ис, æмæ йæм цом ныццæуæм не 'ртæ дәр.

Æрцыдысты йæм. Фæрсынц æй.

— Цы дæ, цавæр дæ?

Уый йæхи ныгуыбыр кодта, афтæмæй сæм дзуры:

— Мæнæ цог (ома цæуæг) дæн.

— Амæ цыдæр курдиат и æмæ йын хæс радтæм, — дзурынц та чызджытæ. Уый æфсармы кæны, бакæсын дәр сæм нæ уæнды. Уыдон ын афтæ:

— Нæ фыд авд паддзахимæ хæцы, æмæ уымæн цы бакæндынæ?

Ёфсарм йæхи бакъултæ кодта:

— Нæ зонын, цы мæ бон уа, уый.

— Уæдæ ацу æмæ нын кæнæ нæ фыды æрбакæн, кæнæ нæ фыды сæрма паддзахы сæр. Йæ чызджы та нæ хæрæфыртæн чындзæн. Ёмæ не 'ртæйæ кæцы дæ зæрдæмæ цæуы, ууыл дæхицæн бинойнагæн бæрæг скæн.

Уый æфсармы кæны, афтæмæй сæ иуæй загъта, уæдæ мæнæ уый фæуæд, загъгæ. Бæрæг кæуыл скодта, уый йæ сызгъæрин къухдарæн рафтыдта æмæ йын загътой:

— Фæндагыл дæ зæрдыл кæм цы æрбалæууа, уым зæххыл

ацы къухдарæн æрæвæр æмæ, дæ зæрдæ цы загъта, уый дзы фестдзæн.

Аргъуыды къухдарæн дәр уæдæй нырма баззад.

Араст уырдыгæй Ёфсарм. Чызджытæ уым базадысты. Цæуы, цæуы æмæ иу лæгъз быдырма бахæццæ. Уым æрныгъ-уылæн никуы и. Афтæмæй дзы паддзæхтæ хæцынц, туыпп кæнынц. Ёфсарм, бафæлвæрон, загъгæ, къухдарæн зæххы æрæвæрдта æмæ скуывта:

— Уæдæ, Хуыцау, ам къæдзæхы цъуппытæ æмæ хъæды къудзита, йæ хуылфы гыццыл æфсад, афтæмæй цы фесты!

Ёмæ дзы уыдон фестыдысты.

Уæд паддзæхтæ лæгъз быдырæй уыцы къохмæ сæхи сарæзтой, ай цавæр у, загъгæ. Ёмæ сæ уырдыгæй ныссæрфта уыцы гыццыл æфсад. Змæлæг дзы куы нæуал уыд, уæд ма дзы иу паддзах йæ ус æмæ йæ чызгимæ æмбæхстæй баззад. Уый дәр базыдта Ёфсарм. Уæд сæм бацыд æмæ уыдонмæ æрфысым кодта æмæ сæ фæрсы:

— Ёгас ма куы баззайат, уæд уæм куыд кæсы?

— Ёмæ ма мах дәр иунæгæй чырдаем фæцæудзыстæм!

Ацардысты, стæй Ёфсарм паддзахæн афтæ.

— Цом ма искуы нæхи аирхæфсæм.

Файтон сифтыгътой. Цæуын байдыдтой æмæ куы адардсты, уæд та Ёфсарм къухдарæн зæххы æрæвæрдта æмæ дзуры:

— Хуыцау, уæдæ ацы ран дзыхъхъытæ, уæрмытæ, цъымаратæ æмæ хъæды къохтæ цы фесты!

Ёмæ дзы ахæмтæ фестад. Ёмæ сын сæ файтонæн разма дәр ацæуæн нал уыди, фæстæмæ дәр. Стæй Ёфсарм загъта паддзахæн, цом, уæдæ уыцы тигъæй акæсæм, кæд дзы искуы фæндаг уайд, загъгæ. Чызджы файтоны ныууагътой. Тигъмæ куы ссыдысты, уæд та йын афтæ, цом-ма, дæдæ уыцы æрхмæ ныккæсæм, кæд дзы искуы фæндаг уайд. Ёрхмæ куы ныццыдысты, уæд Ёфсарм паддзахæн йæ сæр æрбалыг кодта æмæ йæ дзæкъулы авæрдта. Фæстæмæ раздæхти. Чызгмæ æрбацыд æмæ йæм дзуры:

— Дæ фыд никацæй ма зыны? Мæнæ дæлæты цы фæндаг и, ууылты куы 'рцыди?

Стæй чызджы йема ракодта æмæ, йæ къухдарæнæй фæндаг сыгъдæггæнгæ, рафардæг уыцы æртæ чызгмæ. Рæстæг рацыди уæдмæ. Схæццæ ис. Ёртæ чызджы йæ разма разгъордтой. Уый дзæкъул фегом кодта æмæ сæм дзуры:

— Уæ фыды уын не ссардтон, фæдæ уын мæнæ уæ фыды

сәрмә паддзахы сәр. Мәнә йә чызг та уә хәрәфьртән — бинойнаг.

Уыдон дәр ыл бацин кодтой.

Цас фәцардаид уым, стәй уәд сфәнд кодта йә райгуыраен бәстәмә цәуын. Нә йә уагътой, фәлә фәстагмә уәддәр сразы сты чызджытә. Әмә паддзахы мулк цышпар дихы акодтой. Дыууә дихы, йәхи йын чи саккаг кодта, уыцы чызг әмә Әфсармән, дыууә дихы та иннә дыууә чызгән. Параст сты уырдыгәй әмә әртә фәндаджы астаумә паддзахы чызгимә сә хьәумә әрфардәг. Хьәуы кәрон уәладзыг агъуыст ацәттә кодтой. Рацу-бацу кәны Әфсарм әмә ныхәстәм хьусы. Зонд әмә Амонды кой кәнынц адәм. Цыма сә нә зоны, афтә адәмы фәрсы:

— Зонд әмә Амонд та цы сты?

— Уыдон әфсымәртә сты.

— Әмә цавәртә сты?

— Ницы, цыдәр әргъәвстытә.

— Әмә сын әфсымәр нал уыд?

— Уыди ма сын иу әфсымәр, Әфсарм, зәгъгә, әмә кәмдәр фесәфт.

Кьорд рәстәджыты фәстә ссыд йе 'фсымәртәм. Уыдон ма мәнг дзой-дзой кәнынц. Зонд хинәй куыста әмә йын ницы әнтысти. Амонд та фәлвәрдта әмә дзы йә кьухы ницыуал уыд. Йәхәдәг сә зоны Әфсарм, фәлә йын йәхи нал зонынц. Уый сын афтә:

— Зонд әмә Амонд, сымахән әфсымәр нал уыд?

— Уыди ма нын иу әвзәр әфсымәр — Әфсарм. Кәдәмдәр фәцыд әмә фесәфт.

Афтәмәй сәм әртә фәлтәры ссыди, уәдмә не схьәр кодта йәхи. Стәй сын загъта:

— Әз уе 'взәр әфсымәр дән, уе 'взәр әфсымәр! — Әмә сын әрдзырдта, әртә фәндаджы астаумә йә куыд фәкодтой әмә йә куыд арвыстой, уый.

Уәд кәрәдзиуыл фәцинтә кодтой. Уырдыгәй сә ракодта. Ныссыгъдәг сә кодта. Сәхиуыл куы фәхәцыдысты, уәд сын хордзентә сызгәринәй байдзаг кодта әмә сын загъта:

— Ацәут әмә уәлә нә фыды цәрәнты цәрут. Әз та ацырдыгәй хьахьхәндзынән.

Әфсарм афтә домбай у.

Хәдарцаты Иласы фьрт Никъалайы ныхәстәй йә Гуысырайы 1963 азы 23 сентябры ныффыста Цагъаты Анастасия.

УСЫ УЫНАФФӘ

Уастырджийән йә бинойнаг афтә загъта:

— Маргъы бумбулийә мын баз әмә гобан куыд уа, афтә.

Уастырджи уыджы арвыста, ацу әмә маргъәй, сырдай цыдәриддәр ис, уыдон әрәмбырд кән. Уыг ацыди. Фыццаг хәлынбыттырыл сәмбәлд. Әрхәццә йә кодта, әмә йә ус атыдта. Уәд дыууә бонмә нал әрцыд уыг. Куы 'рцыди, уәд әй Уастырджи фәрсы:

— Цәмән әрәгмә цыдтә, ныронг кәм уыдтә?

— Адәмы нымадтон, мәрдтә фылдәр сты, әгәстә фылдәр сты, уый базонон, зәгъгә.

— Әмә кәцытә фылдәр сты?

— Усәмвәнд ләг дәр мәрдтыл нымад; зымәг кәрц кәмән нә уа, әмә нымәт кәмән нә уа, уый дәр мәрдтыл нымад. Афтәмәй мәрдтә фылдәр сты.

Уастырджи йәхимә агад әркаст, әмә уыг цы мәргътә әрәмбырд кодта, уыдон ауагъта, ме 'фсин мын бауынаффә кодта, зәгъгә.

Пагәты Хуысинәйы фьрт Бачейы ныхәстәй йә Тәмисчъы 1963 азы 26 сентябры ныффыста Цагъаты Анастасия.

АРАХЪХЪ

Арахъхъ хәйрәг әрхъуыды кодта. Уастырджи кьуылылх бәхыл әрцыд йә рәзты әмә йәм хәйрәг дзурь:

— Еблагъуә скән, мәнә иу нозты мыггаг әрхъуыды кодтон.

Әрбадти Уастырджи. Йә разы йын тымбыл фынг әрәвәрдта. Хоры кәрдзын, хьәбәр цыхт фынгыл, әмә йәм сыкъя авәрдта, Куы йә анызта, уәд әй хәйрәг фәрсы:

— Гъы, куыд у?

— Иу — әлгъыст.

Уәд та йәм дыккаг авәрдта, әмә йә Уастырджи куы анызта, уәд афтә зәгъгы:

— Дыууә дзы чи нуаза, уый — ме 'мбал.

Уәд та йә нал уадзы хәйрәг әмә та йәм әртыккаг авәрдта. Әмә та йә Уастырджи куы анызта, уәд загъта:

— Әртә дзы чи нуазы, уый де 'мбал (ома хәйрәджы әмбал).

Пагәты Хуысинәйы фьрт Бачейы ныхәстәй йә 1963 азы 25 сентябры ныффыста Цагъаты Анастасия.

УАЗÆГХОР КУЫРТТАТÆ

Иу фæсхохаг лæг амардта æмæ уырдыгæй ралыгъди. Æфцæгыл æрхызт Хилакъмæ. Дæлæмæ рацыд æмæ Гуыттиаты хъæумæ куы 'рхæццæ, уæд уым зæронд ус хурмæ бады. Лæг æм бацыд, йæ дзидзи йын йæ дзыхи акодта æмæ загъта:

— Æз де уазæг, баххуыс мын кæн!

Гуыттиатæ йæ суазæг кодтой. Сæхимæ йæ æрцæрын кодтой æмæ йæ тынг буц дардтой.

Фæсхохи лæг кæмæй амардта, уыцы мыггаг дæр йæ фæдыл куыд нæ зылдаиккой. Базыдтой йæ, кæм ис, уый. Мæнæ Хæрисджыны дæр Гуыттиатæй иу хæдзар царди. Уыдонмæ цæуыи байдыдтой фæсхохæй. Æмæ сын дзурын байдыдтой:

— Нæ марæджы нын радгут æмæ уын дзæкъулы дзæг æхца ратдзыстæм.

Æхца кæй нæ сайы! Æмæ Хæрисджыны Гуыттиатæ сразы сты фæсхохаджы йæ туджджынты къухмæ раттынæн баххуыс кæныныл. Се 'рвадæлтæм, Гуыттиаты хъæумæ, бацыдысты æмæ загътой:

— Махæн дæр не 'фсымæр дæ æмæ махмæ дæр иу чысыл ацæр.

Сæхиуыл æй æрæууæндын кодтой.

Уæд ын дзурын байдыдтой:

— Немæ фæсхохмæ фæндагамонæг рацу. Мах иу хъæздыг бæстæ ссардтам æмæ фос фæкæнæм.

Сразы йæ кодтой. Цæмæй сыл баууæндыдаид, уый тыххæй Зæриноныхы кувæндонны мидæггаг быруйы цыппар фисыныл Гуыттиатæ цыппар дзæнхъа дуры сæвардтой, адон не 'вдисæн, куыд дыл сайдæй нæ рацæудзыстæм, зæгъгæ.

Ацыдысты. Æфцæгмæ куы схæццæ сты, уæд, нæ фæллад суадзæм, зæгъгæ, æрбадтысты. Бахордтой, банызтой. Лæппуйæн фылдæр аназын кодтой æмæ афынæй.

Ныр сын фаллæгтимæ дзырд уыди, мах, зæгъгæ, фæдис фæхъæр кæндзыстæм, уый сонтæй фæгæпп кæндзæн, сымах та уæхи аиуфарс кæнут.

Лæг куы афынæй, уæд ын Гуыттиаты æфсымæртæ йæ топпы хъусы дон ауагътой. Йæ кард ын дуртыл фæхостой.

Уалынмæ фæсхохæгтæ хъæмп ссыгътой, æмæ фæдис фæхъæр кодтой. Лæппу сонтæй фæгæпп ласта. Йæ топмæ фæлæбурдта, фæлæ ма кæм! Уыдон ыл ралæууыдысты æмæ йæ амардтой. Гуыттиатæн та тамакодон чыссыайы æртыгай капечытæ 'мæ

суаритæ æрбаппæрстой, дзæкъулыдзæг æхца уын загътам, æмæ мæнæ уæ дзæкъул айсут, зæгъгæ.

Уæдæй нырмæ баззад загъд, Куырттатаæ уазæгхор сты, зæгъгæ.

63-аздыд Мырзаганты Хъамболаты фырт

Сæхманы ныхæстæй йæ 1963 азы 16 сентябры ныффыста Цагъаты Анастасия.

КУЫРТТАТЫ КОМ

Куырттаты комы равзæрæн у Уæлладжыраей. Уæлладжыры комæй рацыди дыууæ цуаноны — Куыртта æмæ Тæга. Хъæды æлдæмæ-æддæмæ ацыдысты æмæ Хæкъуынайы хъæды астæу ссардтой æрдуз. Æмæ сæ зæрдæмæ фæцыди цæрæн бæстæн. Æмæ ацыдысты фæстæмæ. Сæ хæстæг, сæ къабæзты ракодтой æмæ уым æрцардысты. Уæд быдырты та цардысты кæсæг. Уыдон тых кодтой, æмæ сын ардыгæй сæ лæппуты хастой.

Куыртта æмæ Тæга иу ахæмы фæзæрдæхудт сты сæ цуанон куыйты тыххæй. Сæ цуанон куыйтæ фæхыл сты, æмæ Куыртта Тæгайы куыдзы асхуыста лæдзæгæй. Тæга æмбаргæдæр лæг уыди æмæ дзургæ ницы скодта, фæлæ йæхицæн загъта: ай мын махи дæр искуы афтæ асхойдзæни, фæлтау æнæ хылæй байуарон.

Тæга цуаны фаллаг коммæ афтыд. Уым йæ зæрдæмæ фæцыд æмæ дзы æрцард. Уымæ гæстæ хонынц Дæргъæвсомы «Тæгиатæ». Куыртта баззад ам цæргæйæ. Уым, Хæкъуынайы, цардис, æмæ йын кæсæг йæ иунæг фырты ахастой. Æндæр ын ницы уыдис цотæй. Лæппуйы бирæ рæстæг нал федта йæ фыд. Мад бакуырм ис йæ иунæг фыртыл кæуынаей. Лæппу кæсæгмæ схъомыл. Иуахæмы лæппу куыдта быдыры хус бæхы сæрыл.

Æлдарæн уыдис æртæ чызджы. Уыдон бахъуыды дардтой лæппуйы. Сæ фыдæн загътой, нæ уацайраг фæкафы, фæзары, стæй уый фæстæ бæхы сæрыл фæкæуы, æмæ ма йæ бафæрс. Æлдар æм басидт æмæ йын загъта.

— Мæ хистæр чызджы дын дæттын æмæ ма мын зæгъ, куы фæкафыс, куы фæзарыс, уæд бæхы сæрыл цæмæн фæкæуыс?

Æмæ æлдары фарстæн дзуапп нæ радта. Дарддæр дæр та афтæ кодта. Чызджытæ та сæ фыдæн загътой. Уый та йæм басидт æмæ та йын загъта:

— Мæ астæуккаг чызджы дын дæттын æмæ цæуыл кæуыс, уый мын зæгъ.

Æмæ та йын дзуапн нæ радта.

Иуахæмы фыд йæхæдæг дæр ссыди мæсыгмæ æмæ уырдыгæй касти. Æмæ та лæппу фæкафыди, фос хизгæйæ, фæзарыди. Стæй та уыцы бæхы марды сæрмæ бацыд, æмæ та ууыл фæкуыдта.

Изæры йæм æлдар басидт æмæ йæ фарста. Тæрсынтæ йæ кодта алы хуызы, фæлæ йын лæппу дзуапн нæ лæвардта. Стæй йын фæлмæнæй загъта:

— Баууæнд мæ ныхасыл. Мæ кæстæр чызджы дын дæттын, цауыл кæуыс, уый мын загъ.

Уый та уарзта кæстæр чызджы. Чызг æй йæхæдæг дæр уарзта. Æмæ йын уæд лæппу загъта:

— Ды дæ ныхасæн хицау, æз цауыл кæуын, уый дын загъдзынæн. Æз кæуын уыцы бæхы сæрыл уымæн, æмæ уыцы бæхы сæр уыдис хорз бæхы мыггаг, æмæ кæд уый дæр мæ хуызæн æвдатæй фесæфт, загъгæ, ууыл фæкауын.

— Æмæ уæд ахæм бæхы мыггаг нæ базонис? — загъта йын æлдар.

— Дардмæ йæ куы фенон, уæддæр æй базондзынæн.

Æлдар æй бафарста:

— Нахи бæхты рæгъауы ис ахæм, æви нæ?

Æмæ йын лæппу дзуапн радта:

— Нæй.

Æлдар йæ кусджытæн загъта:

— Бæхты хуыздæртæй нын дыууæйыл сæргътæ сæварут. Мах ацы лæппуимæ балцы цауæм.

Абалц кодтой. Кæсæджы æлдæрттыл фæзылдысты. Бирæ рæгъæуттæ федтой, æмæ ахæм никуы ардтой. Фæстагмæ ма иу æлдармæ уыди рæгъау, æмæ ма уымæ бафтыдысты. Æлдары нæма федтой, фæлæ рæгъауы кæрон мæллæг дыууæ байраджы хызтис, æмæ йын лæппу загъты:

— Адон уыцы бæхты мыггагæй бæргæ сты. Кæд нæ къухы бафтой, уæд сæм дыууæ миниуæджы уызæнис.

— Цы миниуджытæ сæм уызæнис?

— Иу дзы сихоры онг рæвдз цаудзæнис, сихорæй изæрма фæсте зайдзæнис. Аннæ та сихорæй изæрма рæвдз цаудзæнис, сихормæ та фæсте зайдзæнис.

Æлдармæ бацыдысты. Æмæ йын иннæ æлдар загъта:

— Мæнæ мæ бæхгæсæй дыууæ байраджы дарын, æмæ йын æвзæр истытæ ауæй кæн.

Гъемæ сын æлдар уыцы дыууæ байраджы ауæй кодта. Æрластой сæ сæхимæ æмæ сæм афæдз базылдысты. Бæхтæ бадынæн

сбæззыдысты. Сæргътæ сын сæвардтой афæдзы фæстæ, абалц кæнæм, загъгæ. Лæппу æлдары бафарста:

— Кæцырдæм балц кæнæм?

— Хурыскæсæнырдæм.

Æлдары сбадын кодта лæппу райсомæй сихормæ фæсте чи зади, уыцы бæхыл. Бæх фæсте зад. Фæлладис. Æлдар мæсты кодта. Сихор куы ссис, уæд та йæ иннæ бæхыл сæвардта, æмæ та йын уый дæр фæсте зайын байдыдта. Уæд лæппуы бафарста, цæмæн афтæ у, загъгæ.

— Æз дын куы загътон се 'лхæнгæйæ. Ды цы бæхыл бадтæ сихормæ, уымæн йæ ныхыл уыди зыгъар. Цыдыстæм хурыскæсæнырдæм, æмæ йæ хур нæ уагъта цауын. Иннæ бæх та дын фæсте уымæн зайы, æмæ уымæн та йæ фæстаг къæхтæ æмбисæй дæлæмæ сты урс. Ныр та хур чъылдымырдыгæй касы. Йæ къæхтæ йын æндавы, æмæ бæх цауын нæ фæразы.

Сæ балц ахицæн, æрцыдысты. Уæд æлдар загъта, уæдæ ацы æрхъуыдытæ кæмæ и, уый, æвæццæгæн, тыхсы йæ 'нæбары цардæй. Йæ кæстæр чызджы йын сравдз кодта. Йæмæ йын адæм бафтыдта æмæ сын бацамыдта, кæдæм æй кæнын хъуыд, уый. Лæппу йæхæдæг нæ зыдта, йæ бæстæ кæм уыди, уый.

Рарвыста йæ буцæй, æмæ йæ æрбахæццæ кодтой ардæм. Уæлæсыхы сын баталынг. Арт скодтой, æмæ сæм Куырттайы фæсдзæуинтæ æрлæбурдтой, нæ зæххыл чи æрæнцади, загъгæ. Æмæ лæппу загъта:

— Цæуæг адæм стæм æмæ ныл баталынг и. Боны рухсмæ нын бахатыр кæнут.

Æхсæв уым базадысты. Райсом лæппу йæхæдæг ссыди Куырттама. Æмæ йæ бафарста лæппу йæ фыды йæ цардыуæгæй. Фыд ын радзырдта, кæсæг ын йæ лæппуы куыд ахастой, куыд базæронд, уыдаттæ. Лæппу йæ бафарста:

— Нæ йæ базонис дæ фырты, куы йæ фенис, уæд?

— Бæгуыдæр æй базонин.

— Цæмæй йæ базонис?

— Йæ дыууæ уæны астау уыди сау стъæлф, æртæдзыхон чъирийы хуызæн.

Лæппу йæ хæдон раласта. Йæ уæнтæ йын федта фыд. Ба-зыдта йæ æмæ йыл бацин кодта. Лæппу бафарста:

— Мæ мад ма æгас у, æви нæ?

— Æгас у, фæлæ бакуырм и дауыл кæуынай.

— Уæдæ ма йын ма загъ, кæддæра мæ базонид.

Бацыдысты мадмæ. Уый дæр ын, цæмæй бакуырм, уый тау-рæгътæ фæкодта. Мад лæппуы къух куы райста, уæд ыл

фагуырысхо, кәд куырм уыд, уәддәр. Амән, дам, йә уәнтгә нәхи туджы хуызән сты. Уәд ләппу загъта:

— Базонис ма дә ләппуйы?

— Ацы куырмәй дәр ма йә дыууә уәны астәу мә кьухтә куы 'рхәссин, уәд әй базонин.

Ләппу та йә хәдон раласта, уәдә ма фен, загъгә. Ус йә кьухтә куы 'рхаста, әмә сау стьәлфмә куы 'рхәццә, уәд фырцинаәй йә цәстәй ракастис: ай мәнәй чи райгуыр, уыцы ләппу у!

Уәд загътой:

— Ләппу, уәдә ардәм хъәд сдәр и. Фәлтау, дәлә әхсәви-уат кәм әркодтай, уырдам хъәд дәр, дон дәр хәстагдәр сты әмә уым әрәнцайәм. Афтәмәй Хәкьуынайә Уәләсыхмә әрлыгъдысты. Уым хъәу сбирә сты. Хъәд дәр сгыццыл ис, әмә уәд Фәзмә әривтой.

Фыццаг әрлыгъдысты Дзуарыхъәумә, Дәллагхъәумә әмә Барзыхъәумә. Стәй адәм куыд фылдәр кодтой, афтә фәйнәрдәм лыгъдысты. Афтәмәй сси Куырттаты ком.

Хъәд дәр дзы нал и, цәрәг адәм дзы бирә сси. Хилакьмә дәр ардыгәй мидәмә алыгъдысты.

Уәләсыхәй ардәм әрлыгъдысты Уаниатә, Брытъяатә, Дзодзыккатә; Дзуарыхъәумә та балыгъдысты Богъатә, Чьерджиатә әмә әндәртә. Уыдон иууылдәр ләгты нәмттә уыдысты. Фыды номәй сысты мыггәтгә.

1901 азы гуыр, чысыл ахуыргонд Уаниаты Хъауырбеджы фырт Зауырбеджы ныхәстәй йә 1963 азы 20 сентябры Дәллагхъәуы ныффыста Цагъаты Анастасия. Зауырбег ацы таурәгь фехъуыста 120-аздыд Брытъяаты Тәгәрхъанәй, стәй йә фыдыфыл Аударыхъойә.

КУЫРТТАТЫ КОМЫ РАВЗӘРД

Уыдысты Уәлладжыр, Тәга, Куыртта әфсымәртә. Әмә әппәты разәй, ирон адәмәй цы муртә баззад, уыдон хәхтәм куы 'рцыдысты, уәд әрцардысты Дагомы әмә Нары. Әфсымәртән ма уәд сә фыд дәр әгас уыдис.

Рацыдысты уырдыгәй бәстыл зилгә әмә әдзәрәг бәстә ссардтой ам. Уәртә Цымыти кәм ис, уым уыд нәзы, хъарман тулдз хъәд. Уым цуангәнгә әрцыдысты. Цымытийы Цыхцыры

хъәды мидәг суадон ссардтой. Әхсәв уым баззадысты. Уырдыгәй райсом ахызтысты Дәргъәвсы коммә. Хъахъхъәдуры әрынцадысты. Уым та уыди бәрз хъәд. Фәстәмә сындәггай цуангәнгә Дагоммә ныццыдысты. Әмә сә фыдән радзыр-той: федтам стыр хорз әдзәрәг бәстәтә. Фыд загъта:

— Цалынмә адәм не сбирә сты, уалынмә уыцы дыууә комы әрцахсут.

Әмә загътой әфсымәртә Уәлладжырән: кәдәм дә фәнды цәуын, кәм дә фәнды цәрын? Әмә уый загъта:

— Әз Дагомы не суәгъд кәндзынән.

Кәстәр әфсымәр та загъта.

— Хатыр уә курын, ме 'фсымәртә, фәлә мәнә нә фарсмә цы ком и, уый мын радтут.

Әмә йын әй радтой. Гье уый тыххәй хуыйны ацы ком Куырттаты ком, ома йе 'фсымәртәй йә кәй куырдта Куыртта, уый тыххәй. Тәга та әрәнцади Дәргъәвсы комы Хъахъхъәдуры.

Мырзаганты Хъамболаты фырт Сахъманы ныхәстәй йә Хәрисджыны 1963 азы 11 сентябры ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЦЫМЫТИЙЫ РАВЗӘРД

Уәлладжыры комәй ләг рацыди әмә уәлә Цымытийы суа-доны цур саг амардта. Ран йә зәрдәмә фәцыди цәрынән. Ацыди фәстәмә әмә йе 'фсымәрән загъта:

— Цом, уыцы ран цәрынән фенәм.

Әрцыдысты ардәм. Ран сә зәрдәмә фәцыди, фәлә дон кәм ис, зәгъгә, ныццыдысты дәлдәр әмә уым дон ссардтой. Дон хъуынайы бын уыди, фәлә йыл куырой саразан уыд. Уәд Уәләсыхы әрцардысты. Уыцы дыууә әфсымәры хуындысты Цымыти әмә Куыртта. Хорз нә фидыдтой, әмә Цымыти уәртә Дыгу-рырдәм алыгъди. Стәй фәстәмә ардәм әрцыд. Уәлә Хәлгъоны хъугәмтты цы цәрджытә уыди, уыдонмә ссыд әмә сын загъта:

— Дәлә ме 'фсымәримә нә фидауын, әмә мәм фәкәсут хәдзар кәнынмә. Стәй ме 'фсымәры асурдзынән әмә мах цәрдыстәм.

Уыдон ыл бауәндыдысты. Феххуыс ын кодтой. Хәдзәртгә куы сраәвдз сты, уәд йе 'фсымәрма фәдзырдта әмә Хәлгъо-ны чи царди, уыдоны фәсырдтой. Афтәмәй Цымыти уым цәргә баззади, Куыртта та — Уәләсыхы. Цымытийы хъәуы ном дәр уый номәй рацыди.

Цымытийæн уыди цыппар фырты: Дадыг, Бадзи, Хъæлог, Тадзи.

81-аздыд Къозаты Елзарыхъойы фырт Тем-
болаты ныхæстæй йæ 1963 азы 10 сентябры
Уырыхъæуы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЦЫМЫТИЙЫ РАВЗÆРД

(Æндæр вариант)

Цымыти ралыгъди Дыгурæй. Цымыти иунæг лæг уыди. Царди Стыр-Дыгуры. Уырдыгæй цуаны рацыд. Ардæм æрæфтыд. Ам та хъæд уыди. Саг дзы амардта æмæ йæ уæлæ доны размæ æрхаста. Ам царынæн йæ зæрдæмæ фæцыди. Æрлыгъди ардæм. Ам ын райгуырд æртæ фырты — Дадаг, Хъæлог, Бадзи. Уыдонæй алчидæр йæхæдæг смыггаг и: Хъæлогатæ, Дадагатаг, Бадзиатæ. Гъер уыдонæй чи рацыди, уыдон сты Цымыти.

Ам цардысты Цымытийы размæ кæсæг. Уыдон размæ та грекъ. Уæлæ ныр дæр сæ уæлмæрдтæ æгас сты. Ирон адæм куы стыхджын сты, уæд Кæсæг быдырмæ сæхи айстой.

Куырттаты комы уæздан сæхи хуыдтой Барзыхъæу, Дæллаг-хъæу, Фæрдыгдон. Уыдон-иу иннæтимæ хæцгæ кодтой.

Уæздан мыггæгтыл нымæд уыдысты: Богъатæ, Гуыриатæ, Тохтиатæ, Хæдарцатæ, Цопанатæ, Чъерджиатæ. Уыдон пысыл-мон дин кодтой.

1913 азы гуырд Бызыккаты Хатæхцыхъойы
фырт Дæхцыхъойы ныхæстæй йæ 1963 азы 14 сен-
тябры Цымытийы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЦЪÆРИТТЫ ХАБАР

Цымыти Уæлладжырыл Дыгурæй æрцыд. Ам та уæд хъæд йеддæмæ ницы уыди. Цымыти саг амардта. Уæртæ цыхцыры (ныр Цымытийы астæу ис) дон ссардта. Йæ саджы мардæй ба-хордта доны раз. Иннæйы уым бæласыл сауыгъта.

Ацыд. Ацы бæстæ йæ зæрдæмæ фæцыди æмæ фæстæмæ æрцыди. Йæ уæле, мæсгуыты та Хæбæлатæ æмæ Габысаты хъæу цардысты, æмæ сын загъта:

— Ам мын иу дуры сæр радтут, уæ зæхх мæ нæ хъæуы. Радтой йын бынат. Сарæзта дзы хæдзæрттæ, стæй чъырæй амад мæсыг. Куы йын сцæттæ сты, уæд йе 'ртæ фырты æркодта.

Мæнæ Хидыхъусы сæрмæ та Цъæритт цардысты. Уыдонæн дæр сæ алыфарс фидар уыди. Æмæ Цъæритт Цымытийы мæстæй мардта, ды æрцæуæггаг дæ, зæгъгæ. Цымыти йæм фæмæсты æмæ загъта:

— Фæлæуу, уæдæ фендзыстæм, кæддæра æрцæуæггаг чи уа. Афтамæй Цымыти Цъæритты дуаргæсæн балæгъзтæ кодта:

— Дуар нын гомæй ныууадз æмæ дын хæдзар скæндзыстæм. Сразы дуаргæс æмæ загъта:

— Ныууадздынæн дуар гомæй æмæ уын пиллон ссудз-дзынæн.

Ссыгъта пиллон. Цымыти йæ фырттимæ æрбабырста æмæ Цъæритты ныццагътой. Чи ма дзы баззад, уыдон Фæсхохмæ алыгъ-дысты æмæ фалæ дæр сæхи (сæ хъæуы ном) Цъæритт хоньц.

Уæд Цымыти дуаргæсæн Хидыхъусы хæдзар скодтой. Уымæн цот нæ уыди. Амард, æмæ уæд адæм Хидыхъусмæ лидзын рай-дыдтой. Габысатæ æмæ Хæлгъонæн дæр Цымыти тых кæнын райдыдта йæ фырттимæ æмæ уæд нышпырх сты. Цымыти та уым царгæйæ баззад æмæ йæ номыл хъæу рацыд.

Æртæ Цымытийы хуыдтой Хидыхъус, Къадат æмæ Цымы-тийы хъæуты.

75-аздыд Къозаты Исламы фырт Мырзабе-
джи ныхæстæй йæ Хæрисджыны ныффыста Цагъ-
аты Анастасия. Мырзабег ацы таурагъ фехъуыс-
та 140-аздыд Хъæрацаты Тусæй.

ЗÆРОНД ТÆМИСКЪ

Раздæр Гуырдызыйæ (Джерæй) ралыгъдысты Бекъойтæ Зæронд Тæмискъмæ. Уыдонæй раздæр дзы царæг нæ уыди. Джерæй ралыгъдысты æртæ æфсымæры — Тотт, Еба, Къозма. Уыдон уым æлдар Ерыстауы фырты амардтой, хъалон сæ кæй иста, уый тыххæй. Куы йæ амардтой, уæд алыгъдысты, æмæ сæм иу сидзæргæс ус ныхъхъæр кодта.

— Уæ Тотт, уæ Къозма, уæ Еба, уæ хæрзæггураггаг мæн, Ерыстауы-фырт амардис!

Уæд ралыгъдысты æмæ Уæлладжыры комы, Цъамады Бицъ-оты Тоттмæ бафысым кодтой. Агуырджой фæсвæд быпат, фæсвæд бæстæ, Ерыстаутæ сæ кæм не ссардтаиккой, ахæм бæстæ. Уæд сæ Бицъоты Тотт ахуыдта Карцамæ. Карца сæ зæрдæмæ нæ фæцыд, æмæ фæстæмæ æрцыдысты Цъамадмæ.

Уæд агургайæ æрæфтыдысты Зæронд Тæмискъмæ. Уым хорз хæдзар скодтой. Уæд уым царæг нæма уыди. Уыдон дзы куы

'рцардысты, уæд Ботъотæ, Пагæтæ, Черчестæ та Цъамады уыдысты, æмæ уыдон дæр ралыгъдысты уырдаем. Æз дæн цыппæрæм фæлтæр Зæронд Тæмисчъы Тотт куы 'рцард, уæдаей. Зæронд Тæмискъæй æрлыгъдысты адæм бынмæ, Садонгоммæ кæнæ Мидæггаг Тæмискъмæ. Стæй 1940 азы та ралыгъдыстæм ардаем, манæ ныр цы Тæмисчъы царæм, уырдаем.

*87-аздыд Бекъойты Хъасболы фырт Бечмыр-
зæйы ныхæстæй йæ 1963 азы 25 сентябры Тæмис-
чъы ныффыста Цагъаты Анастасия.*

ХИЛАЧЪЫ ФИДАР

Хилачъы цы фидар ис, уый гуырдыиаг паддзахы бынат уыд. Чъыраей амад фидар у иу хохæй иннаемæ, Калоты хъæуы фале Бæрзонд къæдзæхы сæр йæ дуар. Йæ хуылфы та уыди паддзахы бадæн. Фидар дыууæ лæджы хъахъхъæдтой. Ус-паддзах куы марди, уæд хъалагъуртæй иумæ басидт æмæ йын афтæ загъты.

— Æз куы амæлон, уæд дæ уæртæ де 'мбал марынмæ хъавы. Стæй иннаемæ басидт æмæ уымæн дæр загъта афтæ. Афтамæй дыууæ лæджы кæрæдзиуыл сардыдта. Ардаугæ та сæ скодта уымæн, æмæ йын, цæмæй куы амæла, уæд йæ сызгъæринтæ дæр мачи ссара, стæй кæм ныгæд у, уый дæр мачи зона. Тарстис, исчи йын йæ мардæн фыдмитæ куы бакæна, стæй йæ сызгъæринтæ искай к'ухмæ куы бахауой, уымæй.

Ныр йæ мард кæм ныгæд уыдаид, уый та дыууæ хъалагъурæй дарддæр ничи зыдта.

Афтамæй ус-паддзах амарди. Дыууæ хъалагъуры йæ баныгæдтой. Æмæ уыцы сахат кæрдтæй сæ кæрæдзи дæр амардтой. Афтамæй абон дæр ничи зоны, ус-паддзах æмæ йæ сызгъæринтæ кæм ныгæд сты, уый.

*Бирæгъты Дрисы фырт Ванайы ныхæстæй йæ
1963 азы 20 сентябры Гулийы ныффыста Цагъаты
Анастасия. Вана у 1914 азы гуыр. Ацы таурагъ
фехъуыста 1941 азы Хилачъы Калоты хъæуы Кæ-
лоты Долæйæ. Долæйыл цыдаид уæд 90 азы.*

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

ЦЫ НОМÆЙ ЙÆМ ДЗУРÆМ?

Журнал «Мах дуг» (1998, № 12) æрæмбырд æмæ ныммыхуыр кодта, ирон поэтæ уартæ 30-æм азтæй фæстæмæ Сталины тыххæй кæй ныффыстой, уыцы æмдзæвгæтæ, схуыдта сæ «Ирон поэтикон сталинианæ». Уым, ай-гъай, не сты Сталины фауæн æмдзæвгæтæ. Сты дзы æрмæст Сталины стауæн æмдзæвгæтæ, уыдон дæр се 'ппæт нæ. Уæлдай фылдæр дзы иуварс баззад, Хуссар Ирыстоны кæй мыхуыр кодтой, уыцы æмдзæвгæтæй (æз сыл ам дзурдзынæн, журнал кæй рауагъта, уыдонимæ иумæ). Загъгæ, Сталины стауæн æмдзæвгæтæ се 'ппæт дæр æрæмбырд кæн, уæд сын журналы иу номыр не сфаг уаид.

Цæмæн, цæй сæраппонд рауагъта журнал «Ирон поэтикон сталинианæ»? Сталины среабилитаци кæна? Сталины аполиги ногæй сцырын æмæ стырындыз кæна? Сталины «сызгъæрин» дуг тынгдæр мысын кæна æмæ нæ уырдаем, фæстæмæ, аздæхын кæна? Нæ. Хъодзаты Æхсар йæ цыбыр раздырды амонь, загъгæ, Сталины тыххæй æмдзæвгæтæ, иуæй, «систы литературæйы историйы иу хай» æмæ сæ хъуамæ зоной ирон адæмы ног фæлтæртæ, «зоной, сæ литературон фыдæлтæй чи цы гæнæг уыди, чи куыд хъуыды кодта, стæй цавæр рæстæджыты цардысты, уыдæттæ», иннаемæй — «чи зоны, феххуыс уой нæ иумæйаг низæй фервæзынæн... ацал-ауал азы нын нæ дзыллæйы быдылойы уавæры чи дардта æмæ дары, уыцы низæй — сталинизмæй». Æхсар ма амонь, загъгæ, Сталины тыххæй æмдзæвгæтæ «сты иу æнæхъуаджы даргъ æмæ æмтгæры фыст уацмысы хуызæн — бирæ æмдзæвгæтæ дзы кæрæдзи цæрмыстыгъд бакодтой», «комкоммæ искай схонæн» сын нæй, «уыцы иу рæстæг алкæй дæр сты». Æз, чи зоны, Æхсар цы загъты, уымæ уæлдай уадис-

саг ницы бафтауон, фæлæ дзы цыдæртæ фæбæлвырддæр, фæуæрæхдæр кæнон.

Байдайзынæн уал, Сталины тыххæй æмдзæвгæтæ иу авторы уафмысы хуызæн кæй сты, уымæй. Ирон поэттæ Сталины тыххæй се 'мдзæвгæтæ аразынц, амайынц клишетæй (æз клишетæ хонын иуджиппыуагъд, иухуызон, иудадзыгон, иумæйаг бынæттæ, архайдтытæ, хъуыдытæ, бæллицтæ, фæндиæгтæ, фæлгонцтæ, рифмæтæ æмæ а. д.).

Клишетæ-рифмæтæ: а) *Сталин* — *стъалы*. Цæгат Ирыстоны фæллойдæнджыты ныхас (амæй фæстæмæ йæ хæрзвæдаты тыххæй хондзынæн Ныхас): «Нæ рæвдауæг фыд, нæ ирд *ыстъялы*.. Нæ уарзон æмбал, цытджын *Сталин!*» Хетæгкаты Дауыт: «Ды дзыллæйæн абон — йæ зæххон *ыстъялы*, Куы амоны уæвгæ дæхи ном дæр «*Сталин*». Боциты Барон: «Нæ уарзон зæрдæ дæ, нæ фæтæг ды, *Сталин*.. Куыд хуыздæр дын зæгъон, нæ Бонварнон-*стъялы*». Дзанайты Сергей: «Дæ базыртæ — цæхæртæ, зынг, *ыстъялы*.. Ноджы рухс, бæрзонддæр цардмæ, *Сталин!*» Гафез: «Нæ уарзон фæтæг, цытджын *Сталин*, Нæ цардамонды æрттивгæ *стъялы*». Дзугаты Георги: «Нæ фарны суадон, нæ рухсы *стъялы*, Нæ адæмы уарзон, нæ ныфсы *Сталин!*» Цæрукъаты Алыксандр: «Мах н 'амонды *стъялы* — Нæ царды сæр *Сталин!*» Асаты Реуаз: «Ды, нæ кадджын цæхæркалгæ *стъялы*.. Номдзыд фæтæг, нæ раздæуæг *Сталин!*» Æмæ а.д.; æ) *Сталин* — *ссарин*. Нигер: «Куы зæгъы: искæй ном куы *ссарин*.. Цæрæнт нын Ленин æмæ *Сталин!*» Боциты Барон: «Уый *Сталин*, у, *Сталин*, сызгъæрин ном *Сталин*.. Æз уый аккаг дзырдтæ мæхимæ куы *ссарин*». Дзанайты Сергей: «Нæй æрдзы дæр лæгæн уый *ссарæн*.. Уынæм сæрибар царды, *Сталин*». Дзугаты Георги: «Уый — зæххон хур, номдзыд *Сталин*.. Уый фаг æз дзырдтæ куы *ссарин*». Плигер: «Уæйты уæрæйдæ, æнусты сахъ фыд, Æндон *Сталин!* Дæ кады фаг æз мæ нæртон царды дзырдтæ куы *ссарин!*» Æмæ а.д.; б) *Сталин* — *нал и*. Гулуты Андрей: «Нæ фыццаг хъæлæс — дæуæн, *Сталин*, Кæй рухс тæмæнтæн кæрон дæр *нал и*». Мамсыраты Дæбе: «Амард нæ дуджы тыхджын гени *Сталин*.. Дунейы зондджындæр адæймаг *нал и*». Джусойты Нафи: «Дунейыл æнæзагъд арфæ *нал и*.. Буц дæ стæм, нæ хуыздæр æмбал *Сталин*», «Фесæфдзысты, бирæ рæстæг *нал и*.. Хъахъхъæнынц Сæрибар æмæ *Сталин*». Æмæ а. д.

Клише — *Сталин у хур*. Ныхас: «Бæстæты рухс хур», «Ды куы дæ махæн рæвдауæг рухс хур», «О нæ хурты хай *Сталин!*» Хетæгкаты Дауыт: «Ды хуртæн — сæ хурзæрин». Боциты Ба-

рон: «Ды та, хур, нæ зæрдæты цæр æмæ цæр!!!» Бесаты Тазе: «Хори дуйнебæл ка раивта, Хорау æ тунтæ ка байтудта Мæгур, æфхуæрд дзиллæтæбæл». Хъайтыхъты Геор: «Нæ хурты хур — *Сталин*». Епхиты Тæтæри: «Хонæм хур дæр дæу». Дзугаты Георги: «Нæ хуры тын, нæ буц фæтæг», «Ды — хурзæрин нæ адæман!», «Райгуыр д ног хур — царды цин, Уый — рæстдзинад, уый — сæрибар, Уый — æрттивгæ хурзæрин». Хæмыцаты Гиуæрги: «О хурты хур, хæххон цæргæс». Хацырты Сергей: «Нæ фæтæг — нæ хур». Æмæ а. д.

Клише — *Сталин у нæ зæрдæ*. Ныхас: «Советон бæстæн — нæ Фыдыбæстæн — Ды куы дæ, *Сталин*, йæ фидар зæрдæ». Боциты Барон: «Нæ уарзон зæрдæ дæ, нæ фæтæг ды, *Сталин*», «Æз зоньн, нæ адæмы зæрдæ у *Сталин*», «Уæ бирæ фæцæрай, нæ уарзон фыд *Сталин*, Нæ зæрдæ, нæ фæтæг, нæ адæмы цин». Баситы Мысост: «Нæ фæтæг, нæ дзыллæ Дæу хоны йæ зæрдæ, Йæ цæсгом, йæ намыс, Йæ уæлдæф, йæ хур». Хъазбегты Хъазбег: «Цæрдзæн нæ зæрдæ — *Сталин*». Цырыхаты Михал: «Уый уыд æппæт зæххæн йæ зæрдæ». Æмæ а. д.

Клише — *Сталин у алцæмæйдæр æмæ алкæмæйдæр стыр дæр, тыхджындæр, хуыздæр*. Боциты Барон: «Мæ фæрныг адæман, мæ райгуырæн бæстæн Дæ номæй зынаргъдæр хæзнаты 'хсæн нæй», «Кæддæриддæр айнагæй фидардæр — ды!» Дзанайты Сергей: «Нæ зæххыл нæй, нæ, ахæм нæртон гуыр дæ тых, дæ ныфс цæуыл ысбарæм». Адæмон зарæг: «Нæй иунаг хох дæр æмæ нæ уыдзæн уымæй бæрзонддæр». Хетæгкаты Дауыт: «Дунейы тыхджынтæй — ды бирæ тыхджындæр, Дунейы ныфсджынтæй — ды ноджы ныфсджындæр». Мамсыраты Дæбе: «Банцад йæ куыстæй æппæтæй фæлмæндæр, Рухсдæр, тыхджындæр, сыгъдæгдæр зæрдæ», «Дунейы зондджындæр адæймаг». Хъайтыхъты Геор: «Æндонæй æндондæр, тыхджынай тыхджындæр, Цытджынай цытджындæр ды дæ, хур, æрмæст!» Плиты Харитон: «Уадæй тыхджындæр дæ». Æмæ а. д.

Клише — *Сталины тыххæй уадзæм фыццаг гаджидау*. Ныхас: «Гъе уымæн ваййы нæ зæронд лæгтæн Нæ гаджидаутты фыццаг дæу тыххæй!», «Нæ буц бæрæгбон нæ буц хистæртæ Фыццаг нуазæн дæ номыл ысынц». Нигер: «Йæ къухмæ дзаг нуазæн куы райсы.. Йæ фыццаг дзырд ваййы гъе уæд: Цæрæнт нын Ленин æмæ *Сталин!*», «Исын æз фыццаг нуазæн Æмæ сидын афтæ, 'мбæлтæ: Бирæ нын фæцæрæд *Сталин!*» Плиты Харитон: «Фыццаг нуазæнай ыссарæм Уарзон *Сталинæн йæ ном!*» Мамсыраты Дæбе: «Кæддæриддæр мах нæ цины сахат Фыццаг гаджидау дæ номыл сидæм», «Урсхил зæрæдтæ фæр-

ныгджын бадты Сæ гаджидæутты фыццаг дæу мысынц». Хъай-тыхъты Геор: «Йæ райдзаст быдырты йæ рухс бæрæгбоны Нæ Ирæн дæ ном у йæ фыццаг ныхас!», «Нæ дада — нæ урссæр — нæ куывды куы 'рбады, — Хæларæй, рæсугъдæй фæзæгты дæ ном». Цырыхаты Михал: «Куысты уæлхъус куы ваййын æз, Йе куывды гаджидау куы уадзын, Гъеуæд мæ сидыны хъæлæс Дæ ном фæдзуры, хурты хур, нæ фæтæг!» Гæлуаты Аким: «Дзæбидыр райста уарсзачъе лæг куывды... Лæугæйæ кадджын гаджидау дзырдта: «Цæрæд, цæрæд нæ уарзон фæтæг бирæ!» Дзугаты Хаджумар: «Зæронд лæг нæ фынгыл фыццагдæр Йæ куывды куы ссары дæ ном». Æмæ а. д.

Клише — *Сталины ном сабийæн у йæ фыццаг дзырд*. Мамсыраты Дæбе: «Нæ сывæллæттæ дзурын фæлгъаугæ Дæу ном райдайынц фыццагдæр дзурын. Не скъоладзæутæ æппæты фыццаг Сæ тетрæдты дæу ном ныффыссынц». Хъазбегты Хъазбег: «Фыццаг хатт куы скæны сывæллон йæ дзырд, Уæддæр ваййы буц уый дæ номæй. Дæ къамау сывæллон фыццагдæр бæлвырд Ныййарджытæй никæй фæзоны». Кавказæг: «Махмæ сабитæ фыццаг хатт Дзурын байдайынц дæ ном». Æмæ а. д.

Клише — *Сталины хуыз зыны алцæм дæр æмæ алкæм дæр*. Дарчиты Дауыт: «Хуры 'рттивынмæ Тынгдæр разыны Дзæг æфсир хуымтæй Уарзон, буц сурæт. Уый — нæ сахъ цæргæс, Уый — нæхи Сталин». Дзугаты Хаджумар: «Нæ кæмтты сыфтæрджын бæлæстæ Сæ сыфтыл фæдарынц дæ ныв». Хацырты Сергей: «Федтон нæ хæхтæн æз Се 'рттиваг их-фæрстыл, Уарзон Сталин, Нæ фæтæг, дæ хуыз», «Æмæ фæзыны Мæнмæ цъæх арвæй, Цæхæртæ калгæ, Фæтæг, дæ хуыз... Æрзæткъæхæнтæй Зынди дæ хуыз... Уынын адæмы Хъæлдзæг кустгæйæ, Сæ цæстæнгасыл Зыны дæ хуыз... Хуры тын Хæссы дæ хуыз». Стæй сыл канд йæ хуыз нæ зыны, — уыдон ын арфæ канынц, зарынц ын йæ ном, йæ кад. Тетцойты Таймураз: «Уæдæй фæстæмæ æз хæссун Йе 'нгас мæ зæрди 'ма мæ зунди. Нур дæр, мæ бæстæ, уой уинун Дæ къохæй арæзт ГЭС-ти тунти. Уинун дæ зæрди уой хузист». Æмæ а. д.

Клише — *Сталин у хæххон цæргæс, стаhti Гурæй*. Плиты Грис: «Уæлæ стаhti номдзыд Гурæй Сахъ хæххон цæргæс... Уыцы гуыраг цæргæс амонд Дзыллæтæн хæссы». Балаты Тембол: «Ам Сталин рæзт, хæххон цæргæсау Бæрзонд ыстахт. Уый дард уыдта. Æмæ æрттивгæ хурзæринау Йæ зондæй дуне срухс кодта». Бекъойты Амран: «Уæларвмæ нын Гурæй, сырхбазыр цæргæсау, Куы кодтай тæхынвæнд». Дзугаты Георги: «Ды — ленинон домбай цæргæс». Асаты Реуаз: «О кавказæг сахъ

цæргæс». Хæмыцаты Гиуæрги: «О хурты хур, хæххон цæргæс». Саулохты Мухтар: «Нæ царды богалтæ сæ зарджытæ зарынц Дæуыл, о Сталин, нæ домбай цæргæс!» Мæргъиты Ясон: «О рухс царды суадон — нæ сызгъæрин уари». Плиты Илья: «Цæй, æрцу рæсугъд Кавказмæ, Ленинон домбай цæргæс». Æмæ а. д.

Клише — *Сталин у знæгты цæгъдæг*. Боциты Барон: «Ды базыдтай маргхæссæг калмæн йæ налат, Дæ зондæй æрцыдис йæ къубал лыггонд». Плиты Харитон: «Уадæй тыхджындæр дæ, не знæгты сафыс, Ниуынц нæ къæхты бын, арынц мæлæт... Уый дæр дæ разы ныссабыр, фæджихтæ, Не знæгты хурхыл дæ домбай къух — хæст», «Чи ныл зила хиц, кæлæнæй, Уыдон ардысты мæлæт». Плиты Грис: «Уыцы 'хсарджын сахъ цæргæсы Базыртæ куы змæлынц, уæд Амонд а бæстæм фæкæсы, Знагмæ та — мæлæт». Дзугаты Георги: «Сау ызнæгтæн арты судзы Уый сæ како-сынц фæндаг, Фидар къухæй сын рæмудзы Арф сæ маргæйдзæг дæндаг». Цæрукъаты Алыксандр: «Нæй, никуы ис нæ зæрдæтæй Иосифæн уæд рафтауæн! Æзнаджы æхст æвзæр фæттæй Нæ мæсыгæн нæй ахауæн!» Æмæ а. д.

Клише — *Сталин абон цы у, уый уыдзæн фидæны дæр*. Ныхас: «Æмæ 'рттивдзæни æнусмæ Хурты хурзæринау царды Де стыр цытджын ном уæд дардыл Æмæ хиздзæн буцай буцмæ!» Адæмон зарæг: «Фæллойдгæнджыты царды цырагъдар цæрдзæн æнусмæ». Боциты Барон: «Æз уарзын дæу бирæ, нæ царды цин Сталин, Æз зонын, æнусты кæндзысты дæ дзырд. Мæнæн кæд нæ бантыса 'ппæт цинтæ скалын, Уæд уыдон ныззардзæн рæсугъддæр мæ фырт», «Уырны мæ, фæлтæрты тыхджындæр поэттæ Кæндзысты дæ кадæг, дæ номы ныхас!» Плиты Харитон: «Рæз, мæ саби, райгæ, цинæй, Адæмæн сæ фырт уыдзынæ, Сталины фæндыл цæудзынæ, Цардæй райсдзынæ дæ хай». Мамсыраты Дæбе: «Дæуимæ амонд æнустæм мах у», «Дунейы адæм цы рухс цардмæ бæллы, Уырдем нæ Сталин æдзухдæр кæндзæн!» Баситы Мысост: «Æрттивдзæни хурау æнусты. Уыдзæн-иу æдзухдæр зынаргъ фæтæг немæ — Нæ тохы, нæ цины, нæ куысты!» Хъазбегты Хъазбег: «Ды — цардæн йæ абон, йæ фидæн», «Кæдмæ уа рухс хуры бын а зæхх, Кæдмæ уа а зæххыл цæрæг, Уæдмæ цæрдзæн нæ зæрдæ — Сталин». Джусойты Нафи: «Уый, чи нæма райгуырдис, уый дæр рæвдауы, Йæ улæфтæй мæры чысыл билцъ нæрсы. Æхсæв дæр дунейыл йæ цæсты рухс тауы, Нæ фидæны 'нустæн дæр амонд хæссы». Æмæ а. д.

Ацы клишетæ (æмæ ма ноджы æндæр клишетæ дæр) нæ поэттæн сты коллективон, æнæуæрст, иумæйаг исбон æмæ сæ

пайда канынц — чи фылдәр, чи кьаддәр — се 'пәт дәр. Иумә дзы куыд сты, иннамә дәр — афтә. Ивддзәгтә канынц кәрәдзимә (формалон, техникон дәсныадаәй дзы кәд иутә рәвдзәдәр арәзт, аивдәр амад сты, иннатә та — цауддәр, уәддәр). Уыдон иу авторы уацмысы хуызән кәй сты, уый хуымәтәджы нәу, ис ын йәхи аххосәгтә. Кәд, зәгъәм, Нигерән, кәнә Плиты Грисән, кәнә Цәрукъаты Алыксандрән сә хуыздәр әмдзәвгәтән ис сәхи хуыз, уәд Сталины тыххәй се 'мдзәвгәтә цәмән хууамә кодтаиккой кәрәдзи цәрмыстыгъд не 'ннаә поэтты әмдзәвгәтимә?

Сталин уыд стыр әмә тыхджын, әнахуыр диссаджы адәймаг. Парти әмә хицауады сәр сләугәйә, иунәг йәхи къухмә райста егъау бәстәйы рохтә, адәмы рохтә, сә буар әмә сә улы рохтә, әмә иунәг йәхи куыд фәндыд әмә йә чердәм фәндыд, уыщырдам сә зәхтә, скъәрдат, тардта. Адәмай скодта адәймагтә нә, индивидуумтә нә, удгоймәгтә нә, фәлә бардз, иунәг йәхи хуызән чи хъуыды кодта, йәхи хуызән чи 'нкъардта әмә чи архайдта, ахәм бардз. Лыстәг, ләмбынәг сәм каст, әмә дзы кәд исчи йемә разы нә уыд, кәд әндәр-хуызон хъуыды кодта, кәд ыл гәзәмә дәр гуырыско кодта, уәд-иу әй адәмы знаг схуыдта, әмә-иу әм уәд адәм сәхәдәг хъәр кодтой: «Байтындз әй! Амар әй!» — әмә сә әнауәрдонәй мардта. Мыййаг-иу әй йәхи знаг не схуыдта, нә, — адәмы знаг. Уый әгәр хорз дәр ма зыдта — хъуамә дзурай, сидай, архайай адәмы номәй әмә адәмы номәй дәхиуәттә кәнәй. Адәмы номәй, хәләг кәмә кәныс, кәнә кәмәй тәрсыс, дәхицәй ахуыргонддәр кәнә курдиатджындәр чи у, дә фәндыл, дә фәдыл чи нә цәуы әмә дын коммәгәс, дымысдәр, къухылтухгә чи нәу, уыдонәй дә маст ис, адәмы номәй сә дәлдзыныг әмә куынәг кән. Афтамәй алкәй дәр әмә алцы дәр бакодта йә дәлбар. Бакодта сә йә дәлбар әрвылбонь агитаци әмә пропагандаәйә, әнәнымәц репресситәй әмә милуандзәсгон тасәй. Йә алы дзырд дәр, йә алы ми дәр сын скодта (сси сын) сә амонд, сә хәрзәбон, сә цин әмә сә хъәлдзәг. Адәмы знаг-иу кәй схуыдта әмә кәй ахта, кәй хаста әмә кәй әхта, уый дә мад, дә фыд, де 'фсымәр, дә удәмбал, дә хъәбул куы уыдаид, уәддәр Сталинаәй ды уыдтә разы әмә райгонд, уәдмәйы онгәй йын ныр фылдәр аргъ кодтай әмә йә фылдәр уарзтай, йә алы дзырд әмә йын йә алы мийән дәр әмдзәгъд кодтай, фырцинәй дә цәссыг калдтай әмә дә худ арвмә әппәрстай.

Дзырд дәр ыл нәй, Сталин уыд стыр, әнахуыр диссаджы

адәймаг — хингәнәг, кәләнгәнәг, гипнозгәнәг. Адәмы — кәд се 'пәты нә, уәддәр сын сә фылдәр хай — де 'мхъуыдыгәнәг скән, иунәг дәхиуыл сә баууәндын кән әмә сә иунәг дәхицән кувын кән, дә иууыл әвирхъаудәр фыдракәнд дәр сын сә амонд әмә сә хәрзәбон скән, сә ахсджиагдәрты сын куы аргәвдай, уәддәр сын әй иууыл растдәр, арфәйагдәр әмә әхсызгондәр хабарау исын кән, фауын цы хъәуы, уый сын стауын кән, кәуын цәуыл хъәуы, ууыл сә зарын кән, тәккә әлгәгдәр мәнгдзинадәй сын тәккә әвәджиагдәр рәстдзинад скән, — афтә никәмән ма бантыст йә агъоммә тирантәй, нәдәр Иуан IV-ән, нәдәр Петр I-ән, стәй канд Уәрәсейы тирантәй нә, фәлә ма әндәр бәстәты тирантәй дәр.

Уый баурәдта әрдз әмә әхсәнады нормалон, эволюцион змәлд әмә рәзт, фәфәлдәхта сә, фәиннәрдем әмә сә фендәр кодта, ныббаста сын йәхирдыгон ног закъәттә әмә ног әгъдәуттә. Әмә дзы раст дзырдтой нә поэттә. Боциты Барон: «Историйы цалхән ныссагътай дәндәгтә, Ды разылдтай разма зәхх, хур әмә мәй». Цырыхаты Михал: «Нә зәхх әдзухдәр уалдзәгау У дидинәгфәлыст», «Ныр уыцы зәхх әндәр дунә ыссис!» Джусойты Нафи: «Куы 'рцәуой адәм се стыр рухс бәллицмә, Куы дзурой ног, коммунаәйы әвзагыл». Хъайтыхъты Геор: «Ирыстон ныр нал у кәддәры Ирыстон, Ирон ләг дәр нал у кәддәры ирон!» Әмә а. д. Уый аивта дунә дәр әмә адәмы дәр. Хуымәтәджы нә тох кодта генетикаәйы ныхмә, менделизм-морганизмы ахуырады ныхмә, — незаманәй ардәм адәймаг цы сси, цы хуызән сси, уый хъуамә мауал уа, фәлә ног цыдәр суа. Адәймаджы генетикаәйы аивта йәхи «генетикаәйә». Адәймагмә әнусты дәргыы цы «гента» уыд, уыдон ын куынәг кодта әмә сын сә бынаты ссыдта, тьыста, сагъта йәхи «гента» — адәм бардз суой әмә бардзәй баззайой. Адәм куырм-къуырма уой әмә куырм-къуырмайә баззайой тьымы-тьыматәм. Әмә раст загъта Чехойты Сәрәби: «Зәрдәты махән әхсиды Иууыл сталинон туг». Адәмы фыдәлтон, фәлтәрәй-фәлтәрмә хизәг «генетика» фәсырдта йә «цәрәнутаәй» әмә дзы бамидәг, бацәрын кодта ног «генетика», йәхи «генетика».

Цы у ног «генетика»?

Историйә скән цагъар, дә дәлбар әй бакән: ивгъуыд заман әмә ног заман кәрәдзийә аскъуын, атон, иу дзы иннәйы ныхмә сәвәр, иу дзы иннәмән знаг скән, ивгъуыд заман әвзәр хоң, ног заман — хорз. Кәд дзы зәронд заманәй исты ныуу-

адзинаг дæ, уæд æй дæхи хуызæн скæн, дæхицæн æмæ дзы ног заманæн лæггадгæнæг, кадгæнæг, табугæнæг скæн. Историйы «гентæ» революци æмæ мидхæсты (кълассон, пролетарон хæсты) цæхæры басудз æмæ дзы ног «гентæ» ныссадз. Ныссадз ын йæ цалхыл ног «дæндагтæ» — йæ эволюцион цыдаива, сызнæт æмæ ссæра уа, йæ згъордыл цæст ма хæца, ссæнда æмæ цъист кæна ног «генетикайы» знæгты, сæ туг цыхцырджытæй кæла.

Адæмы сæ уидагтæй, сæ гуыраентæй, сæ «гентæй» — адæм адæм цæмай сты æмæ цæмай хъуамæ уой, уыцы национ, монон, культурон «гентæй», мадалон æвзаг æмæ æгъдаутты «гентæй» фæхицæн, фæиппæрд кæн, империон цæджджинаджы сæ ныккал, сфыц, æмæ сæ ног адæм скæн — ног æвзагыл, «коммунайы æвзагыл» куыд дзурой, ирон лæг дзы ирон лæг куыд нал уа.

Æрдз дæр дæ дæлбар бакæн, куы нæ дын коммæ кæса, йæхи фæнд куы тæра, уæд ын йæ «гентæ» ныппырх, ныцъцъæл кæн æмæ йын ног «гентæ», дæхи «гентæ» ратт — зымæг дзы зымæджы хуызæн куыд нал уа, уалдзæг уалдзæджы хуызæн, мæр мæры хуызæн, цæугæдон цæугæдоны хуызæн, уæлдæф уæлдæфы хуызæн.

Уый тыхми уыди — историйæн дæр, адæмæн дæр, æрдзæн дæр, уымæй сæ халгæ кодта, фæлæ йæ Сталин дæр æмæ адæм дæр — æмудæй, æмдзыхæй — хуыдтой, нырмаæ чи нæма уыд, кæй никуыма фендæуыд, ахæм бæллиццаг, тæхудиаг хъуыддаг, раст, хорз æмæ фидауцы хъуыддаг, зарæггаг æмæ кадæггаг хъуыддаг. Сталин йæхицæй арæзта миф æмæ дзы адæм сарæзтой миф, адæм сæхицæй дæр æмæ сæ цардæй дæр сарæзтой миф. Гъо, Сталин адæмай сарæзта бардз, цагъарон æмæ экзальтацион бардз (психикон рынчынау чи у, ахæм знæт, хъылындз, æрра бардз). Реалон мæрæй чи схицæн, йæ къæхты бын æй чи нæуал хаты, цахæмдæр уæладаймагон, уæлцардон — мæнг, утопион, фантастикон, иллюзорон, мифон, аргъауон дунейы йæхи чи æнхъæлы æмæ чи æнкъары, ахæм бардз.

Ай-гъай, ног «генетика» аивта поэзийы «генетика» дæр. Йæ сæйраг «ген» — поэтикон курдиат, поэтикон уæлтæмæн, поэтикон дзырдарæхст æмæ дзырдаив — рагæй-арæгмæ лæвардтой, лæвар æмæ йæ хæлар кодтой Хуыцау, Уастырджы, æрдз. Поэттæ сæ кæд искæмай куырджы, уæд — уыдонæй (æрымысам Хетæгкаты Къостайы ныстуан Уастырджимæ: «Де 'фсургы барцæй мын иу сызгъæрин æрду Ме 'взæр фæндырæн куы ратонис хъисæн»). Ныр нæ поэттæн уыцы «ген» дæтты Ста-

лин æмæ йæ кургæ дæр кæнынц уымæй. Дзугаты Георги фыста: «Ды мын радтай мæ фæндырæн, Мæ зарджытæ ысцагъдынæн Нæргæ хъæлæс, æндон хъистæ». Бирæтæн радта «нæргæ хъæлæс», «æндон сис», бирæты сахуыр кодта зарын, бирæтæ дзырдтой, Сталин, дам, куы нæ уыдаид, уæд мах поэттæ не суыдаиккам, Сталины фæрцы, дам, спозттæ стæм.

Нæ поэттæм, сæ алфамбылай бардзау, куыстой, хæлбурцъ кодтой сталинон «гентæ» æмæ сын иууыл стырдар хæс æмæ нысан сси — куыд хуыздар ныззарой Сталиныл, куыд тынгдар æй систауой, йæ миф ын куыд фæбæрзонддар, куыд «фæмифондар» кæной. Уый сын ахæм миф у — мифты миф, æмæ йын поэтикон æвзагæй равдисæн нæй. Дзанайты Сергей: «Дæу ас, дæу аккаг дзырд мæм нæй, Нæй æрдзы дæр лæгæн уый ссарæн». Нигер: «Фæнды мæ: фаг хъæлæс куы арин, Уæд рæвдзæй алы бон дæр зарин Дæ зарæг, ног дуджы фæтæг». Боциты Барон: «Æз уый аккаг дзырдтæ мæхимæ куы ссарин, Сæрибар адæмæн уæд саразин куывд», «Зæрдæты дæгъæлтæ, йæ зондæварæнтæ Куы фестиккой абон мæ разы, бæргæ, Уæд хоры мыггагау æвзарин ныхæстæ, Мæ зарæг дæ номыл куыд кæна нæргæ!» Хъайтыхъты Георг: «Кæм ыстут, æвзаджы рæсугъддар ныхæстæ? Фæзынут, — ныртæккæ æхсызгон хъæут!» Æмæ а. д.

Кæд ахæм аккаг дзырдтæ нæ арынц, уæддæр сæ агурынц, уæддæр æнцæд нæ бадынц, уæддæр фыссынц, уымæн æмæ сын кæд Сталин у алцыдæр — хур дæр, стъалы дæр, фыд дæр, фыццаг гаджидау дæр, зæрдæ дæр, зонд дæр, знæгты цæгъдæг дæр, абон дæр æмæ фидæн дæр, кæд йæ хуыз зыны алкæм дæр æмæ алцæм дæр, уæд хъуамæ разына сæ зарæджы дæр, науæд поэттæ нæ хуыйндзысты, сæхицæн кад не скæндзысты, царды хæрзтæй сын хай нæ уыдзæн. Дзугаты Георги: «Дæ кады фаг куы ныззарин, Нæ цард, нæ рухс, нæхи Сталин, Уæд дзыллæтæ мæн айсиккой, Нæ хуры йас мæн уарзиккой, Æрхуыид мын нæхи нана Хæрдгæ тынтæй рæсугъд цухъхъа, Арвы ронæй сырх куырæттаг, Ыстъалытæ уæд йæ 'гънаггаг». Хæмыцаты Гиуæрги: «Нæ бæсты цин, нæртон æфсин, Мæ зарджытæн ды дæ сæ куырджы. Æвзонг сисæй куы фæфыссин Дæ кады фаг, о уарзон фыд, Уæд дунетæ æвзонджы сис, Зæрин хурау, ныррухс кæнид, Рæсугъд Советон Рухс Цæдис Йæ хъæбысы мæн акæнид». Боциты Барон: «Тæхуды, дæу аккаг куы ссарин ныхæстæ, Кавказ мын уæд радтид лæварæн сырх бæх», æмæ уæд йæ зарæг нæрид, æмæ адæмыл йæ ном ныхъхъæр уайд. Уыцы тæхуды, бæллиц, тырнæн уыд, «аккаг дзырдтæ», «аккаг ныхæстæ» чи агуырда

æмæ сæ чи нæ агуырда, уыдонæй алкæмæ дæр — Сталины мифыл куы скæной мифон зарæг, уæд сæ алфамбылай бардзæн уыдзысты мифон поэттæ, номдзых æмæ кадджын поэттæ.

Поэзийы сайраг «ген» сси Сталины зарæг. Сталиныл чи зары — «æвзаджы рæсугъддæр ныхæстæй», «æвзæрст ныхæстæй» æви æндæр ныхæстæй, уæлдай нæу, — чи йыл зары, уый у поэт, цы уацмыстæ йыл зарынц, уыдон сты поэзи. Уый нæм сси поэзийы бæрзонддæр критери, барæн. Чидæр строфатæ-рифматæ бийæг-халгæнæг, ома ницæййаг чидæр поэт кæй у, хорз поэт, æцæг поэт, уый иудадзыг бæлвырд кодтам ахæм «анæбыцауаг аргументтæй»: «Зары Коммунистон партийыл, Лениныл, Сталиныл, ног цардыл» (кæнæ: «Кад кæны...», кæнæ: «Цин кæны...», кæнæ: «Бузныг у...», кæнæ: «Арфæ кæны...» æмæ а. д.). Поэт уæвын та иу æмæ дыууæйы нæ фæндыд мыййаг. Æмæ поэзимæ гуылф кодтой — сæрмагондæй сæм сидтысты ног, сталинон поэзи аразынмæ, хуыдтой сæ «литературон æрсидондтæ», — гуылф кодтой, сталинон «гентæ» кæмæ уыд, Сталин курдиат кæмæн лæвардта æмæ Сталиныл чи зарыд, ахæм æрыгон фæсивæд, гуылф кодтой «тæрх æмæ гутонæй», экзальтацион бардзы æхсæнæй — экзальтацион поэзимæ.

«Æвзаджы рæсугъддæр ныхæстæ», «æвзæрст ныхæстæ» чи агуырда, уыдон, æвæццæгæн, не 'мбæрстой: æвзаджы «æвзæрст» æмæ «цъæмæл» дзырдтæ нæй, æвзаджы дзырдтæй алкæцы дæр у «æвзæрст» æмæ «рæсугъд», кæд æмæ царды рæстдзинад æвдисынæн, уацмысы æвæлхат аивдзинадæн ахъаз кæна, дзырдты æхсæн йæ хæс æмæ йæ нысан æххæст кæна, хъуыды æмæ æнкъарæны индивидуалон зынгæй судза æмæ рухс кæна, уæд.

«Аккаг дзырдтæ» ссарыныл сæхи хъаргæйæ, нæ поэттæ сусæг-æргом тæхуды кодтой Пушкин æмæ Къостама (зæгъæм, Дзанайты Сергей: «Тæхуды, Пушкинау куы зонин æз Рæсугъд æмæ тыхджын ныззарын»), фæлæ Пушкин æмæ Къостайы зарæг Сталин нæ аYSTAИД. Уыдон — чи зоны, алкæд нæ, фæлæ сайраджыдæр — æвдыстой рæстдзинад — уымæй цыфæнды миф дæр кæны хæлгæ, пырх, Сталины мифæн ахæм рæстдзинад уыдаид налат знаг, маргдæндаг калм, знæгтæ æмæ кæлмытæн та Сталин цы ми кодта, уый хорз зонæм. Сталины ахæм зарæг нæ хъуыд, Сталины хъуыд, уæлдæр цы клишетæ ранымадтон, уыдонæй уæфт чи уыдаид, ахæм зарæг — мифон зарæг.

Сталинмæ гæсгæ, аивад хъуамæ царды рæстдзинад нæ, фæлæ æвдиса Сталинæн йæхи рæстдзинад, цард куыд у, афтæ нæ, фæлæ куыд хъуамæ уа, афтæ, Сталин æй куыд æмбары æмæ Сталины куыд фæнды, афтæ. Сталины аивадон метод — соци-

алистон реализм — æцæгæй аивадон нæ, фæлæ уыд идеологон метод, сталинон клишетæ бæргæнæг æмæ хæлиугæнæг. Сталин сарæзта социализм нæ, фæлæ тоталитаризм, æмæ уыцы метод æцæгæй хъуамæ хуындаид тоталитарон реализм, кæнæ ноджы рæстдæр номæй — мифологон реализм, Сталинæй дæр æмæ йæ скæнгæ цардæй дæр миф чи арæзтаид, адæмы куырм-къуырмæ чи кодтаид, адæмы иудадзыг бардзы уавæры чи дардтаид, ахæм реализм.

Къостайы æмдзæвгæ «Катай»-ы иу рæнхъ: «Цы номæй дæм бадзурон, уый ма мын зæгъ?» гæзæмæ фендæргондæй ис цалдæр поэтмæ, ис Хъайтыхъты Геормæ дæр: «Нæ рухс хур, нæ буц фыд, нæ фæтæг, нæ дарæг, Цы номæй дæм бадзурæм, уый ма нын зæгъ?» Æмæ йæм цы номæй бадзурой, уыдон фæнымадта — амæй-ай бæрзонддæр, æппæлондæр нæмттæ, эпитеттæ, абарстыгтæ, æмæ ранывæзта сыгъдæг мæнгдзинад. Къоста та йæ 'мдзæвгæйы загъта Ирыстоны тыххæй иууыл мастдæр æмæ карздæр рæстдзинад, абон дæр ма кæй æвзарæм æмæ кæмæй хъæрзæм, кæмæй рессæм, уыцы рæстдзинад. Чи зоны, Геор афтæ куы зæгъы Ирыстоны зæронд заманы тыххæй: «Тыхст бонтæ, хъызт бонтæ!.. Къоста сæ фæфыста! — Фыдбонтæ, фыд-заман! — Фод дæлдзæх сæ кой!», уæд уыцы «фод дæлдзæх!» хауы Къостайы рæстдзинадмæ дæр — цард æмæ аивады рæстдзинадмæ. Ахæм рæстдзинады номæй, Къостайы рæстдзинады номæй Сталинмæ, бæгуыдæр, нæ бадзырдтаид!

Сталинмæ цы номæй хъуыд дзурын, уый нæ поэттæ зыдтой æмæ йæм уыцы номæй (кæнæ нæмттæй) дзургæ дæр кодтой — æзфæраздæронæй, æзфылдæрзæгъонæй, фæлæ сæм уæддæр фæг нæ каст — ноджы мифондæр номæй йæм хъуамæ бадзырдтаиккой, æмæ ууыл сæ уд хъæрдтой. Хетæгкаты Дауыт ма суанг Сталинæн йæхицæй дæр куырда: «Цы номæй дæм бадзурон, не 'мбал, нæ фæтæг, Гъе уый ма мын бацамон абон дæхæдæг!» Йæхæдæг сын æй Сталин раджы бацамыдта æмæ йын йæхи дзæгъæлы фарстой. Æви йæ фырбуцæн фарстой — кæй йæ фарстой, уымæй дæр æй стаугæ кодтой, ома дæхицæй зонджындæр ничи ис арвæй зæххы æхсæн æмæ дæхицæн иууыл хуыздæр ном дæр дæхи йеддæмæ ничи зондзæн!

Бацамыдта сын æй æмæ йæ амындмæ гæсгæ фыстой, хъуыды кодтой, æнкъардтой. Гафез: «Дæ зондамындтæм лæмбынæг хъусæм». Цæрукъаты Алыксандр: «У Сталин поэтты лымæнты хуыздæр, У Сталины амынд нæ зарæджы сæр». Джусойты Нафи: «Дуне фестад хъусæн зал æппæтæй, Сталинмæ ныр зæххы къори хъусы. А зæххыл рæстаг лæгты зæрдæтæ Уымæ хъусгæ иу

зæрдæйау кусынц». Иу зонд, иу зæрдæ — Сталины зонд æмæ зæрдæ — алкæмæ дæр кæй уыд, иумæ дæр дзы йæхи зонд, йæхи зæрдæ кæй нæ уыд, уымæ гæсгæ дзы йæхи зарæг ничи кодта, фæлæ кодтой Сталины зарæг — канд Сталинæн йæхи-уыл нæ, фæлæ ма йæ иузæрдзыг, æхсарджын хъузæттыл дæр, æмткæй ног цард æмæ ног адамыл дæр. Се 'мдзæвгæты зыны Сталин, фæлæ дзы нæ зынынц сæхæдæг, уымæн æмæ се 'мдзæвгæтæ не сты индивидуалон, алкæмæ дæр хихуызон. Нæй дзы нæ поэттæй алкæмæндæр йæхи индивидуалондзинад, фæлæ дзы уæддæр ис иу индивидуалондзинад — уый у Сталины индивидуалондзинад. Нæ поэттæ се 'ппæт дæр фыстой, цыма сæ бæсты Сталин йæхæдæг фыста, афтæ. Сталины индивидуалондзинад сси се 'ппæты индивидуалондзинад дæр (сси коллективон индивидуалондзинад). Сталин бадти сæ мидæг, амыдта æмæ сын дзырдта, уыдон та — æрмæст фысгæ кодтой. Уымæ гæсгæ сты се 'мдзæвгæтæ иу авторы фыст уацмысты хуызæн. Æмæ уыцы автор у — Сталин. Камæн сæ дзырдта æмæ сæ чи фыста, уыдон сæ сæхи номыл мыхуыр кодтой, фæлæ сын æй Сталин плагиат нæ хуыдта, ме 'мдзæвгæтæ мын адавтат, уæхи сæ бакодтат, зæгъгæ, сын сæ ных нæ къуырдат. Нæ поэттæ дæр æй плагиат нæ хуыдтой, — сæхи сфæлдыстад æй хуыдтой. Уыцы плагиат Сталинæн уыд йæ уæлахиз — нæ бæстæйы царды иннæ къабæзтау, поэзийы дæр — ахъаззаг уæлахиз, — алкæй дæр æмæ дзы алцыдæр йæхи хуызæн скодта. Гъе, æмæ дзы нæ поэттæ куыд нæ хъуамæ уыдаиккой бузныг, куыд нæ сын хъуамæ уыдаид «поэтты лымæнты хуыздæр», суæгъд æмæ сæ фервæзын кодта поэзийы æнусон «сфæлдыстадон хъызæмарæй», курдиат æмæ дæсныады æрвылбоны «зындонæй», сæхи индивидуалон хъуыды æмæ æнкъарæнæй, сæхи æрмдзæф æмæ сæхи зарæгæй, фервæзын сæ кодта цард æмæ аивады рæстдзинадæй! Суæгъд æмæ сæ фервæзын кодта, поэзи рагæй-æрæгмæ поэзи цæмæй уыд, уымæй!

Клишейон поэт фыссы æмдзæвгæтæй, фæлæ нæ фыссы æмдзæвгæтæ. Уымæн æцæгæлон у аивдзинад. Клишейон поэт поэт нæу. Клишейон поэзи поэзи нæу.

Чи зоны, мæн дæр, Хъодзаты Æхсар йæ раздзырды куыд бакодта, афтæ, уæлдæр алыхуызон клишетæ куы нымæдтон, уæд нæ хъуыд амонын авторты нæмттæ, стæй мæ нæ хъуыд се 'мдзæвгæтæй ист цитатæтæ дыкъæдзгуыты бавæрын дæр. Фæлæ уыцы клишетæ Сталин камæн дзырдта æмæ сæ чи фыста, уыдон сæ иугæр сæхи номыл нымыхуыр кодтой, уæд ма сын æнæ амонгæ цы ис, цитатæтæн дыкъæдзгуыты æнæ бавæргæ цы ис!

Стæй, чи зоны, афтæ кæй бакодтон, уымæй, æмдзæвгæтæ кæрæдзи цæрмыстыгъд кæй кæнынц, уый хуыздæр, тынгдæр разыны: нæмттæ — алыхуызон, æмдзæвгæтæ — иухуызон. Гæнæн ис, нæмттæй иу иннæйы, йе аннæйы бынаты савæрай, иу дзы иннæмæй баивай, — бындуронæй дзы мурдæр. ницы аивдзæн.

Æз кæддæр зæронд газеттæ рафæлдах-бафæлдах кодтон. Уæд бакастæн Болайы-фырты (Хъуыбадты Агуыбечыры) æмдзæвгæ сылгоймæгты тыххæй (газет «Коммунист», 1932 азы 8 марты), бакастæн дзы, уæлдæр ма кæй кой не скодтон, уыцы клишетæй иу (нæ бæстæ — нау, Сталин — йæ капитан):

Хæсты фурд

тымыгъ у —

нæ зоны хатыртæ,

Сталин — капитан,

æндон у нæ нау,

Соцарæзтады

нæртон хъæбатыртæ,

Лæггæй сылгоймаг

ныфс æмæ хъару

нæ куры æфстау.

Уæд бакастæн Зæритауы æмдзæвгæ «Ленин» дæр (газет «Коммунист», 1937 азы 8 марты):

Нæ хуры тын,

Нæ буц фæтæг,

Нæ царды рын

Куынаггæгæг.

Мæ зæрдæ йæм фæкъæпп кодта: ацы æмдзæвгæ куы зонын, скъолайы дæр æй ахуыр кодтон — Дзугаты Георгийы æмдзæвгæ, æрмæст уым Сталины тыххæй у, ам та — Ленины тыххæй! Цымæ, зæгъын, Зæритау чи у? Чи зоны, Дзугаты Георги йæхæдæг у (Зæритау — йæ фæсномыг), æмæ фæстæдæр Ленины ном баивта Сталины номæй (ахæм «баивд» клишейон æмдзæвгæйы бынтондæр ницы ивта, ахæм «баивдæн» дæр йæ автор уыд Сталин йæхæдæг — цы цыбыр биографи йын уагътой, уым йæхи къухæй, «хæдæфсармæй» бафыста: «Как говорят у нас в партии, Сталин — это Ленин сегодня»). Фæлæ, зæгъын, кæд æндæр исчи у йæ автор, кæд æй уымæй давгæ ракодта? Хъуамæ йæ базыдтаин, сбæрæг æй кодтаин, фæлæ йыл мæ къух ауыгътон: гъа, зæгъын, цы уæлдай у, чифæнды дæр ма уæд йæ автор, уæддæр

клишейон æмдзæвгæйæн автор нæй æмæ плагиат дæр нæу. Уæд нæма зыдтон, ахæм клишейон æмдзæвгæтæн (Сталинаен йæхи тыххæй уыдаиккой, æви Ленины тыххæй, партийы æви ног цард æмæ ног адæмы тыххæй, уæлдай нæу) кæй ис иу автор — Сталин.

Клишейон поэзи нæ быхсы алыхуызон индивидуалонтæ, оригиналонтæ, хæдбындуронтæ. Индивидуалон ын у буржуазон индивидуализм. Коллективæн, бардзæн сæхи хуызæн чи нæ уа, се 'хсæн сæхицæй гытцылдæр истæмæй чи хицæн кæна — курдиатæй уа, дæсныадæй, интеллектæй, суанг йæ царды уавæртæй дæр, уый сын у сæ удхæссæг, уый сæм æвзæрын кæны хæлæг, хæрам, æмæ йæ кæд сæхи хуызæн не скæной — се 'мсæр, се 'мгад, се 'мбал, кæд æй сæ коммæгæс, сæ дæлбар, се 'мдзу, се 'мдзард не скæной, уæд æй бонифæстагмæ хъуамæ скуынаг кæной. Адæймаг — æмæ уæлдайдæр поэт — иунæг хъуамæ ма уа, стæй иунæг йæхи хуызæн, йæхи зарæг хъуамæ ма кæна. Махмæ Сталины амæлæты фæстæ дæр ма, суанг хæрзæрæджыйы онг дæр ма афтæ хъуыды кодтой, афтæ дзырдтой (сталинон «гæнтæ» сæ куыст кодтой).

Ардасенты Хадзыбатыр Цæрукъаты Алыксандры хуыздæр уацмыстæй иу — поэмæ «Ныхас авдæны сабиимæ»-йы тыххæй фыста: «Йæ герой у хæрз иунæг. Дунейы мидæг æм рухсы цъыртт никæцæй кæсы... Лирикон герой архайы æрмæстдæр йæхæдæг. Йæ фарсмæ ничи ис — нæдæр парти, нæдæр адæм» («Мах дуг», 1963, № 5, 67 ф.). Мамсыраты Дæбе æфхæрдта Плиты Грисы «Салдат»-ы иуæй-иу æмдзæвгæтæ — йæ хуыздæр æмдзæвгæтæ, салдат, дам, архайы «иунæгæй æмæ кæны иунæджы хъуыдытæ», æмæ «чиныгкæсæджы цæстыты размæ слæууы тæппуд салдаты сурæт», кæны, дам, «йæхи улы мæт, йæхи катæй», автор, дам, «йæхи сæрмагонд оригиналон фæндагыл атырныдта», «ферох кодта, мах дуджы сæйраг миниуæг хицæн адæймагты фæндаг нæ, фæлæ коллективондзинад кæй у», фыссæг, дам, «оригиналон фæндагыл куы ныллæууы, уæд кæй адард веййы царды æцæгдзинадæй, рæстæджы сæйраг хъуыдыйæ» («Мах дуг», 1963, № 7, 78 ф.). Коллективон, бардзон фæндаг сын уыд иунæг æцæг фæндаг, индивидуалон, «сæрмагонд оригиналон фæндаг» та — мæнг, æмæ тох кодтой уыцы мæнг фæндагыл цæуджыты ныхмæ. Журнал «Мах дуг» йæ редакцион уацы фыста: «Махмæ ис мæнг новатортæ, формалистон сæрбихъырайтæгæнджытæ. Ацы фæндагыл дардæй-дарддæр цæуы æрыгон поэт Хъодзаты Æхсар. Йе 'мбуар лæууынц иуæй-иу æндæр автортæ дæр» («Мах дуг», 1963, № 4, 5 ф.). Цæгæраты

Максим æй ноджы «фæцæхджындæр» кодта: «Хъодзаты Æхсар мæнг оригиналондзинадæй, йæхи æгæр схъæл дарыны миниуджытæй цас тагъддæр бахиза, уыйбæрц пайдадæр уызæн йе сфæлдыстадæн» («Мах дуг», 1963, № 5, 63 ф.).

Сталины тыххæй æмдзæвгæты «йæхи сæрмагонд оригиналон фæндагыл» ничи «атырныдта», æрмæст дзы стæм рæтты ис, адæймаджы конкретон, хæдхуыз æнкъарæн зына-нæзына кæм базмæлы, кæм батæлфы, ахæм бынæттæ. Зæгъæм, Джу-сойты Нафимæ: «Бар мын радт, 'мæ иучысыл дæ цуры 'Нæдзургæ дæ кæстæрау æрлæууон». Ахæм бынæттæ, иуæй, миф ныллæгдæр, зæххондæр кодтой, иннæмæй та йæ уырнынагдæр, зæрдæмæхъаргæдæр кодтой. Конкретон, хæдхуыз æнкъарæн лæггад кодта мифон æнкъарæнæн, афтæ уа æви уфтæ уа, уæддæр бæлвырд æмæ фидар кодта мифон æнкъарæн, мифон зондахаст. Уæддæр уыд миф.

Алы миф дæр рагæй-æрæгмæ йæхи хоны æцæгдзинад: æз куыд дæн, æз цы хуызæн дæн, ахæм у цард, — æндæрхуызон нæу (хуымæтæджы мыййаг не сты Мамсыраты Дæбейæн дæр «рæстæджы сæйраг хъуыды» æмæ «царды æцæгдзинад» синонимтæ). Фæлæ реалон цард æмæ мифон цард не сты кæрæдзийы хуызæн, царды æцæг рæстдзинад æмæ мифы мæнг рæстдзинад сты кæрæдзийы ныхмæ. Уымæ гæсгæ поэт куы 'вдиса царды рæстдзинад, уæд бар-æнабары цæуы мифы рæстдзинады ныхмæ, æмæ дзы миф хъуамæ хъахъхъæна йæхи, ма йæ уадза йæ тæфтыл дæр, уымæн æмæ уыцы рæстдзинадæй — царды рæстдзинадæй — миф фехæлдзæн, абон уа, сом уа, уæддæр ныппырх уызæн. Уымæ гæсгæ сталинон миф уыд цыррдзаст æмæ къæрцхъус — мифон адæм æмæ мифон поэттæй исчи æнæмифон суыдаид, уый бар æмæ дзы уый фадат никамæн лæвæрдта, кæд-иу дзы исчи бафæлгъуыдта, бафæлвæрдта — «йæхи сæрмагонд фæндагыл-иу атырныдта», уæд-иу ыл критикон дæрзæг ехсæй дзæбæх æркалдта æмæ-иу æй кæнæ фæстæмæ мифон, коллективон, бардзон фæндагмæ баздæхта, кæнæ-иу æй йæхицæй асхуыста — Сыбырма, фæсарæнмæ кæнæ мæрдтыбæстæм.

Сталины миф самайынæн нæ поэттæм «аразæн æрмæгæй» цæмæйдæрты фæкастысты рагон мифтæ. Фæлæ Фыдыбæстæйы Стыр хæсты размæ нæ. Уæд рагон мифтæ, æмткæй зæронд цардау, æлгыстаг уыдысты ног мифологийæн, ног цардæн. Чи зоны, стæм хатт-иу исчи нæртон фæлгонцтæй спайда кодта, зæгъæм, Бекъойты Амранау: Гураей, дам, тæхынвæнд куы скодтай — «Уæд нарты æндонсæрст хъæбатыр Батрадзау, Куы нæры-ли арвау фæдисæй дæ хъæр». Фæлæ нæм гермайнаг фашизм

куы 'рбабырста, Сталинæн йæ быны дон куы бацыд, уæлейæу цы миф самадта, уымæн ныккæлынай куы фæтарст, уæд — уыцы хингæнæг, кæлæнгæнæг, гипнозгæнæг — фæсидт, уæды онг буржуазон национализм кæй хуыдта, уыцы национ-историон æнкъарæнмæ — патриотизммæ. Уæд нæ поэттæ стауын байдыдтой ивгъуыд заманы хъайтаргы сгубыхтытæ — суанг нартæй Октябры революцимæ. Æнæ уыцы национ æнкъарæнæй а-да-гъа фæуæлахиз уыдаиккам. Уыцы национ æнкъарæн Сталины миф канд ныккæлын нæ бауагъта, фæлæ ма йæ ноджы фæбæрзонддæр кодта. Хæсты азты иуцасдæр — рæстæгмæ — адæм адæмы хуызæн систы, мифон цардæй æрхызтысты æцæг цардмæ, куырм-къуырма нал уыдысты, нæ поэттæ хæсты рæстдзинад — салдаты хызæмæрттæ, сагъæстæ, æнкъарæнтæ равдыстой сæхи хуызæнæй, сæхи зарагæй, нæ поэзи сси поэзийы хуызæн. Иуцасдæр. Фæлæ хæст куы фæци, уæд та Сталин поэттæн сæхи зарагæн йæ хурх алхъывта, расидт æгъатыр тох национализмы ныхмæ, æмæ та сталинон мифологи ай-уй, æйтт-уйтт кодта царды дæр æмæ поэзийы дæр. Хæсты тыххæй нæм хорзæй цы фæзынд, уыдон — реалон рæстдзинад кæй æвдыстой æмæ сталинон мифологийы ныхмæ кæй уыдысты, уый тыххæй — дзырддаг æмæ хъаугъайаг кодтой, хуыдтой сæ хахуыргæнæн, цъыфкалæн, зианхæссæг уацмыстæ. Æмæ сæ раст хуыдтой — сталинон мифологийы цæстæнгасæй!

Гъо, æмæ уый дзырдтон: рагон мифтæй цыдæртæ æрцыд Сталины мифмæ. Ныхас: «Ды не 'фсæддонæн лæууыс йæ фарсмæ... Ды йæ куы сæрыс Куырдалæгонау Дæ ахуырады диссаг куырдадзы, Æмæ куы фесты цъæх-цъæхид болат, Æмæ уæд арты куы нал фæсудзы, Æмæ йæ дон дæр куы нал фæласы. Ды йын куы фестыс Церечы ызгъæр. Æмæ йæ кард дæр куы нал фæкæрдзы, Æмæ дзы топп дæр куы нал фæхизы». Хъайтыхъты Георг: «Ды ныссастай, Сталин, Амраны рæхыстæ, Ды ссыгътай нæ хæхты, нæ кæмтты цыраг!» Тетцойты Таймураз: «Æмæ фиццаги хатт йе сонмæ Æности сæрти уæд йæгъау Фæндаг исзиндтæй Иристонæн Кæдзос Сослани æндурау». Æмæ а. д. Фæлæ сталинон мифологи рагон мифологийы хуызæн нæу, — уый уымæй мифологондæр у (уым Амраны рæхыстæ ныссæттын никæй бон баци, — Сталины бон баци).

Рагон мифологийы цынаехуызон диссæгтæ-тæмæстæ ис, фæлæ дзы уæддæр зыны царды реалон рæстдзинад, уынаем æмæ дзы æнкъарæм реалон цард æмæ реалон адæймаджы бæрджытæ, миниуджытæ, æууæлтæ. Сталинон мифологийы та ахæмæй ницы ис, реалон цардæй у бынтондæр иппæрд, иртæст, хицæн. Цар-

ды æвзæр дын хорз уæд, царды хорз та дын — æвзæр; мæнг дын æцæг уæд, æцæг та — мæнг; раст дын зылын уæд, зылын та — раст; фыдуынд дын рæсугъд уæд, рæсугъд та — фыдуынд, — ахæм мифологи у историйы ныхмæ, царды ныхмæ, æрдзы ныхмæ, адæймаджы ныхмæ, поэзийы ныхмæ.

Кæддæр, 1929 азы, Хъамбердиаты Мысост фыста: кæй, дам, нæ фæнды «æцæгæй фенын йæ аргъау фынтæ!» Мах нæ аргъау фын æцæгæй фæдтам — социализм, дам, сарæзтам. Фæлæ социализмы бæсты сарæзтам тоталитаризм æмæ йæ хуыдтам аргъау. Нæ поэттæ дзы цы 'ппæлд кодтой, куыд йæ мардысты дисæй æмæ цинай, куыд-иу сызнæт æмæ сæррасты сæ фырхæлдзæгæй! Цард æцæгæй аргъау нæ уыд (æмæ никуыдæр уыдзæн!), фæлæ сæм зынд (хъуамæ сæм зындаид!) æмæ йæ уыдтой æмæ йæ æвдыстой аргъауау. Сталин сын хинтæ æмæ кæлæнтæ, царгæ-цæрæнбонтæм æвидигæ гипноз скодта.

Иухатт журнал «Фидиуæджы» редакцимæ æрбацыд иу автор (уæлдæр цы клишетæ ранымæдтон, уым ис йæ ном æмæ йæ 'мдзæвгæйæ ист цитатæ), æрбахаста ног æмдзæвгæтæ, редактор сæ райста æмæ йын загъта, ныртæккæ, дам, сæ бакæсдзынæн. Автор ацыд, фæлæ иу ссæдз минуты фæстæ æрбаздæхт, æмæ редакторæн, йæ хъуырыцъар ивазгæ, ныллæгъзтæ кодта:

— Дæ хорзахæй, иу фондз сомы мын æфстау ратт, мæ бинонтæ сыдæй мæлынц, дзул цæмæй балхæнон, уый мæм нæй.

— Омæ мæнæ ам, де 'мдзæвгæйы, афтæ куы фыссыс: «Æз мæ фырхъалæй, мæ фырхъæздыгæй мæ цард ассон-ассон кæнын мæ къахæй!», уæд дзул цæмæй балхæнай, уый дæм куыд нæй?!

— Фыстæ афтæ хъуамæ кæнæм, æмбал редактор! Рæдийын мæ ма кæн, æз никуыма фæрæдыдтæн!..

Рæдигæ нæ кодтой. Уыдон зыдтой: цæуыл ис дзурæн æмæ цæуыл нæй дзурæн, куыд ис дзурæн æмæ куыд нæй дзурæн. Уым редактурæ, цензурæ хъæугæ дæр нæ кодтой, — алчи дæр дзы йæхæдæг йæхицæн уыд редактор дæр æмæ цензор дæр.

Гулуты Андрейы райгуырды 70 азмæ «Мах дуг» фыста: мах, дам, уырны, ныффысдзæн ма, «хур йæ рухс тынтæ кæм тауы, цард рæсугъд фынау кæм сси, уыцы райгуырæн бæстæйы сæраппонд» («Мах дуг», 1962, № 4, 27 ф.).

«Аргъау фын», «рæсугъд фын» — Сталин нын кæй сарæзта, кæй радта, уыцы цард — уыд нæдæр ивгъуыд царды хуызæн, нæдæр фæсарæнты царды хуызæн æмæ нæдæр, нæхимæ æцæгæй чи уыд, уыцы царды хуызæн.

Нæ поэттæн сæ фылдæр хай кодтой «аргъау фыны» зараг,

«рæсугъд фыны» зарæг, айдагъ уыцы зарæг кодтой. Цалдæр поэты нæм кодтой «фыны» зарæг дæр æмæ æцæг царды зарæг дæр. Се 'хсæн уыдис, айдагъ йæхи зарæг, æцæг царды зарæг чи кодта, ахæмтæ дæр. Малиты Геуæрги æмæ Æрнигон Илас, зæгъæн ис, иунаг æмдзæвгæ дæр нæ ныффыстой Сталины амындæй, ницы бар дарынц сталинон мифологимæ. Багъæраты Созыр-иу куы революци æмæ ног цардыл цин кодта, куы та-иу йæ зæрдæ мастæй, æрхæндæгæй тыдта. Сталины амындмæ уадиссаг нæ хъуыста Къубалты Алыксандр. Сталинмæ хъуыстой æмæ йæм уыциу рæстæг нæ хъуыстой Хъамбердиаты Мысост æмæ Фæрнион Къоста, фæлæ съл фæстагмæ сталинон мифологи фæтых и, æрмæст ма Сталины амындмæ хъуыстой. Нигер дæр уыциу рæстæг кодта Сталины зарæг дæр æмæ йæхи зарæг дæр — царды рæстдзинады зарæг, æрмæст æй, Мысост æмæ Фæрнионæй хъауджыдæр, кодта суанг йæ царды кæронмæ (йæхи зарæг ын æххæстæй йæ мæлæты фæстæ базыдтам, — фылдæр æй æмбæхстæй дардта, нæ йæ æвдыста, нæ йæ мыхуыр кодта). Мифон зарæджы йын цард уыд дзæнæт, йæхи зарæджы та — зындон. Поэзи дзы йæхицæн равзардзæн, райсдзæн зындон. Се 'ппæтæй дæр сын поэзи райсдзæн, се сфæлдыстады цард æмæ аивады рæстдзинад кæм ис, уыцы уацмыстæ.

Поэт царды магуыр, тыхст, æнкъард куы уа, поэзийы та — хъæздыг, хъал, хъæлдзæг, царгæ æмæ аразгæ иухуызон куы кæна, фысгæ æмæ дзургæ та — æндæрхуызон, кæнæ поэт дыууæ зарæджы куы кæна, уыдон йæ зæрдæйы иумæ, æддæг-мидаг, æмтад, æмбаст куы уой, уыциу рæстæг кæугæ дæр куы кæна æмæ заргæ дæр, царды рæстдзинад дæр куы 'вдиса æмæ мифон рæстдзинад дæр, уæд ахæм поэтæн рагон ромаг мифологон бардуаг Янусау ис дыууæ цæстомы, ома бар-æнæбары у дыдзæстгом, хæлд адæймаг. Сталин — генион Янус — адæмæй æмæ поэттæй скодта янустæ. Уæддæр табу Хуыцауæн, — зæгъгæ, иугай, стæм поэттæ нæм мæнг зарæгимæ иумæ æцæг зарæг, сæхи зарæг нæ кодтой, уæд абон нæ поэзийы бынтондæр поэзиягæй ницы уайд!

Цымæ ганæн нæ уыд, æмæ Сталины амæлæты фæстæ, Сталины культ, Сталины зарæг (ома мæнг зарæг — Сталинæн йæхи тыххæй дæр, ног цард æмæ ног адæмы тыххæй дæр, алцæй тыххæй дæр) — сæхицæй аппæрстайккой, сæхи дзы суæгъд кодтайккой? Æвæццæгæн, нæ. Сталинон «гентæ» афтæ фидар ныссагъдысты нæ мидаг, æмæ сын сихсийæн, сыхъуынаг нæ уыд, нæй æмæ рæхджы нæ уыдзæн. Хуымæтæджы нæ дзырдтой нæ поэттæ, зæгъгæ, фидæн дæр уыдзæн Сталины фидæн (Ста-

лины тыххæй æмдзæвгæты иууыл дзаджджындæр æмæ бæркалджындæр клишетæй иу).

Хъайтыхъты Геор ныффыста æмдзæвгæ «Куырмытæ» («Мах дуг», 1963, № 2, 11 ф.):

*Ис, ис нæ царды куырмытæ ныр дæр,
Фæкæнын æз уый тыххæй хатгай æнкъард дæр.
Æмбарын æй, фарон уыдысты фылдæр,
Æз хорз зонын, райсом кæй уыдзысты къаддæр.*

Уым кæны æназым ахстыты кой, мæхицæн дæр, дам, тарстæн, æнхъæлмæ, дам, кастæн мæ радмæ.

*Цæуæнт, тæхæнт азтæ!
У афон куырмæн,
Куыд ракæса хурмæ уый абон йæ цæстæй!*

Чи зоны, Геор иунаг хатт загъта царды рæстдзинад (кæд йæ 'мдзæвгæ формалон культурæйæ хъуаг у, уæддæр), фæлæ йыл уайтагъд журнал «Мах дуг» йæ редакцион уацы йæхи андзæрста: «Раст хатдзæгтæ не скодта поэт Хъайтыхъты Геор йæ 'мдзæвгæ «Куырмытæ», зæгъгæ, уым, цыма куырм уыдыстæм æмæ ницы уыдтам, хъуыддæгтæ афтæ равдисгæйæ» («Мах дуг», 1963, № 4, 6 ф.). Кæд уыдтой царды рæстдзинад, фæлæ йæ не 'вдыстой, кæд сын царды рæстдзинад уыд æрмæст сталинон мифологи æмæ æрмæст уыцы мифологи æвдыстой, уæд уæддæр уыдысты куырмытæ. Куырм чи нæу, уый уыны йæ алфамбылай æцæг æмæ мæнг, æмæ æцæг æцæг хоны, мæнг та — мæнг. Куырм куы нæ уыдаиккой, уæд Геор иугыццыл ракаст йæ цæстытæй æмæ йын сæ уайтагъд фæстæмæ нæ бахгæдтайккой: нырмæ, дам, куыд куырм уыдтæ, афтæ, дам, у амæй фæстæмæ дæр, мæнæ мах куыд стæм, афтæ! Сталинон мифологи дæ бакъуырм, бакъуырмæ кодта, уæд — зынагй скæсдзынæ дæ цæстытæй, зынагй сæхъусдзынæ дæ хъустæй.

Плиты Грис хæсты тыххæй, салдаты тыххæй кæй ныффыста, уыцы уацмыстæн сæ хуыздæрты ис реалон, трагикон рæстдзинад, афтæ ма ирон национ хиæмбарынады тыххæй кæй ныффыста, уыцы уацмысты дæр. Уыдонæй уый лæууы сталинон мифологийы ныхмæ, йæхæдæг Сталины тыххæй, ног цард æмæ ног адæмы тыххæй цы зарæг кодта, уый ныхмæ. Сталинмæ йæ ахаст ивта æмæ ивгæ дæр нæ кодта. Поэмæ «Гаджидау»-ы фыццаг варианты хуымæтæг салдаты стыдта, Сталины та фаудта. Фæлæ поэмæйы дыккаг варианты, Сталины кæм фаудта, уыцы бынæттæ акалдта. Кæд йæ хуыздæр хæстон

æмдзæвгæтæ æмæ поэма «Гаджидау»-ы фыццаг варианты хуымæтæг салдат у хæсты хъысмæт лыггæнæг (æрымысæм æмдзæвгæ «Фæраз, салдат»: «Ды сæ сæргы ахиз Танталы зынтæн, — Дзыллæйы уæлæхиз Де 'хсарæй уыздæн!»), уæд 1992 азы кæй ныффыста, уыцы æмдзæвгæ «Сæйраг командæгæнæджы» та у иннæрдæм: «Æмæ уæлахизæн йæ сæр Ды уызтæ, стыр фæтæг, æнæсайд». Поэт ын дзуры йæ хъыг, йæ маст; сæйраг командæгæнæг нал дæ, фыдлæгтæ дæ баныгæдтой, рацыдысты нæ бæстæйыл хинæй æмæ дзы бастæлд цард. Поэт ын йæхи хоны йæ «коммæгæс салдат». Поэт-иу йæ коммæгæс куы уыд, уæд фыста мифон уацмыстæ. Искæмæн коммæгæс чи уа, уый поэт нæу. Грисæн йæхи загъдау: «Зæххыл ис иу Хуыцау — Рæстдзинад, Ды иунæг уымæн дæ цагъар». Æмдзæвгæйы кæрон зæгъы: æз, дам, æгуыст дæн — «Сæйраг командæгæнæг нæй, Аргъ ничи скæндзæни мæ куыстæн». Ау, æнæ командæгæнæг нын царæн нæй? Командæгæнæгæн кусæм æмæ фыссæм, æви нæхицæн æмæ уымæ гæсгæ — поэзийæн, адæмæн, абонæн æмæ фидæнæн? Командæгæнæг нын хъуамæ аргъ кæна, æви поэзи, æви адæм, æви рæстæг, æви фидæн, командæгæнæгæн йæхицæн чи аргъ кæны, уыдон? Æви уымæн кусæм, æмæ нын исчи аргъ кæна? Кæд мыййаг уымæн кусæм, æмæ нæхи дарæм, нæ бинонты дарæм, нæхи адæймагтæй хатæм, адæймагтæ уæм? Æви искæй дæлбар куы нæ уай, исчи дын куы нæ командæ кæна, уæд ницы дæ, уæд адæймаг нæ дæ, уæд поэт нæ дæ?

Хуыгаты Сергей тынг хъыг, тынг хъынцъым кæны, цауылнæ уал, дам, дзурам «Æмбал!» æмæ уæлдайдæр «Æмбал Сталин!» Мысы уыцы «сызгъæрин» рæстæг, Сталины рæстæг: «Уыди нæ царды тас æмæ æфсарм, Уыди æлвæст тымбыл къухау нæ бæстæ». Сталинон «гентæ» кæмæ ис, уыдонæн — сталинон байзæддагæн — тас у æфсарм, æфсарм та — тас (мæнг сын æцæг куыд у, æвзæр сын хорз куыд у, афтæ), уымæ гæсгæ сын æнæ «æлвæст тымбыл къух», æнæ тоталитарон, æнæ тирон паддзахад царæн нæй.

Сталин у знæгты цагъдæг, зæгъгæ, уыцы клишейы нæ поэттæн уыцы знæгтæ сты, Сталин адæмы знæгтæ кæй схуыдта æмæ кæй ныццагъта, уæлдайдæр 1937 азы, уыдон. Сталин уыцы репресситæ хуыдта раст æмæ сæ раст, тынг раст хуыдтой нæ поэттæ дæр.

Айларты Черменмæ уæлæуыл «дзæнæт» саразæг, ног мифологи саразæг Сталин, мæрдты дзæнæты бадгæйæ, Горбачевы зындонмæ фæцæйтæргæ куы федта, уæд:

Сосо йыл æрцагъта йæ лулæйы сæг:

— Мæ цагъд адæм хæрзтыл кæмæ сты нымад,
Уый знаг у йæхæдæг, зындон ын — бынат!

Сталин кæй ныццагъта, уыдонæй — милуантæй — уыдысты Малиты Геуæрги, Къубалты Алыксандр, Æрнигон Илас, Фæрнион Къоста æмæ бирæ æндæртæ, — уыдон, нæ поэттæм гæсгæ, уыдысты æмæ сты адæмы знæгтæ, ирон адæмы знæгтæ, уыдысты цъаммæрттæ, æмæ сæ кæд ды хæрзтыл нымайыс, уæд ды дæр знаг дæ æмæ сын хъуамæ сæ хал ахæрай, хъуамæ сæ фæдыл зындонмæ ацæуай!

Хъодзаты Æхсар йæ раздзырды зæгъы: «Ирон поэतिकон сталинианæ», дам, «иутæн худæджы хос фæуыздæн». Худæджы хос... Чи зоны, сæрибар бæстæйы чи цары æмæ сæрибар адæймаг чи у, уымæн худæг уаиккой. Фæлæ махæн, сæрибар бæстæ æмæ сæрибар адæймаг йæ фыны дæр чи нæма федта, уыдонæн, сæрибар цагъардзинадæй кæм не 'взарынц, хорз æвзæрæй кæм не 'взарынц, раст зылынай кæм не 'взарынц, æцæг мæнгæй кæм не 'взарынц, уым Сталины тыххæй æмдзæвгæтæ кæнынц туджы тæф, заронд æмæ ног туджы тæф.

Нæ поэттæ æмæ нæ адæмы фылдæр хай тæрсынц, искæй дæлбар куынал уой, уымæй, се 'фсарм, се 'гъдау, сæ куыст, сæ цард тасæй кæнгæ куынал уой, уымæй, «æлвæст тымбыл къухы» сæ мачи дара, уымæй. Тæрсынц æцæг сæрибарæй. Цагъармæ ис иу бæллиц — цагъар уа, уый бæллиц. Æндæр бæллиц — сæрибар уа, уый бæллиц — цагъармæ нæй. Уымæ гæсгæ цагъартæ революци куы скæнынц, бæстæ бындзарæй куы сфæлдахынц, уæд дзы саразынц — ног, фæлæ уæддæр — цагъарты æхсæнад. Сæхæдæг дзы свæййынц цагъаргæнæг хицæуттæ, фæлæ уæддæр баззайынц цагъартæй, вæййынц цагъартæ. Сталин — иууыл стырæдæр цагъаргæнæг — йæхæдæг уыд иууыл стырæдæр цагъар — цагъарон «генты» хицау. Искæмæй цагъар чи кæны, уый йæхæдæг у дыууæ хатты цагъар. Цагъарты хицау нæ, — цагъарты цагъар (мæнæ «хурты хур» куыд уыд, афтæ). Сталинон адæм (афтæ сæ фырбуцæн схуыдта Асаты Реуаз) — уыдон сты Сталины хуызæн, Сталин йæхæдæг та у уыдоны хуызæн. Сæрибар адæймаг никуы уыздæн цагъарты фæтæг, æмæ иннæрдæм — цагъар адæймаг никуы уыздæн сæрибар адæмы фæтæг. Сталинон адæмы Сталин æмæ Сталины сталинон адæм — адон кæрæдзийæ ницæмæй хицæн кæнынц.

Диссаг у, фæлæ диссаг дæр нæу: цæмæй куырма скæса, къуырма сыхъуса, цагъар ссæрибар уа, уый тыххæй йæм хъуамæ фæсмон æрцауа, хъуамæ йын йæ «гентæ» — цагъары «гентæ»

— аһауынон суой ама сә раива, хъуамә йәхи «амара», «амәла» ама адәймаг суа, әндәр адәймаг, сәрибар адәймаг — уый та стәмты йеддәмаә никәй бон у. Уымә гәсгә цагъарәһ сәрибар у йә марәг.

Нә поэттәй фәсмон кәмә әрцәд, уыдонәй у Цәрукъаты Алыксандр. Уый куырм ама къуырмайә нә баззад. Федта, бамбәрста сталинон мифологийы мәнгдзинад ама царды реалон рәстдзинад. Равдыста йәхи трагеди ама уымәй — сталинон дуджы трагеди.

*Әнәдараг — мә дарагәй,
Әппәлыдтәһ йә марәгәй.*

Сталинон дуг ын у «хъоргъ-дуг», уый дзы скодта «манкурт-быдыргъ».

*Манкурттә уыдыстәм
Мәнг дзырдтәй, ама
Цы хидыл цыдыстәм, —
Ныттыдта бынмә.*

Мәнг уыд, дәсгай азты дәргыы Сталины разамындай кәуыл цыдыстәм, уыцы фәндаг. Әвәццәгәһ, Уәрәсә Хуыцауы әлгыыст фәци, — аһамонд бәстә, аһамонд адәм. Сарәзтой революци, тыхми бакодтой историйәһ, фәхәлдтой йын йә әрдзон, эволюцион змәлд ама рәст, ныккалдтой йын йә хид, авәрдтой ног хид, ама йыл знәт, әррайә гәпдугъ систой «рухс фидәнмә». Фәлә иуафон — историйәһ тыхми кәй бакодтой, уый сын нә ныббарста — дәлджинәджы сәрмә хид нал баурәдта, ныккалд ама дәлджинәджы ныммидәг стәм, ама ныр уым хъуырдухәһ, уыхеры, хъомпал, хъәр-хъыллист кәһәһ, чердәһ ма дзы сбырәһ, чердәһ ма ацәуәһ, уымәһ ныцъуал зонәһ. Әгәр гәпдугъ, даһ, ныһ фәци, «рухс фидән», даһ, фәсте баззад, Сталин ма удәгас кәһ уыд ама ныһ командә кәһ кодта, уым, ама, даһ, ныр хъуамә скәһәһ иннәрдәһ революци — знәт, әррайә гәпдугъ сисәһ фәстәмә, «рухс фидәнмә». Фәлә истори фәстәмә не здәхы ама йын ногәй тыхми хъуамә баһәһәһ. Афтәмәй Уәрәсә еудодойаг-сайраг-кәуинаг фәкодтой канд сәһи нә, фәлә ма тыхәй кәй бәсастой ама кәй байстой, стәй сәһ бархийә чи 'рбаиу, уыцы адәһты дәр.

Әз пахуымпар нә дәһ, историйәһ фәндагамонәһ нә дәһ, фәлә цәуын хъәуы размә ама саразын хъәуы, Сталин кәй саразта, уыцы мифон цард, мифон адәһ, мифон сәрибар, ми-

фон рәстдзинад, мифон аһонд ама цин, мифон поэзи кәһ нә уой, ахәһ әхсәһәд. Незаһанәй суанг аһонмә цард йә 'взәр дәр равдыста ама йә хорз дәр, ама дзы әвзәрәй, әһпәрц-цагәй цыдәриддәр уыд, ууыл хъоды баһәһәһ, хорзәй, әвәрццагәй дзы цы уыд, уый адарддәр кәһәһ, ама уәд не 'хсәһәд уыдзәһ хорз, әвәрццаг әхсәһәд. Кәд ныһ нырмәйау хорз әвзәр нә уа, әвзәр та — хорз, кәд сә кәрәдзийә хидәһ кәһәһ, уәд. Уый та ныһ, уоуу, куыд зын у, куыд зын!

«Ирон поэतिकон сталинианә» у, нә царды әвзәрәй цы уыд, ууыл хъодыгәһәһ, у дәһцәг ама хуызәг, цәрын куыд нә хъәуы ама фыссын куыд нә хъәуы, уымәһ.

Цы ноһәй йәһ дзурәһ? Нә поэттә йәһ дзырдтой, цы нә уыд, уыцы ноһәй — мәһг ноһәй, мифон ноһәй. Адәһәһ сә фылдәр хай, бардз кәһәй скодта, сталинон «гәһтә» кәһә уыд ама кәһә ис, уыдон аһ дзырдтой ама йәһ дзурынц уыцы ноһәй.

Цы ноһәй йәһ дзурәһ? Цы уыд, уыцы ноһәй — әцәг ноһәй, реалон ноһәй. Ама канд Сталинмә нә, фәлә алкәһә дәр ама алцәһә дәр. Нәхимә дәр. Чи зоны, фыццәджы-фыццәг нәхимә. Алчи дәр йәхимә.

1999.08.05.

НЫХАС ÆВДИСÆГ МИВДИСДЖЫТÆ ХЪАНЫХЪУАТЫ ИНАЛ ÆМÆ ХЕТÆГКАТЫ КЪОС- ТАЙЫ УАЦМЫСТЫ

Ныхас æвдисæг мивдисджыты тыххæй иу æмæ дыууæ хатты нæ фыстой нæ зындгонд æвзагиртасджытæ Филин Ф. П., Молотов А. И., Кодухов В. И., Васильев Л. М., Петрова З. П., Потапова Н. П., Кормилицына М. А. æмæ æнд. Фæлæ ахуыргæндтæ ацы мивдисджытæм æркастысты историон, лексикон-семантikon æмæ синтаксисон фарсырдыгæй. Нæ уацы та æвзæрст цæудзысты ахæм мивдисджытæн сæ хæстæ.

Ныхас æвдисæг мивдисджыты теорийы ис къорд æнæлыггонд фарстайы. Ранымайæм дзы цалдæр:

1) Бæрæггонд нæу уыцы дзырдтæн сæ нымæц. Зæгъæм, В. П. Бахтина ахæм мивдисджытæ Л. Н. Толстой «Война и мир»-ы ссардта 250, А. С. Пушкины уацмысты та иртасджытæ сбæрæг кодтой 400 ахæм дзырды. Зонадты Академийы уагъд «Словарь русского языка»-мæ гæсгæ З. В. Ничман дзуры 340 мивдисæджы тыххæй.

Æнæ бафиппайгæ нæй, ныхас æвдисæг мивдисджыты къорд иудадзыг дæр кæй рæзы æндæр хуызы мивдисджыты фæрцы дæр. Уыцы рæзт баст у, ахæм мивдисджытæ адæмы тынг æхсызгонæй кæй бахъæуынц, уымæ. Уыциу рæстæг ацы мивдисджытæй пайда кæнынц æндæр хуызы архæйдтытæ хонынæн дæр. Зæгъæм: Его выступление *говорито* характере работы (мивдисæг *говорит* амон «свидетельствует»). Кæнæ: *сказывається* усталость (*сказывається* бавæн ис дзырдтæй «обнаруживается», «чувствуется», «проявляется»).

2) Сæ мидисмæ гæсгæ дæр ныхас æвдисæг мивдисджытæ иухуызон не сты: се 'хсæн ис иунысаниуæгджын дзырдтæ дæр æмæ бирæнысаниуæгджынтæ дæр. Куыд рабæрæг, афтæмæй уыдон канд ныхас нæ февдисынц, стæй сæ мидис рабæрæг вæййы хуыдыйады мидæг.

Зæгъæм, Хъаныхъуаты Иналмæ (кæс йæ уацмыс «В осетинском ауле») ссарæн ис къорд бирæнысаниуæгджын мивдисæджы:

1. Отец сделал вид, что не *заметил* переселенца (мивдисæг *заметил* амон *фенын*).

2. Что ты будешь делать здесь один? — хмуро *заметил* дядя (*заметил* — *загъта*-йы нысаниуæджы).

3. Он молча *отрезал* кусок уæлибæха (*отрезал* — алыг кодта, радих кодта).

4. «Будет сейчас заседание суда», — *отрезал* знакомый старик, бывший член суда (*отрезал* — ома цæхгæр загъта).

Зын бафиппайæн нæу, ныхас цы мивдисджытæ бæрæг кæнынц, уыдоны сæйрагдæртæ дæр алыхуызон мидис кæй февдисынц. Зæгъæм, ирон æмæ уырыссаг æвзæгты мивдисджытæ хъæр кæнын — *кричать* æмæ *бафæрсын* — *спросить*. Хъæр кæнын — кричать; цъæхахст кæнын; æгæр хъæрæй дзурын; искæмæ хыл кæнын.

Бафæрсын — спросить; фарст раттын; искæмæй исты райсыны бар курын; искæмæ фæсидын; искæй бацагурын; искæмæй дзуапп æрцагурын; ахуыргæнинаджы зониндзинæдтæ бæрæг кæнын.

Ацы мивдисджытæ, уæлдæр куыд федтам, афтæмæй бирæнысаниуæгджын сты ирон æвзадзы дæр æмæ уырыссаг æвзадзы дæр.

Мивдисджыты бастдзинад æндæр дзырдтимæ сæ мидисæй аразгæ у: сæ дæлбар дзырдтæ вæййынц алыхуызон формæты, фæдомынц алыхуызон фæрстытæ — исты дзурын, истæй тыххæй дзурын, искæмæн хъусын кæнын, искæимæ ныхас кæнын, исты зæгъын, искæмæн зæгъын æ. а. д. Уæдæ æнцонæй сбæрæг кæнæн ис, ранымад мивдисджытæй алкæцыдæр æрмæст цавæрдæр формæтимæ кæй ис бабæттæн. Нæй ахæм дзырdbæстытæ аразæн ныхас-гæнгæйæ: истæуыл зæгъын, искæмæн ныхас кæнын æ. а. д.

Уыциу дзырдты формæтимæ бастæй ныхас æвдисæг мивдисджытæн æдзух дзурыны мидис нæ вæййы. Зæгъæм, мивдисæг *донести* дзурын февдисы мæнæ ахæм дзырdbæстыты: *донести информацию, донести просьбу*. Фæлæ йæ уыцы нысаниуæг сæфы бирæ æндæр дзырдтимæ бастæй (*донести груз, сумку* æ. а. д.). Афтæ алыхуызон ма йæхи дары мивдисæг *прибавить* дæр: 1) *прибавить* — сказать лишнее; 2) *прибавить* зарплату, шагу. Ахæм мивдисджыты нымæц дзæвгар у.

Уæдæ мивдисæг бæлвырд искæцы лексикон-семантikon къордмæ хæссыны хуыддаджы сæйраг рахæцæн вæййы йæ бастдзинæдтæ æндæр дзырдтимæ рабæрæг кæнын.

Ныхас æвдисæг мивдисджытæ алыхуызон сты сæ стилистикон фарсы 'рдыгæй: *возвестить, изречь, отвечать* сты чиныгон ны-

хасæй; *рядить, огрызнуться, подхихикать, врать, промямлить* — хуымæтæг æмæ дзургæ ныхасы фæрæзтæ.

Ныхас æвдисæг мивдисджыты стилистикон хицæндзинæдтæ равзæрынц дзырддарæзтон мадзæлтты фæрцы дæр. Къостайы поэмæты архайджытæн сæ репликаеты разæй арæх фæлаууынц тыхджын æнкъарæнджын мивдисджытæ. Уыдон æххуыс сты алы архайæгæн дæр йæ сæрмагонд фæлгонц равдисынæн. Ахæм æнкъарæнджын мивдисджыты араэты архайынц разæфтуантæ *за-, про-, вы-, вз-: заревел, залебезил, загоготал, зашамкал, завизжал, простонал, прошептал, выкрикивал, выпалил, взвизгнул* æмæ æнд. Æркæсæм-ма сæм хъуыдыйæдты мидаг.

а) Тут **взвизгнул** Голубятников:

— И знаки уважения

Считает он за грех!

— Га! Знаки уважения...—

Загоготал неистово

Старик в усах с подвесками...

б) — Зачем же... нет... я только так...—

Залебезил Максимушка...

(«*Кому живется весело*»)

Ныхас æвдисæг мивдисджыты къорды мидаг сæвзæрынц вазыгджын синонимон ахастдзинæдтæ. Мивдисджыты синонимтæ вæй-йынц хицæн дзырдтæ (*сказать — произнести*), фразеологизмтæ (*процедить сквозь зубы*), абаргæ здæхтытæ (*словно гвоздь вбил*), алыхуызон бæстытæ (*здать вопрос, дать согласие, выразить негодование* æ. а. д.).

Мивдисджытæн аргъ кæнгæйæ, хыгъд цыди дыууæ хъуыддаджы:

1) мивдисæгæн дзурыны нысаниуæг сæйраг у æви фæрссаг;

2) ныхас æвдисæг мивдисæг стилистикон æгъдауæй нейтралон у æви искæцы стильмæ ахæсгæ.

Дзурыны нысаниуæг сæйраг у, зæгъæм, ахæм дзырдтæн: *говорить, сказать, произнести, сообщить, шепнуть*. Бирæ æндæр мивдисджытæн та ахæм нысаниуæг сæвзæры тексты мидаг. Уыдонмæ та хауынц: *заметить, подхватить, простонать* æ. а. д.

Ныхас æвдисыны хæс йæ сæйрагдæр кæмæн нæу, ахæм мивдисджытæм-ма æркæсæм Хъаныхъуыты Иналы уацмысты:

а) *Односельчанин, вернувшись, описывал свою жизнь в Турции, называл ее новым отечеством.*

б) *Отец ничего не добавил.*

Ныхас кæныны нысаниуæг тексты цы мивдисджытæн рабæрæг вæййы, уыдон сты:

1) æнкъарæны нысаниуæгимæ — *заметить*;

2) мыртæ æвдисæг дзырдтæ — *гремять, выть, жужжать, реветь* æ. а. д.;

3) сæры магъзы куыст æвдисæг дзырдтæ — *подумать, заинтересовать, доказывать*;

4) уæнгдыхæй архæйдтытæ æвдисæг мивдисджытæ — *донести, перебить, отрезать, подхватить, оборвать, прервать, дополнить, добавить, вернуть, накинуться* æ. а. д.

Ныхас æвдисæг мивдисджыты рагæй дæр дих кæнынц 5 къордыл (кæс: М. К. Милых, Л. М. Васильев, Т. Я. Ким, З. В. Ничман æмæ æндæртæ цы куыстытæ ныффыстой мивдисджыты тыххæй, уыдон). Ранымайæм ма сæ:

1) æрмæст ныхасмæ амонæг мивдисджытæ;

2) ныхасмæ дæр чи амоны æмæ йын йæ миниуджытæ дæр, ахæм мивдисджытæ;

3) архайдæн йæ райдиан, йæ дарддæры цыд æмæ йæ кæрон æвдисæг мивдисджытæ;

4) дзурæджы фæндон, йæ домæн æвдисæг мивдисджытæ; дзурæджы ахаст хъусæгмæ чи æвдисы, ахæм мивдисджытæ.

Къоста æмæ Иналы уацмысты уæлдай парахатдæр сты, ныхас иумæйагæй цы дзырдтæ æвдисынц, ахæмтæ: *говорить, выговорить, договорить, заговорить, молвить (промолвить), поговорить, говаривать, разговаривать, сказать, подсказать, рассказать, спросить, высказывать, высказаться, произносить, назвать, называть, беседовать, сообщить, заявить, объяснить, прояснить, рассуждать, обсуждать, упоминать* æ. а. д.

Зæгъæм, Иналмæ:

— Идемте же в судебный дом, — сказал тот же старик; — Будет сейчас заседание суда, — обратился ко мне один знакомый; — Есть и у нашего народа такой же æмбисонд, — и он рассказал мне сказку; — Бери, бери! Ничего там много разговаривать, — говорил Кургоко; Он проговорил несколько слов; — Они созданы богом из чесноку, — объяснил другой; Мулла произносит панегирик по умершим и др.

Къостамæ:

1. И вдруг с пылающим лицом Владимир быстро соскочил С кровати и, став пред окном, В восторге громко говорил...

2. И с шумом в комнату ввалилась
Фигура тучная. «Ты здесь? —
Она спросила. — Экий Бес!»

(«Чердак»)

Ацы кьордæй ма сты, сæхимæ ныхас æвдисыны хæс цы мивдисджытæ райсынц, уыдон дæр: *обратиться, остановиться, коснуться, выразиться, выступить, заметить, отметить, указать, описать, доказывать.*

Дыккаг кьорд аразынц тынг алыхуызон æмæ бирæ дзырдтæ. Уыдон ма уæлæмхасæн хуызы февдисынц архайдтæн се 'нкъарæнтæ æмæ дзурæджы дзырды хъæд, ома йæ мыртæ куыд хъуысынц, уый. Мах нæ хъус æрдардтам ныхасы ахæм миниу-джытæм:

1) ныхас куыд хъæрæй цæуы, уымæ. Бирæнысаниуæгджын мивдисæг *кричать* арæхдæр текстты æвдисы хъæрæй ныхас кæнын. Абар Кьостамæ:

1. Окрысились чиновники,
Как совы встрепенулися,
Кричат на все лады.
2. И даже в восхищении
Поет, кричит; Ура!
3. Тянулись вереницею
Выкрикивая: штраф!

Хъæрæй ныхас æвдыст цæуы, хуымæтæг æмæ дзургæ ныхасмæ хæсгæ мивдисджытæй: *гремять, орать, гаркнуть, возопить, визжать.* Зæгъæм, Кьостамæ:

1. Бессвязно стал визжать.
2. Вскочил он, подбеченился
И гаркнул зычным голосом:
Замолкнешь ли, усач?

(«Кому живется весело»)

Иналмæ:

— А вот я вас! — *гремит* Маци; с вершины холма гаркнул во все горло Маци: «Оу-у-уи! Байхъусут! (Послушайте!)»
«Доктора, доктора! — возопил один из юношей».

(«Тартарен»).

Мивдисджытæ *шептать, прошептать, перешептываться* а æвди-

сынц сабыр, чысыл цы ныхас фæхъуысы, ахæм. Ныхасы тых æвдисæг ма сты ахæм дзырдтæ дæр: *хрипеть, прохрипеть, шипеть, зашипеть* æ. а. д.

Зæгъæм,

«Г-н Тартарен! — начал он взволнованным шепотом, — одного из извозчиков нет, он куда-то скрылся».

(«Тартарен»)

1. Мать шептала мне: «Едем в Стамбул, мой день!»

2. — Да лопнет твоя голова! — зашипела Кодарон.

3. — Хоть бы посовестилась мужчин... — прошипела Мадарон.

Ныхас цы æнкъарæнтимæ загъд фæцæуы, уый февдисынц мивдисджытæ: *воскликать, ворчать, ругаться, твердить, хвалить, взывать, хвастаться* æ. а. д. Зæгъæм, Кьостамæ:

За что ж меня лишь презирают,
Бранят, глумятся надо мной,—
За что? — *взывал* я.

(«Перед судом»)

Хъаныхъуаты Иналмæ:

— Давай бросим в трубу зарезанную курицу! — воскликнул Данел.

Мивдисджытæ *гоготать, лаять, рычать, стонать* æмæ æндæрты фæрцы фысджытæ равдисынц дзурæджы ныхасы хъæд. Зæгъæм:

1. Тогда кандидат прав, вне себя от ярости, от бешенства, поднялся собачий лай.

2. «Фатима!» — простонал и он...

2. Загоготал неистово старик.

Ныхас æвдисæг мивдисджытæ равдисынц, ныхас куыд цæрдæг фæцæуы æмæ цас сыгъдæг фæхъуысы, уый дæр. Уыцы миниуджытæм фæамонынц дзырдтæ *бормотать, чеканить, путать, бросать, кидать, плести, тянуть* æ. а. д.

Уæлдæр куыд загътам, афтæмæй ныхас æвдисæг мивдисджыты æртыккаг кьордмæ хаст цæуынц, ныхасæн йæ райдайæн, йæ ивд, йæ кæрон æвдисæг дзырдтæ. Уыдон Кьоста æмæ Иналы уацмысты дзæвгар сты. Зæгъæм, Кьостамæ:

1. Завидную теорию,—

Заговорил октавою

Старик в усах с подвесками

2. Прервал его с усмешкою.
3. Заерзал Голубятников И, головой мотаючи,
Добавил: — Право, жаль.
4. Ах, Ваня, Ванечка,
Заметил укоризненно
Кузьма Пантелеймонович...

Иналмæ:

1. Плохо дело, — со смехом заметил Тедо.
2. Оно так, — заметил сын.
3. Шутливо обратился к жене...
4. — Эге... продолжал...

Ныхасы алы афонтæ æвдисæг мивдисджытæй ацы дыууæ фыссæгмæ ссарæн ис дзырдтæ *спросить, переспросить, расспросить, поинтересоваться, заинтересоваться, ответить, откликнуться, отозваться*. Уæлдай арæхдæр тексты сæмбæлы мивдисæг *ответить*.

Ныхас æвдисæг мивдисджыты цыппæрæм къорды рахицæн кодтой дзырдджы фæндон, йæ домæн æвдисæг дзырдтæ: *приказать, требовать, звать, вызвать, окликнуть, взывать, подозвать, просить, попросить, требовать, велеть, настаивать, заставлять, поручать, приглашать, уговаривать, советовать, обговаривать, грозить, убеждать, учить, внушить, предупреждать, ободрять, успокаивать* æ. а. д. Ахæм мивдисджытæ дæр зынгæ бынат æрцахстой дыууæ фыссæджы уацмысты дæр.

Ныхас æвдисæг мивдисджыты фæндзæм къорды сты, дзырæг йæ ахаст хъусæгмæ цы дзырдты фæрцы æвдисы, ахæмтæ. Дзырдджы разыдзинад æвдисынд мивдисджытæ *одобрять, хвалить, поддерживать, вступить, аеппæрцæг ахаст та равдисынд дзырдтæ ругать, винить, судить, упрекать, нападать* æ. а. д.

Къостайы уырыссаг уацмысты нихас æвдисæг мивдисджыты сæйрагдæртæ сты: *говорить, заговорить, молвить, кричать, закричать, выкрикивать, визжать, взвизгнуть, выпалить, заготовать, заметить, зашамкать, залезбозить, заорать, гаркнуть, галдеть, поведать, прервать, промолвить, простонать, продолжать, перебить, прошептать, хохотать, реветь, сказать, ответить, отозваться, обратиться, позволить, упрекнуть, оправдываться, согласиться, возразить, произнести, прохрипеть, пробормотать* æ. а. д.

Иналы уацмысты та ахæм дзырдтæ сты: *сказать, говорить, обратиться, рассказать, объяснять, произнести, воскликнуть, галдеть*.

галдеть, гаркнуть, горячиться, злиться, прошипеть, зарычать, горосить, бормотать, повторять, обратиться, спросить, закончить, подтвердить, отвечать, твердить, утешать, успокаивать, приветствовать, прощаться (попроситься), хвалить, заметить, добавить æ. а. д.

Нæ уацы кæроны ма ноджыдæр иу хатт фидарæй зæгъæн ис, Къоста æмæ Инал уырыссаг æвзаг иттæг хорз кæй зыдтой, уый. Сæ дæсныдзинадыл дзырæг у, нихас æвдисæг алыхуызон дзырдтæй æмæ уыдонимæ арæст здæхтытæй фысджытæ парахатæй кæй пайда кодтой, сæ стилистикон хæстæ сын арф кæй æмбæрстой, уый дæр.

НÆ РАЗАГЪДЫ ЛÆГТÆ

ХЪУЫССÆТЫ Валодæ

СТЫР ИРОН АХУЫРГОНД-ФИЛОСОФ

Гасситы Афæхъойы (Афанасийы) ном хъуыстгонд у канд Ирыстон æмæ Кавказы нæ, фæлæ Уæрæсейы æмæ Европæйы дæр. Йæ æвæллайгæ наукон æмæ практикон куысты руаджы уый йæхицæн бынат скодта Кавказы æмæ æгас Уæрæсейы адæмты амондыл тохгæнджыты 'хсæн. Æрыгонæй, идейон æгъдауæй йæ тæккæ рæзтыл куы уыди, уæд бамбæрста, ирон æмæ уырыссаг адæмы сæ цард иухуызон кæй æндавы, уый. Уыцы хъуыддаг ын сбæлвырд кодта йæ дарддæры сфæлдыстадон фæндаг дæр — Гассийы-фырт ирон адæмыл куыд мæт кодта, афтæ мæт кодта уырыссаг адæмыл дæр. Уымæн æй бахаста проф. С. А. Венгеров йæ чиныг «Уырыссаг фысджытæ æмæ ахуыргæндты критикон-биографион дзырдутæ». Чиныг уагъд æрцыди С.-Петербурджы 1915 азы.

Афæхъойы сфæлдыстадон куыст алыварсыг у. Уый фыста философийы, социологийы, этикæйы, дини историйы, этнографийы, экономикайы, педагогикайы æмæ æвзагзонынады фарстыты фæдыл, æмæ сæ алкацыйы дæр бакодта ахадгæ иртасæн куыстытæ. Уый карз æмæ æгъатырæй фыста адæмæн, æхсæны цардæн знаггад чи кодта, уыцы идеологийы ныхмæ, йæ публицистика арæзт уыд æнарæстдзинад æмæ хæрам миты ныхмæ. Сидти социалон прогрессы сæрвæлтау тохмæ, архайдта, цæмæй Кавказы адæмтæ æнæзивæгæй цыдаиккой рухс æмæ ахуыры фæндагыл, бауарзтаиккой раззаг уырыссаг культурæ. Гъе, фæлæ уыцы стыр ахуыргонд æмæ рухсхæссæгæн йæ куыстытæм æрæджийы онг дæр фаг æргом нæма здæхтæуыд. Нырма йе сфæлдыстады бирæ ис, æнæ иртæстæй чи лæууы, ахæм бынæттæ.

Афанаси райгуырди, Дзауджыхъæуы фидары цур цы ирон хъæу уыди, уым. Дыууæ азы йыл куы рацыд, уæд амард йæ

фыд. Уыцы дуджы, иу иннæйы йæхицæн дæлбар куы кодта, уæд Афанасийы хуызæн лæппутæн ахуырмæ фæндагтæ æхгæд уыдысты. Сæ фидæн бæлвырд уыди — æххуырсты куыст. Афтамæй лæппуйы тынг фæндыд, «йæ ном æмæ йæ мыггаг фыссын» куы базонид, уый. Цыппæрдæс азы йыл рацыд, уæд æнæнхæлæджы дини скъоламæ куы бахауид. Хъуыддаг афтæ рауад æмæ-иу Афанаси кæимæ хъазыд, уыцы скъоладзаутæ æрдомдтой се скъолайы хицауæй, цæмæй Афанасийы райсой скъоламæ. Куы нæ йæ райсой, уæд уыдон иууылдæр сæ ахуыр ныууадздысты. Скъолайы хицауадæн æндæр гæнæн нал уыд æмæ йæ райстой. Уыцы хабар радзырдта фыссæг-публицист Цæголты Георги.

Скъолайы Гасситы лæппу йæхи равдыста, стыр зæрдæргъæвдæй. Дини скъола каст фæци 1862 азы æмæ йæ, Кавказы мидæг Чырыстон дин сног кæныныл чи куыста, уыцы æхсæнад арвыста ахуырмæ Стъараполы дини семинармæ. Ам Гасситы лæппу уайтагъд рацыди хуыздæр скъоладзауты рæгъмæ. Семинары ахуыры хайады баззади гæххæтт. Уымæ гæстæ йын, «Наукаеты цы æнтыстытæ уыд, уыдоны руаджы хаст æрцыд хуыздæр хъомылгæнинæгты къордмæ».

1867 азы Гасситы Афанаси каст фæци Стъараполы семинар æмæ йæ йæ хорз ахуыры тыххæй арвыстой Киевы дини академия. Уыцы рæстæджы магуыр адæмы цоты уæлдæр дини скъолатæм нæ истой: сæ зондахастыл сын не 'ууæндыдысты. Суанг ма митрополит Филарет дæр дзырдта: «Зæхкусджыты сабиты æгæр нæ... хъæуы исын ахуырмæ... Ахуырад сæ раст фæндагыл куы нæ акæна, æмæ сæм змæнтыны зондахаст куы фæзына». Фæлæ Афанаси итгæг цæттæ кæй уыди, арф зоньндзинæдтæ кæй равдыста фæлварæнты, уымæ гæстæ йын æнæ айстæ нæ уыд. Академийы правленийы секретарь Советы куыд загъта, афтæмæй сыгъдæг синоды обер-прокурор «бар радта Гассийы-фырты райсынæн» ахæм дзырдмæ: «кæд йæ зондахаст раст уа...» Фæлæ Гасситы лæппу раджы бамбæрста, æрдзы фæзындтæ æмæ царды фарстытæ дин куыд амоны, уый раст кæй нæу, дини амындтыгæй йæ зæрдæ цъæх кæнын байдыдта — Хуыцауы ахуырал куыд амыдта, уым йæ зæрдæ цæуыл фæлаууыдаид, ахæмæй ницы ардта. Æмæ ма академийы студент куы уыди, уæд йæ хъус адардта философимæ. Уым йæ курсон куыстытæй иуæн равæрста хъуыран-пысылмон ахуырады сæйраг чиныг — историкон-философон критикайы куыд æвдыст цæуы, уыцы фарст. Гассийы-фырты куыстæн цы рецензи ныффыстæуыд, уым кæсæм: «Автор, бæрæг у, бакаст бирæ чингуытæ, цы

фарст æвзæрста, уый фæдыл, равзæрста уыцы чингуытæ бындурон æгъдауæй. Цы хъуыддаг иртæста, уымæ æркасти лæмбынæг, басгæрста йæ алырдыгæй дæр. Йæ хъуыдытæ фæлгъауы иттæг бæстон. Дзырдтæ æмæ хъуыдыйæдтæй алкæцы дæр ис йæхи бынаты. Æмткæй райсгæйæ йæ куыст уæлдайджынтæй у кандидаты къæпхæны аккаг». Уыцы куысты тыххæй — академийы Совет æй рахуыдта оригиналон иртæстон куыст — Гассийы-фыртæн лæвард æрцыд хуыцауахуыры кандидаты къæпхæн. Фæстæдæр та психологийæ, философийы историйæ, педагогикæ æмæ бындурон хуыцау ахуырæй магистрон фæлварæнтæ æнтыстджынай куы радта, уæд нымæд æрцыди магистрантыл.

Академийы фæстæ цыппар азы дæргы Гассийы-фырт куыста Мæздæджы дины скъолайы цæстдарæгæй. Уыцы куыст ын ноджы фæарфдæр кодта, динмæ цы критикон цæстæнгас дардта, уый. Хъуыддаг рахатыдтой «Владикавказские епархиальные ведомости: иуæй йæ арф критикон хъуыдыйыл хæст хуыдтой, фыстой, зæгъгæ, дам, адæймагмæ «диссаг кæсы йæ ныхæсты фидар логикæ», иннæмæй бафиппайдтой: «его взгляды на православие проникнуты оттенком рационализма». Уымæ гæстæ аргъуаны кусджытæ йæ ныхмæ сыстадысты, «уыдонимæ уый размæ дæр йæ хъуыдытæ кæрæдзиуыл нæ бадтысты».

Æмæ Афанасийы йæ къух сисын бахъуыд дины кусæндæттыл. Уый фæстæ алы куыстытæ кодта Фæскавказы бирæ ратты, фæлæ йæ сæйраг куыст сси наукон æмæ литературон сфæлдыстад. Фæскавказы цы азтæ бакуыста, уыдон стыр бынат æрцахстой йæ дунæмбарынад сфидар кæныны хъуыддаджы. Ам йæхи цæстыгæй фæдта, мæгуыр фæллойдæгæн адæмы уæззау уавæр.

Гассийы-фырт нæ баурæдта йæ маст æмæ ныффыста æфхæрд адæмы сæрыл. Уый æргом радзырдта, мæгуыр адæмы уыцы уавæрмæ чи æртардта, æххормаг æмæ бæгънæг кæй аххосæй сты, хæцгæ низтæ сæм æмхиц цæмæн сты, уый тыххæй. Ахæм критикон зондахаст кæй уыди уацы, уый тыххæй Гассийы-фырты хицауад фæзылынджын кодта, адæммæ тохмæ сиды, зæгъгæ. Социалон æбардзинады ныхмæ тох, æфхæрд адæмы бартыл дзурын — уыдон систы йæ царды ахъаззагдæр нысан. Уыцы рæстæджы цы уацтæ ныффыста, уыдон иууылдæр уыдысты хъæздгуыты ныхмæ арæзт. Æмæ йын, кæй зæгъын æй хъæуы, паддзахы хицауттæ уыцы хъуыддагтæ барынмæ нæ хъавыдысты. 1904 азы йæ йæ куыстæй систой «политикон æгъдауæй йыл зæрдæдарæн кæй нæй, уый тыххæй». Æндæр куыстмæ йын бацæуæн нал уыди — ничиуал æй иста. 1906 азы æрыздæхт йæ

райгуырæн Дзæуджыхъæумæ æмæ кодта æрмæст иууыл куыст, мæгуыр, хъызæмайраг уавæрты царди, афтæмæй. 1915 азы, 71 азы йыл цыд, афтæмæй амарди.

Кæд йæ ахуыр дины хъуыддагты фæдыл уыд, уæддæр уый иттæг раст бамбæрста наукайы, философийы æмæ демократон хъуыдыйы раззагдæр миновæртты идеятæ æмæ нылæууыди материалистон философийы позицитыл. Уымæ Гассийы-фырт фидар баст уыд йæ адæммæ: йæ 'гъдауттæ, йæ бæллицтæ, йæ цард æмткæй райсгæйæ, йæ тох — уыдон систы йæ царды скъола. Фæлæ уыцы скъола фæг нæ уыди — Гассийы-фырты ганæнтæ æмæ авналæнтæ дардыл айтыгътой сæхи. Уый зыдта цалдæр æвзаджы — рагон грекыг, рагон дзуттаг, латинаг, зæронд славийнаг, францаг, немьцаг, польшæйаг, уырыссаг, гуырдыаг, ирон. Уый йын фадат лæвардта, цæмæй, чи цы æвзагыл фыст уыд, уыцы æвзæгтыл кастайд Уарæсейы, Ныгуылæны бæстæты, Скæсæны бирæ бæстæты ахсæнадон хъуыды æмæ философийы историйы фæдыл фыст чингуытæ. Йæ фыстыты йын лæг сæмбæлы, æцæгæйдæр энциклопедион чи у, ахæм хъуыдытыл. Уый стыр аргъ кодта, материалистон ахуырадыл хæст рагон философтан — Гераклитæн, Демокритæн, Эпикурæн, Ксенофанæн, Лукреци Карæн. Хуыцауахуырад, идеалистон зондахаст кæм критикæ кæны, уыцы куыстыты йын стыр ахъаз фæци Демокриты атомистикон философи, цæвиттонæн хæссы Гераклиты номдзыд ныхæстæ, дунæ æнусон у æмæ йæ ничи сарæзта, кæм зæгъы, уырдыгæй, йæ хъуыдытæ фидар кæны рагдунейы атеизмы миновæр Ксенофаны идеятæй. Стыр аргъ кæны Лукреци Карæн, буарыгъæдты æрдзон сконды тыххæй цы чиныг ныффыста, уый тыххæй, Лукрецийæн йæхи та схуыдта ромаг философийы «æрттиваг миновæр». Лукрецийы уацмыстæй фидар кодта йæ хъуыдытæ; Хуыцау дунæ кæй сарæзта, стæй уд æнæмæлæт кæй у, уыцы ахуырад куы критикæ кодта, уæд.

Ацы ахуыргæндты хъуыдытæ æвæры Платоны ахуырады, стæй Пифагоры фæдонтæ æмæ стоикты ныхмæ. Уымæ зæгъы, ацы ахуыргæндты идеяты руаджы кæй фæзындысты чырыстон дины иуæй-иу хъуыдытæ.

Цымыдис цæстæнгас дардта Спинозайы философимæ, XVIII æнусы францусаг рухстауджытæм, Фейербахмæ. Иттæг хорз зонгæ уыди Гербарты, Фихтейы, Канта, Гегелы æмæ иннæты идеалистон скъолагимæ. Æнæ зæгъгæ нæй, уый дæр иу рæстæджы æгæр кæй бахауди Гербарты философийы уацары, фæлæ уыцы уавæр бирæ нæ ахаста — уайтагъд бамбæрста Гербарты философийы идеализм æмæ дзы фæхицæн ис. Фæстæдæр та йæ

ныхмæ рацыди. Уæдмæ уый хорз æмбæрста, философийы дыууæ фæндаджы æхсæн ахъаззаг тох кæй цæуы, уый.

Дины фарстыты иртасынл кæй куыста, уымæ гæстæ бакасти бирæ чингуытæ. Уыцы чингуытæй йæ зæрдæмæ тынгдæр фæцыдысты рагон материалист Самосатаг Лукиан, стæй муртаттаг Цельс, Цецили, Порфири. Уыдон кæд идеалисттæ уыдысты, уæддæр бамбæрстой чырыстон дини ахуырады иуæй-иу лæмæгъ бынæттæ. Уыцы цæстæй касти чырыстон дини иннæ критикагæнджытæм дæр — Штраусмæ, Бауэрмæ, Ренанмæ. Зæгъæм, Штраусы чингуытæ «Иесойы цард» æмæ «Зæронд æмæ ног уырнындынад», ног фæдзæхсты ныхмæ ныхас кæм цæуы, уыдонæн кодта стыр аргъ. Фæлæ ацы авторы хъуыдытæ иудаизмы иуырдам арæст кæй нæ уыдысты, уыцы хъуыдытæ та йын нæ барта æмæ карзæй фыста йæ ныхмæ. Уый хорз зыдта пысылмон дини тыххæй чи фыста, уыцы скæсайнаг авторты — Шпренгеры, Мюллеры, Вейлы, Лораны, Гунтер-Валы, Антиох Кантермиры, Реймарусы, Пастореты, Гиббоны, Клот-Бейы. Сæ фыстытæм сын касти критикон цæстæй, афтæмæй сын пайда кодта, цы хъæздыг фактон æрмæг сæ уыди, уымæй.

Гассийы-фырт æрдзонæнмæ йæ хъус, суанг студент ма куы уыди, уæд адардта. Уый хуымæтæджы нæ уыди. Дины скъолаты, суанг уæлдæр скъолаты дæр, ахуыр кодтой дин уарзынл, динмæ фаутæ кæм хастæуыд, уыцы наукатæн та студентты арæсттой сæ ныхмæ. Гъе, фæлæ æрдззоныны предметтæ цыдысты лæмбынæг ахуыргонд, цæмæй фидæны дини кусджытæ зонной уыцы предмет æмæ дзы сæрбахъуыды рæстæджы сæ бон уа дини мæнгахуырад бахъахъхъæнын. Уымæ гæстæ-иу афтæ дæр рауади, æмæ-иу дини скъолайы чи ахуыр кодта, уыдон æрдзонæны наука куы бамбæрстой, уæд-иу æй бауарзтой æмæ-иу уыцы фæндагыл ацыдысты, аргъуаны куыстыл-иу сæ кълх систой. Кæнæ-иу æрдззоныны дæснытæ систы, кæнæ философтæ, раст, Гассийы-фырты хъуыдытæ куыд рауади, афтæ.

Афанаси йæ хъус тынг дардта, XIX æнусы кæрон æрдзонæны наука куыд тагъд рæзти, уымæ, æмæ йæ комкоммæ æвæрдта дини ахуырады ныхмæ. Уыцы хъуыдаджы йын стыр ахъаз уыди материалистон философи. Иннардыгæй та æрдзонæны райрæзтæй ноджы арфдæр, ноджы биноныгдæр кодта йæ философон зондахаст, уый руаджы хуыздæр æмбæрста, æрдзы цы ивдзындæтæ цыди, уыдоны диалектикæ. Гъе уыдæтты руаджы, уæд, материалистон æмæ идеалистон ахуырадты 'хсæн цы карз тох райтынг и, уым Гассийы-фырт равзæрста раст позици — материалистон позици. Уыцы рæстæджы физикайы

арцыди стыр цаутæ — ахуыргæндтæ сбæлвырд кодтой, атом радиоактивон кæй у æмæ хицæн лыстæг хæйттыл кæй дих кæны. Уый аххосæй физика, куыд наука, фæлæууыд йæ рæзты фæндагыл, ралаууыд мидцоппайы дуг. Æмæ уæд хуыцауахуырадыл хæст философтæ фæлæбурдтой иу хъуыды бæлвырд кæнынмæ — материйæн йæ мидæг нæ, фæлæ йе 'дде кæй ис цыдæр сусæг тых, уыцы матери кæмæй змæлы, ахæм. Уыцы философтæн ахъазаджы ныхкълуыр дæтгæйæ Гассийы-фырт фыста: «Уыцы тых æвзæры материйы лыстæг хæйтты змæлдæй». Уыцы тых æмæ матери иу кæй сты, ууыл дзургæйæ бахахх кодта: «Нæй тых æнæ матери, нæй матери æнæ тых».

Гасситы Афанасийы куыстытæм лæмбынæг чи æркæса, уый бамбардзæни — фыццаг ирон философæн йæ бон сси схизын уæды рæстæджы Европайы раззагдæр хъуыдыны æмвæзадмæ.

Гасситы Афанаси арцыди, философийы наукайы æппæты фундаменталондæр чи уыд, уыцы диалектикон-материалистон хатдзæгмæ — дунейæн йæ цард у æнусон, йæ бындур у иу, æмæ уыцы иу у матери. Уыцы хъуыды, зæгъы Гассийы фырт, зæронд дунейы философтæ дæр æмбæрстой, уæлдайдæр та Демокрит æмæ Лукреци Кар. Фæлæ Библийы ахуырад (ома «дуне арæст арцыди ницæмæй») иуварс асхуыста уыцы зæронд дунейы философты хъуыды, аргъуан та йыл хъоды бакодта. Ныр Гасситы лæппу куыд фыста, афтæмæй рæстæг аивта, æрдзонæны æнтыстыты руаджы ахуырады бон сси уыцы хъуыдагтыл æргом дзурын. Нырыккон хими, куыд наука, хæст у уыцы хъуыды-йыл.

Афтæмæй Гассийы-фырт бындур сæвæрдта ахæм ахъазаджы наукон фарстæн: дини равзæрд æмæ рæзтæн ис историон характер. Уыцы хъуыдыæ уый цæлхдур æрæвæрдта бирæ ахуыргæндты размæ, дин æмæ мифологи иу чи хуыдта (Мюллер, Афанасьев), кæнæ дин æнкъарæнты фарсмæ чи æвæрдта (Шлейермахер, Фейербах), йе та, афтæ чи дзырдта, ома адæймагæн йæ дин æмæ йæ цæсгом иу сты (Кант, Л. Толстой).

Дин адæймагæн æхгæны йæ цæстытæ, æууæндын æй кæны, æппындæр хъуыды кæм нæй, уыцы догматтыл æмæ, цас адæм талынгдæр уой, уыйас динæн пайдадæр у — хуыздæр ыл æууæндынц, уымæ гæстæ рухс нæ уадзы адæммæ, талынды сæ куы дарид, уымæ тырны.

«Гыццыл, хæрз гыццыл хъуыды кæмдæриддæр и, уыцы ахуырад аргъуаны хицæуттæ æввахс нæ уагътой адæммæ, хуыдтой йæ адæмы змæнтæг. Æмбæрстгонд чи уыди, хуымæтæг адæмы зонд кæуыл æххæст, уыцы ахуырадты басты адæмæн дзырд-

той, ашпындар бамбаран каман най, ахам ництæ-мацытæй. Уый, аеацæгæн, уымæн афтæ кодтой, цæмæй хуымæтæг адæм ма 'мбарстайккой, цы сын дзырдæуыд, уый — ома Хуыцауы хъуыддæгтæ афтæ вазыгджын æмæ дард сты адæймагмæ, æмæ сын рахджы æнцонтæй бамбаран най».

Уыцы ныхæстæ хауынц пысылмон динмæ дæр. Уый дæр размæ рацæуын нæ бауагъта, чи йæм куывта, уыдоны, æнусты дæргъы сыл фæстæмæ хæцъд сæ рæзты фæндагыл. Уарасейы Гассийы-фырт уыди, Хъуыранæн лæмбынæг анализ чи скодта, уыцы фыццаг ахуыргонд. Арабты истори сахуыр кодта хорз. Уыцы чиныджы тыххæй уырыссаг, францаг æмæ немцаг æвзагтыл цыдæриддæр литература ис, уый бакæстæйæ æрцыд ахам хатдзæгмæ: пысылмон дин Хуыцауæй рацыди, зæгъгæ, уый у мæнг хъуыды.

«Пысылмæтты царды, уæлдайдæр сæ мæгуырдар цæрджы-ты царды, — фыста Гасситы Афанаси, — хъысмæтыл æууæндын хæссы бирæ фыдбылызтæ. Суанг сæ ранымайын дæр зын у, уыйбæрц сты, комкоммæ æмæ иувæхсыгæй цы зиантæ хæссы, уыдон. Пысылмон лæгыл исты фыдбылыз куы 'рцæуы, кæнæ йæ исты æнамонд хъуыддаг æдзæттæйæ куы æрыййафы — фæнды зынгирвæст уæд, фæнды донивылд... низ кæнæ мæлæты тас, — уæд йæ къухтæ æруадзы: Хуыцауы афтæ фæнды, Хуыцау афтæ сныв кодта. Æмæ, — хъуыды кæны пысылмон, — уыцы æнамонд хабæрттæй хи хизæн нал и, уæд Хуыцауы уынаффæйы ныхмæ цæуы адæймаг».

Ацы фишпаинагтæ иттæг бæлвырдæй æвдисынц, идеалистон ахуырады адæймагуарзынæй кæй ницы ис, уый.

Афтæмæй хъысмæт у «адæмæн сæ монон рæзт уромæг тых. Уый йæ хурхыл хæцы адæймаджы зондæн, уый адæймаджы кæны æбæри, исы йын йæ хъæппæрис». Æмæ йæ куысты кæрон Гассийы-фырт æрцыд ахам хатдзæгмæ: «Хъуыран хъысмæты тыххæй цы амоны, уый у зианхæссæг, реакцион социалон æгъдауæй».

Гасситы Афанасийы бынтæн стыр нысаниуæг ис абон дæр. Йæ наукон æмæ йæ практикон куыстыгæй уый равдыста: хъуамæ алы ахуыргонд дæр лæггад кæна йæ адæмæн, тох кæны уый сæрибар æмæ амондыл.

АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН

МЗОКТЫ Аслæнбег

РÆСТДЗИНАДЫ БАРДУАГ

А. С. Пушкин ирон лирикæйы

Ахуыры процессы алы адæмты литературæты бастдзинæдтæ æргом кæнын у иттæг ахсджиаг хъуыддаг.

Литературон бастдзинæдтæ ахуыр кæнынæн ирон скъолаты ахуырдаутæн ис бирæ гæнæнтæ куыд мадæлон, афтæ уырыссаг литературæйы урокты дæр. Дыууæ хæстæг предметы уыцы хуызы ахуыргонд куы цæуой, уæд уый фæрцы уæлдæр кæндзысты скъоладзауты культурæ, идейон æмæ эстетикон зонындзинæдтæ, æнцондæр æмбаран сын уызæн куыд ирон, афтæ уырыссаг литература дæр. Уыцы фæрæзтæ уæлдай тынгдæр хъæуынц уырыссаг литература ахуыр кæнгæйæ, уымæн æмæ ам бирæ цæлхуртæ ис скъоладзауты раз. Зын у æндæр æвзагыл хъуыды кæнын æмæ дзурын, тексты аивдзинад банкъарын, йæ сусæгдзинæдтæ рахатын. Уымæй уæлдай ахизын фæхъæуы психологон цæлхурты сæрты: хицæнтæ сты аивадон хъуыдыкæнынады национ системæтæ, эстетикон традицитæ æмæ æнкъарæнтæ.

Уыцы зынтæ басæттыны хуыздæр фæрæзтæй иу у, абарстытæй пайда кæнын. Уыдоны руаджы скъоладзаутæ арфдæр бамбарынц литературæйы рæзты æгъдæуттæ, стæй, уырыссаг литература ирон литературæйы рæзтыл куыд фæзынд, уый.

Литературон кæсыны урокты (5—8 кълæсты) хуыздæр у бæстæзонæн æрмæгæй пайда кæнын, скъоладзауты райгуырдæн зæхмæ фыссæг цы цæстæй каст, уый равдисын, уырыссаг æмæ ирон фысджыты хæлардзинадыл дзурын.

Хистæр кълæсты (9—11) литературон æмæ культурон бастдзинæдтæ æвдисынæн ахсджиаг мадзал у уырыссаг фысджыты уацмысты тæлмацты кой ракæнын, дзурын хъæуы, ирон фыс-

джытæ æмæ рухстауджытæ уырыссаг æвзаг æмæ культурайæн цы аргъ кодтой, уый тыххæй, цы цæстæй каст Къоста уырыссаг культурамæ æмæ а. д.

Нæ урок мах схуыдтам «Рæстдзинады бардуаг» (А. С. Пушкин ирон лирикæйы) æмæ дзы арæм Пушкины рухс ном. Урок у интегративон, ирон æмæ уырыссаг литературæйæ. Ацы урок ис радтæн кæцыфæнды къласы дæр (5—11 къл.).

Урочы нысан: ирон поэттæ Пушкины тыххæй цы ныффыстой, ахуырдауты уыдонимæ базонгæ кæнын, Пушкины лирикæйы ахадындынад, сбæлвырд кæнын, цы ахсджиаг бынат ахсы Пушкин алы адæймаджы царды дæр; ахуырдауты аив кæсын ахуыр кæнын; фарстатæм гæстæ æмдзæвгæтæ æвзарын.

Мах дæттæм ирон литературæйы ахуыргæнагæн литературон æрмæг: къорд уацмысы Пушкины тыххæй, стæй фарстатæ æмæ хæслæвардтæ æмдзæвгæтæм, ахуыргæнаг уыдонмæ гæстæ кæндзæн скъоладзаутимæ анализ. Уый ууыл дзурæг нæу, æмæ ахуыргæнаг хъуамæ æнæмæнг ацы æрмæгæй пайда кæна йæ урочы. Ахуыргæнаг бон у, йæ зардæмæ тынгдæр чи цæуы, уыцы æмдзæвгæтыл скъоладзаутимæ бæстондæр бакусын. Тынгдæр æргом здахын хъæуы æмдзæвгæты аив кастмæ, дзырдуатон куыстмæ.

Фæйнагыл Пушкины нывтæ, зындгонд уырыссаг нывгæнджыты конд, æмæ Абойты Зауыр-Беджы «Пушкин Кавказы», стæй ма поэты цыртдзæвæнты къамтæ Бетъырбухы, Мæскуы-йы æмæ Дзæуджыхъæуы.

Урочы эпиграф — Пушкины ныхæстæ:

*Мæ цырт æрмамад нæу, мæ улы фарнæй конд у.
Дзыллæ йæм райгæ фæд æвидигæ хæссы.
Паддзах Алыксандры дзæнхъа цыртмæ бæрзондæй
Быммæ хæдбар сæргæй кæсы.*

Фæйнагыл ма фыст сты И. С. Тургеневы ныхæстæ: «Стыр сты Пушкины лæггæдтæ Уарæсейæн, æмæ сæ адæм хъуамæ бузныг уой... Пушкинæн йæ къухы бафтыди, æндæр бæстæты æнæхъæн æнус æмæ фылдæртæ кæмæн бахъæуы, ахæм дыууæ куысты бакæнын: æвзаг йæ гаччы сæварын æмæ литературæ саразын»...

1 ахуырдау. Уырыссаг поэзийы гени Александр Пушкины райгуырдыл ацы аз 6 июны сæххæст 200 азы. Пушкины мысæн бонтæ се 'ппæт дæр махæн кæддæриддæр цин æмæ зардæрухсы хос сты. Уырыссаг поэт ирон адæмæн

рагæй фæци уарзон — йæ гуманизмæй, йæ дзырды æвæджиауы фидыцæй æмæ хуыматæгдзинадæй, йæ хъуыдыйы бæрзонд хæтæнтæй.

2 ахуырдау. Пушкин ирон дзыллæйæн рагæй у уарзон æмæ хион. Хион уымæй, æмæ Кавказы адæмтыл зардиат æмæ цæстуарзон ныхас аив литературæйы фыццаг Пушкин загъта, æмæ йæ поэтикон ныхас апырх æнæхъæн Уарæсейыл, идейон-эстетикон традици сси стыр уырыссаг литературæйы суанг абоны онг.

Ахуыргæнаг. Пушкины царды æмæ сфæлдыстады зынгæ бынат ахсы Кавказ. Уый фыццагдæр Кавказмæ рабалц кодта æнæнхъæлæджы. Кавказы хъæздыг æрдз арф ныххызти поэты зардæмæ. Кавказимæ баст сты йæ зындгонд æмдзæвгæтæ «Монастырь на Казбеке», «Кавказ», «Обвал», «На холмах Грузии лежит ночная мгла» æмæ æндæртæ. Пушкин фыццагдæр бахаста уырыссаг литературæмæ хæххон нæлгоймæгты æмæ сылгоймæгты сурæттæ. Ирд æмæ бæлвырд ахорæнтæй равдыста Кавказы алы царæг адæмты цард æмæ сæ удыхъæды миниуджытæ.

Кавказы тыххæй Пушкины уацмысты æхсæн зынгæ бынат ахсы «Арзуммæ балц». Уый уым æвдисы Цæгат Кавказы æмæ Фæскавказы бирæ цымыдисаг цаутæ. Зынаргъ автобиографион æрмæгæй дарддæр дзы ис бирæ бæрæггæнæнтæ Кавказы адæмты царды тыххæй, сæ культурайы æмæ æрдзы тыххæй.

Пушкин æвдисы фæндагыл æнæнхъæлæджы фембæлдтытæ йæ зонгæтæ æмæ лымæнтимæ, æмбарын кæны бынаттон географи, уæрæх пайда кæны хæххон адæмты дзырдтæй.

Пушкин Кавказмæ дыккаг хатт кæй ацыд, уый йын фадат радта хуыздæр æй базонынæн, сæвзарын æм кодта ног сфæлдыстадон хъуыдытæ.

Кавказы тыххæй фыст ног поэтикон уацмысты 'хсæн уæлдай ахсджиагдæр у, Тазиты тыххæй кæронмæ фыст цы поэмæ не 'рдыд, уый (1833 аз). Уыцы поэмæйы архайды цаутæ ист сты черкесæгты цардæй, фæлæ йæм Пушкин бахаста, ирæтты цардæй цы хицæн миниуджытæ зыдта, уыдон дæр.

1820-æм азæй фæстæмæ суанг йæ амæлæты онг Пушкин йæ сфæлдыстады стыр æргом здахта Кавказы темæмæ.

Кæддæр поэт хыггæнгæйæ фыста, загъта, ирæттæ «сты Кавказы адæмтæн сæ тæккæ магуырдæр». Уæззау нывтæ фæдта уæд Пушкин Ирыстони.

ПУШКИН АРВЫКОМЫ

Нарæг у Арвыком, мигъ-иу дзы хатт!
Пушкин ыл абон йæ балцмæ фæраст и...
Бафæллад, чи зоны, — дурыл æрбадт,
Цингæнгæ хæхтæм ныккасти.

Чиныг йæ къухы, йæ уæла — пæлæз,
Бауарзта урссæр хох, ноджы цъæх фæз.
Хъал Терк гуылфгæнгæ йæ рæзты лæгæрды.
Хъуысы фыййауы зард, хохæй цæргæс
Ратахти, базыртæ уигъгæ, йæ сæрты.

Сахъ цæргæс! — Хур æй йæ хъарм тынтæй тавы,
Уарзы йæ цъæх арв æппæтæй фылдæр,
Уый цыма Пушкинæн дзурынмæ хъавы:
«Уадæй, тымыгъæй нæ тæрсыс ды дæр!»

Калы тæмæнтæ йæ хæдсæрма мит,
Зары йын зарджытæ уарзонæй суадон.
Хæхты бæрзонддæрма стæхын фæндид
Саргъау нæ поэты абон!

Хæхтæн сæ цинæй нæ кæндзæн заронд дæр! —
Хох дæр ын алкæд кæндзæни лæггад!
Хæхты бæрзонддæрæй ноджы бæрзонддæр
Уымæн йæхицæн — йæ кад.

Фезмæл, хæххон лæг, дæ нуазæн æм ратт.
Уымæй æппæт дуне абон хæс дары! —
Ахæм цытджын лæг нырма уал нæ бадт
Хохаг ироны бæркаджын хæдзары.

Нæ, уый нæ кæны Арзрумæ ныр тагъд,
Нал уыны тар мигъгæ хохæн йæ сæргæй!..
Фесты йæ марджытæ раджы бындзагъд —
Паддзахæй, сауджынай, къыйазæй, æндæргæй!..

Нау ныр йæ фæндаг дæр зын æмæ даргъ,
Хъарм у, рæсугъд у йæ улæфæн агъуыст.
Сахъ поэт иу дугæй иннæмæ рахызт, —
Фена, куыд ын кæнынц дзыллæтæ аргъ!..

Уарзы Фыдыбæстæ,
Уарзы Кавказ.
Хъавы ныффыссынмæ ног цардыл кадаг...
Бацайдагъ махимæ ууыл ныхас, —
Дзуры йæ хабæрттæ, хъусæм æм цадаг.

Æмдзæвгæ «Пушкин Арвыкомы» мыхуыргонд цауы чингæй: Хъайтыхъты Геор. Ма Иры фæсивæд, Орджоникидзе, 1965. ф. 104-106.

Фарстатæ æмæ хæслæвардтæ æмдзæвгæмæ:

1. Пушкин дыууæ хатты уыдис балцы Кавказы. Кæцы балцимæ баст у Георы æмдзæвгæ?

2. Куыд сарæзта поэты сурæт ирон фыссæг?

3. Куыд æвдисы поэт æрдз? Куыд баст сты Пушкин æмæ Кавказы урссæр хæхтæ, цъæх фæз, хъал Терчы дон, фыййауы зард, хæххон цæргæс?

4. Поэт карæдзиуыл бары Пушкин æмæ хæххон цæргæсы. Цæмæн? Цы амонынд æмдзæвгæйы рæнхъытæ: Уый цыма Пушкинæн дзурынмæ хъавы: «Уадæй, тымыгъæй нæ тæрсыс ды дæр!»?

5. Цæмæн дæтты хохаг лæг йæ нуазæн Пушкинæн?

6. Куыд æмбарут ирон поэты ацы ныхæстæ: Пушкинæн йæ кад «Хæхты бæрзонддæрæй ноджы бæрзонддæр»? Уæ зардæмæ цауы ацы барст? Сымах та цæимæ абариккат уырыссаг поэты?

7. Æмдзæвгæйы Пушкин рахызт йæ дугæй нæ абоны цардмæ æмæ уыны Ирыстоны абоны дуг. Цавæр цард уыны Пушкин Ирыстоны æмæ йын цавæр аргъ кæнынц Иры дзыллæтæ?

8. Поэты цардæй æмæ йæ Кавказмæ балцæй (1829 сæрды) цавæр цаутæ æрхъуыды кодтат æмдзæвгæ кæсгæйæ?

4 Ахуырдзау.

ДЗАБОЛАТЫ Хазби

ФАШИСТТÆ АХСЫНЦ ПУШКИНЫ

Ленинграды бынмæ номдзыд лицейы бацауаны лæууы Пушкины æрхуы цырт. Блокадæйы рæстæджы уый фашисттæ сæвардтой мысанæн æмæ йæ ахстой автоматтæй.

Фашистга нә уарзың поэтты.
У сын уәнгәл сә рәстад, сә зарын...
Уый фәлтәрд у, зыңг нәмгуытә федта,
Уымә бирәтә хъавыд мысанән...

Цыма ногәй Дантес уыд йә разы —
Бронза Пушкин сәрыстырәй йе 'мбәрц
Каст хъуыдыгәнгә дардмә, әгасау,
Әмә 'рхъула сты й' алыварс немыц...

Унтер йә уәхскәй автомат систа,
Атахт арты 'взаг ихсыд хәтәнәй...
Хъавыңц уарзттауәг риумә фашистга,
Әмә худыңц зәрдабын кәл-кәләй.

Хъавыңц генимә...
Сау зондхәсджытәй
Нәй әрдомән әрхъуыды, әфсәрмы.
Схъиуыңц нәмгуытә бронза уәхсчытәй,
Ниуыңц уәлдәфы, агурыңц зәрда...

Фәлә Пушкин зыңг нәмгуытә федта,
Туг ләдәрсти йә риуы, йә фыстыл...
Фашистга нә уарзыңц поэтты —
Сты поэтга сәрибар, сәрыстыр!

Мыхуыргонд цауы чыныгәй: Дзаболаты Хаз-
би. Уацамонга. Уацмыстә. Орджоникдзе, 1974,
ф. 274-276.

Фарстатә әмә хәсләвәрдтә әмдзәвгәмә:

1. Цавәр бынат ахста Пушкины царды, Паддзахы Хъауы
(Царское Село) цы Лицей уыди, уый? Цал азы әмә кәимә
ахуыр кодта ам фидәны уырыссаг поэт?

2. Йә лицейаг әмбәлттәй кәмә дзуры поэт мәнә ацы
рәнхъыты:

«Друзья мои, прекрасен наш союз!
Он, как душа, неразделим и вечен —
Неколебим, свободен и беспечен —
Срастался он под сенью дружных муз»?

3. Цы амонь датә «19 октябрь» Пушкины әмә йе 'мбәлтты
царды?

4. Цавәр әмдзәвгәтә ныффыста Пушкин, Лицейы ма куы
ахуыр кодта, уәд әмә фәстәдәр Лицейы тыххәй?

5. Пушкины әмбәлттәй кәцы фыста уый тыххәй?

«Пушкин! Он и в лесах не укроется,
Лири выдаст его горьким пением»?

6. Цәмән әхстой фашистга Пушкины цырт Лицейы ба-
цауәны?

7. Кәимә абарста ирон поэт фашисты әмә цәмән? Чи
уыд Жорж Дантес әмә цавәр цаутимә баст у Дантесы ном
Пушкины царды?

8. Әмдзәвгә арәзт у ныхмә әвәрыны хуызы (поэт — фа-
шистга, Пушкин — Дантес, уарзттауәг поэты риу — зәрдабын
кәл-кәләй худга фашистга, гени — сау зондхәсджытә).
Цәмән пайда кәны ирон поэт ацы аивадон мадзалай?

9. Зәгъут-ма, кәй арәзт уыди Пушкины цырт Лицейы бац-
ауәны әмә кәд әрцыд әвәрд?

10. Дыууә хатты — райдианы әмә кәроны — зәгъы поэт
ацы рәнхъытә: «Фашистга нә уарзыңц поэтты...» Цәмән?
Цавәр нысаниуәг ис рефрәнән?

5 Ахуырдау.

МЫРТАЗТЫ Барис

КАВКАЗАГ ПУШКИН

Дә мәскуыйаг хохыл ыслаууыдтә, Пушкин!
Әмә та фәлгәсыс әдзынәг.
Әз хъусын әмә дын әнүсмә дәр хъусин
Дә фәндыры цагъдмә ләмбынәг.

Ныббар мын, ныббар мын ды ме 'ргом ныхасән:
Тәхуды, фәдонән дын бабәзз!..
Поэзийы паддзах, поэзийы маршәл,
Цыма та цауыл у дә сагъәс?

Әвәццәгән, арәх дә цәстытыл уайыңц
Дә кавказаг балцы хәтәнәтә,
Сәхимә дә хоныңц, сәхимә дә сайыңц
Нә цытиты хурджын тәмәнәтә.

Әвәццәгән, ногәй дә зәрдыл әрләууыд,
Нә хәхты куыд уадтә дә бәхыл,
Әнәзмәлгә цәргәс дә бәрзәнд куыд ләууыд
Цьәх арвы әнәбын уәрәхы;

Уым галты уардоны хæххонтæ куыд ластой
Зынгхуыст «Грибоедан» йæ чырын,
Тызмæг Терк дæ зарды куыд фæйлыдта мастæй,
Дæ зарды куыд баззад йæ чырын.

Æвæццæгæн, мысыс, æвæццæгæн, мысыс
Гуырздиаг, черкесаг рæсугъдты..
Æз афтæ æнхъæлын, ныр дæр ма фæфыссыс
Сæ уарзтыл, сæ мидбылты худтыл..

Сæ рахиз къабаз дæ хæхбæстæн, сæ рахиз,
Сæ литературайæн — йæ фæтæг.
Нæ дæ уырны — курын, дæ айнагæй рахиз,
Цом, фен сæ, цом, фен сæ дæхæдæг..

Уæ дыууæ Къостамаæ Ир куывды æрхатдзæн,
Æмæ нын уыдзыстут æмхъæлæс.
Дæ фæдон Къоста дын йæ сау нымæт ратдзæн,
Ды та йын — дæ пæлæз.

Мыхуыргонд цæуы чиныгæй: Мыртазты Барис
Мæ Иры ныфсæй. Орджоникидзе, «Ир»,
1961, ф. 15-17.

Фарстатæ æмæ хæслæвардтæ:

1. Пушкинæн йæ цавæр цыртдзæвæны кой цæуы Мыртазты Барисы æмдзæвгæйы? Чи уыд йæ скульптор (аразæг) æмæ кæд æмæ кæд æрцыд æвæрд?

2. Мыртазты Барис æвдисы Пушкины æдзынаг фалгæсгæйæ, сагъæс кæнгæйæ: «Цымæ та цæуыл у дæ сагъæс?» Куыд æнхъæл стут сымах, æцагæй дæр цæуыл сагъæс кæны нæ цытджын поэт — Пушкин?

3. Йæ Кавказæг балцæй (1829) цавæр нывтæ ауадысты Пушкины цæстытыл?

4. Пушкины уацмыстæй кæцыты тыххæй цæуы ныхас ирон поэты æмдзæвгæйы?

5. Æмдзæвгæйы кæцы рæнхъытæ фæцыдысты уæ зардæмæ тынгдæр?

6. Цæмæн загъты ирон поэт йæ æмдзæвгæйы Къоста æмæ Пушкины тыххæй афтæ:

«Уæ дыууæ Къостамаæ Ир куывды æрхатдзæн,
Æмæ нын уыдзыстут æмхъæлæс?»

7. Цалдæр хатты Мыртазты Барисы поэтикон рæнхъытæ байдайынц ахæм дзырдæй: «Æвæццæгæн». Куыд æнхъæл стут сымах: цæмæн бахъуыди поэты уыцы аивадон мадзал? Пушкинæн йæ кæцы кавказæг балцы нывтæ æвдисы поэт?

8. Цæмæн загъты ирон поэт йæхи тыххæй:

«Ныббар мын, ныббар мын ды ме 'ргом ныхасæн:
Тæхуды, фæдонæн дын бабæзз!..»?

Куыд æмбарут «сымах фæдонæн дын бабæзз»?

6 ахуырзау.

ХОДЫ Камал

ПУШКИНЫ ЦЫРТЫ РАЗ

Мæскуыйы у
цъыччытæгæнгæ уазал.
Дæ сау пæлæзыл
уары мит
сындæг..

Кæддæр хъæрзгæ куы ахаудтай дæ фæдыл,
Уæддæр дын мит уыд пакъуыдзагъд сынтаг.
Цы мæт дæ ис?

Цæмæн дæ, бард, æрхæндæг?

Дæуæн ма ныр
Кæй бон цæуы дæ тыхыл?
Дæ къæбæлдзыг сæрыхъуынты пырхæндæг
Цæмæн амбæхсы

арф уырынгтæ ныхыл?..

Тызмæг у бон.

Мит хауы æмæ хауы.

Æртыхсти уазал зардæтæ 'мæ хурыл.

Дæ бынты дзыллæ алырдæм фæйлауы, —

Тындзы,

тыхсы,

йæ дзуринагтæ дзуры.

Нæ хъысмæты къæс-къæсгæнаг цалх тулæм..

Поэтты риуты

бацард кæд

æнцой тут..

Рæстдзырды бардуаг!

Ды кæсыс сæркъулай,

20) Ирон поэттай ама фысджытай чи талмац кодта Пушкины уацмыста?

(Хозиты Яков, Плиты Грис, Джусойты Нафи, Уырымты Петр, Хьодзаты Ахсар, Хьайтыхьты Геор, Хуыгаты Сергей, Царукьаты Алыксандр ама Владимир, Ардасенты Хадзыбатыр, Мамсыраты Дабе, Дзасохты Музафер, Ходы Камал, Рамонты Геор ама анд.).

Учредители: СП РСО-А и коллектив редакции

Сдано в набор 17.01.2000. Подписано в печать 20.03.2000. Формат издания 60x84 1/16.
Бум. тип. № 1. Гарнитура шрифта Мусл. Печать офсетная. Усл. п. л. 10,5. Учетно-изд.
л. 9,1. Заказ № 104. Тираж 1000 экз.

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 33-69-66; 33-69-62; 33-31-58; 33-31-24.

Журнал набран, сверстан и отпечатан на издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева Государственного Комитета РСО-Алания по печати и информации, 362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

© Мах дуг № 1, 2000